

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Формування в учнів громадянської компетентності крізь призму вивчення діяльності Української Гельсінської групи»

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Струтинець Ольги Юріївни

Керівник:
доцент кафедри історії України і
методики викладання історії,
кандидат історичних наук
Паска Богдан Валерійович

Рецензент:
завідувач кафедри історії України і
методики викладання історії,
доктор історичних наук, професор
Райківський Ігор Ярославович

м. Івано-Франківськ – 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Струтинець О. Формування в учнів громадянської компетентності крізь призму вивчення діяльності Української Гельсінської групи. Івано-Франківськ, 2025. 137 с.

Strutynets O. Formation of civic competence in students through the prism of studying the activities of the Ukrainian Helsinki Group. Ivano-Frankivsk, 2025. 137 p.

У дипломній роботі досліджено можливості формування громадянської компетентності учнів на основі вивчення діяльності Української Гельсінської групи. Проаналізовано зміст, принципи та форми роботи УГГ, які сприяють розвитку в учнів цінностей прав людини, відповідальності та критичного мислення. Розкрито методичні підходи до інтеграції матеріалів про дисидентський рух у навчальний процес, зокрема через роботу з джерелами, кейс-методи та проєктну діяльність. У роботі наведено результати апробації авторських методичних розробок та їх вплив на формування громадянської свідомості школярів. Обґрунтовано педагогічну ефективність опори на історичний досвід правозахисної боротьби в сучасній освіті. Робота окреслює педагогічні умови, за яких історичний матеріал про УГГ стає дієвим інструментом громадянського виховання. Зроблено висновок про доцільність ширшого впровадження тематичних модулів про правозахисний рух у шкільні програми.

Ключові слова: громадянська компетентність, здобувачі освіти, Українська Гельсінська група, правозахисний рух, методика навчання історії, права людини, дисидентство, освітні технології.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Аналіз наукової літератури та джерельної бази дослідження.....	8
1.1. Історіографія та методичні дослідження з проблеми	8
1.2. Джерельна база	19
РОЗДІЛ 2. Українська Гельсінська група: історія створення та діяльність.....	28
РОЗДІЛ 3. Теоретичні основи формування громадянської компетентності в умовах НУШ.....	49
3.1. Загальне поняття про громадянську компетентність	49
3.2. Громадянська компетентність на уроках історії України	61
3.3. Використання сучасних освітніх технологій з метою формування в учнів громадянської компетентності	69
РОЗДІЛ 4. Методика вивчення діяльності Української Гельсінської групи в умовах середньої освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів.....	76
4.1. Місце та роль українського дисидентського руху та УГГ у шкільних програмах та шкільних підручниках	76
4.2. Загальні особливості формування громадянської компетентності на прикладі вивчення УГГ на уроках історії України в 11 класі	90
4.3. Можливості вивчення УГГ з метою формування громадянської компетентності на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях	94
ВИСНОВКИ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	108
ДОДАТКИ.....	125

ВСТУП

Актуальність теми. Вивчення діяльності Української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод або Української Гельсінської групи (УГГ) є ключовим для формування громадянської компетентності учнів. Це допомагає молоді глибше усвідомити боротьбу за права людини, розвиток демократичних цінностей та важливість активної громадянської позиції. УГГ була однією з перших правозахисних організацій в Україні, її приклад демонструє значення громадянської активності та вплив окремих особистостей на суспільні зміни. Вивчення її діяльності дозволяє учням зрозуміти дисидентський рух, оцінити внесок у становлення незалежності, формуючи національну свідомість та гордість за історію.

Заснована для моніторингу дотримання Гельсінських угод на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), УГГ ілюструє важливість міжнародних стандартів прав людини, допомагаючи учням усвідомити власні права та обов'язки. Аналіз її роботи сприяє застосуванню знань на практиці, розвитку критичного мислення, толерантності та командної роботи. Діяльність УГГ є цінним ресурсом для формування громадянської компетентності, демонструючи силу переконань та важливість солідарності у побудові демократичного суспільства. Незважаючи на брак методичних розробок з цієї теми для уроків правознавства, громадянської освіти та факультативних занять, її вивчення є вкрай необхідним.

Об'єкт дослідження – формування в учнів громадянської компетентності в сучасній українській школі.

Предмет дослідження – формування в учнів громадянської компетентності крізь призму вивчення діяльності Української Гельсінської групи.

Метою дослідження є вивчення можливостей використання матеріалу про УГГ з метою формування громадянської компетентності на уроках історії, правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях.

Для розкриття теми роботи та досягнення її мети було визначено наступні **завдання:**

- 1) проаналізувати наукову літературу та джерела з досліджуваного питання;
- 2) дослідити особливості створення та діяльності Української Гельсінської групи;
- 3) проаналізувати теоретичні основи формування громадянської компетентності в умовах НУШ;
- 4) розглянути методику вивчення діяльності УГГ в умовах середньої освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів.

Хронологічні рамки охоплюють період існування Української Гельсінської групи з часу заснування 1976 до її реорганізації в Українську Гельсінську спілку (УГС) 1988 рр.

Географічні межі територію Української РСР, з осередками у Києві, Львові та інших містах, де діяли дисиденти та правозахисники.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних історичних методів:

- 1) застосування історико-системного методу дозволило розглянути діяльність УГГ як цілісну систему у взаємозв'язку її елементів та з зовнішнім середовищем;
- 2) історико-генетичний метод дав змогу простежити еволюцію УГГ від її заснування до припинення діяльності під тиском репресій;
- 3) порівняльно-історичний метод був використаний для зіставлення діяльності УГГ з іншими правозахисними рухами та виявлення її унікальних рис;
- 4) проблемно-хронологічний метод сприяв структуруванню матеріалу відповідно до етапів розвитку та ключових подій;
- 5) у рамках педагогічного аспекту дослідження застосовано системний підхід до аналізу процесу формування громадянської компетентності, педагогічне моделювання для розробки методичних рекомендацій, а також

аналіз та синтез для узагальнення теоретичних засад та практичних аспектів вивчення теми.

Важливе значення при дослідженні теми мали методи аналізу та синтезу. Аналіз дозволив детально вивчити наукову літературу, розбиваючи її на окремі компоненти для кращого розуміння. Це дало змогу виокремити ключові поняття, визначення та різні точки зору. Синтез, у свою чергу, об'єднав ці розрізнені елементи, щоб сформувати цілісне та всебічне уявлення про проблему, а також узагальнити теоретичні та практичні аспекти дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

1) уточнено історичні передумови та чинники, що зумовили створення Української Гельсінської групи, з урахуванням нових архівних даних;

2) систематизовано та узагальнено інформацію про основні напрями правозахисної діяльності УГГ та її вплив на формування громадянського суспільства в Україні;

3) комплексно розроблено методичні рекомендації щодо вивчення діяльності Української Гельсінської групи в закладах середньої освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів;

4) обґрунтовано доцільність інтеграції теми УГГ в навчальні програми з історії України, правознавства та громадянської освіти;

5) запропоновано використання інноваційних освітніх технологій для ефективного засвоєння матеріалу про УГГ та розвитку громадянських якостей учнів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в наступному. Розроблені методичні рекомендації стануть у пригоді вчителям історії, правознавства та громадянської освіти для ефективнішого викладання теми українського дисидентського руху та формування громадянської компетентності учнів. Матеріали дослідження є основою для створення навчальних посібників, спецкурсів та факультативів з історії України та правозахисного руху. Одержані висновки й узагальнення поглиблюють розуміння ролі Української Гельсінської групи у становленні української державності та демократичних цінностей.

Результати роботи можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів у курсах історії України, політології, правознавства та педагогіки.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи проходили апробацію в формі участі у роботі звітної наукової студентської конференції в 2025 р. на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (тема виступу: «Формування громадянської компетентності в учнів 11 класу крізь призму вивчення діяльності Української Гельсінської групи (УГГ)»).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами, які в логічній послідовності розкриває тему роботи, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 137 сторінок. Список використаних джерел містить 132 позиції.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Вивчення Української Гельсінської групи (УГГ) як фундаментального феномену українського правозахисного руху, та її визначального значення для формування громадянської компетентності учнів, є складною, багатогранною проблемою, що вимагає глибокого та всебічного аналізу значного обсягу як історіографічних, так і методичних досліджень. Сучасний науковий доробок з цієї проблематики охоплює не лише ґрунтовні історичні розвідки, що розкривають витoki, розвиток та наслідки діяльності УГГ, а й практичні методичні рекомендації, спрямовані на ефективну інтеграцію цієї життєво важливої теми в сучасний освітній процес. Ці два взаємопов'язані напрямки досліджень створюють цілісну картину, необхідну для повного розуміння ролі УГГ в історії України та її потенціалу у вихованні свідомих громадян.

Історіографія проблеми вивчення УГГ зосереджена на кількох ключових, взаємопов'язаних напрямках, кожен з яких доповнює загальну картину: загальний контекст дисидентського руху в Україні. Цей напрямок представлений великою кількістю праць (Г. Касьянов, О. Бажан, В. Баран і В. Даниленко, Б. Захаров, Я. Секо) які ретельно аналізують складні передумови виникнення дисидентського руху в Україні в умовах тоталітарного радянського режиму. Дослідження охоплюють широкий період, починаючи з явища «шістдесятництва» – культурного та інтелектуального пробудження, що стало провісником організованого опору, і до активізації правозахисного руху в 1970-х – 1980-х роках, коли протистояння набуло більш структурованих форм [49].

У праці «Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» Г. Касьянов розглядає інтелігенцію як соціальну групу, яка була основою

дисидентського руху. У його підході дисиденти – це не просто “правозахисники”, а представники інтелектуальної еліти, які намагалися сформулювати національну й громадянську ідентичність через опір тоталітаризму [31, с. 187].

Олег Бажан у праці «Дисидентські (опозиційні) рухи 1960–1980-х років в Україні». Зосереджуючись на структурі та етапах руху, основних організаційних формах опору, механізмах державного переслідування та соціальній базі протестної активності. Він розглядає шістдесятництво, правозахисний рух, релігійне підпілля і діяльність Української Гельсінської Групи як взаємопов’язані, але різноспрямовані складові загального опозиційного феномену. Бажан подає дисидентів не лише як політичних супротивників режиму, а як інтелектуальну еліту й моральних авторитетів, які намагалися реформувати систему через правові й етичні аргументи. Він підкреслює їхню орієнтацію на ненасильницькі методи, апеляцію до Конституції СРСР і міжнародних правових норм, а також роль дисидентів як носіїв альтернативної громадянської культури. Репресивні механізми влади. О. Бажан детально описує фабрикацію кримінальних справ, застосування каральної психіатрії, діяльність спецслужб і таборову систему як інструменти придушення опозиції. Він наголошує на значенні Гельсінських угод, апеляціях до законності та ролі УГГ як легальної платформи для правозахисної діяльності. Регіональні особливості. Автор фіксує широку географію опору – Київ, Львів, Харків, Прикарпаття, Донбас – і відмінності в локальних формах активності. Дослідник показує, що серед дисидентів переважали освічені, професійно активні верстви: вчителі, інженери, науковці, письменники. Бажан робить висновок, що українське дисидентство було частиною загальносоюзного опору, але мало виразну національну специфіку, пов’язану з боротьбою за мову, культуру й історичну пам’ять. Хоч рух не був масовим, він мав значний інтелектуальний і політичний вплив, створивши підвалини для пізніших демократичних перетворень. Дисидентська діяльність, на думку автора, сприяла демонстрації системних порушень законності й підриву легітимності радянської моделі управління.

Спадщина дисидентства, за Бажаном, є важливою складовою формування сучасної громадянської свідомості та правової культури України [129, с. 395–396].

У монографії В. Барана і В. Даниленка «Україна в умовах системної кризи 1946–1980-і рр.» дисидентський рух представлено як один із проявів системної кризи радянського режиму в УРСР. Автори розглядають його в ширшому контексті посилення післявоєнних репресій, деформацій тоталітарної системи та розриву між офіційною ідеологією й реальними суспільними настроями. Особливу увагу приділено шістдесятництву, правозахисному руху, діяльності Української Гельсінської групи, релігійному дисиденству та національно-культурним формам опору. Автори трактують дисиденство як мирний, інтелектуальний і правозахисний рух, спрямований на демократизацію суспільства. Дисиденти постають як моральний спротив, що апелює до свободи особистості, прав людини та відродження національної культури. Вони діяли переважно в правовому полі, вели ненасильницьку боротьбу й, за авторською інтерпретацією, були одним із ключових чинників руйнування ідеологічної монополії СРСР. Дисидентський рух в Україні – одна з найважливіших форм опору радянському тоталітаризму; він не зламав систему миттєво, але підірвав її моральних і ідеологічних основ був суттєвим. Діяльність дисидентів інтегрувалася у світовий правозахисний рух і отримала міжнародний резонанс завдяки УГГ. Репресії не знищили рух, а радикалізували окремі напрями, посилили міжнародну увагу й сформували нову моральну інтелігенцію. Автори вбачають пряму спадковість між дисидентством і Рухом за перебудову; тоталітарна система виявилася нездатною нейтралізувати ідею свободи, яку несли дисиденти [20, с. 123–130].

Комплексний аналітичний огляд руху опору подає Борис Захаров у «Нарисі історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)». Автор систематизує основні етапи розвитку дисидентства, простежує еволюцію форм опору – від культурницького шістдесятництва до організованих правозахисних груп. Б. Захаров трактує дисидентів як моральних авторитетів і «совість нації», які

виступали проти державної брехні, репресій і русифікації. Він підкреслює їхню роль як захисників прав людини, наголошуючи на універсально-гуманістичному характері їхніх вимог, а не на «буржуазному націоналізмі». Дисиденти постають як ненасильницькі опозиціонери, що діяли в межах законодавства та міжнародних угод, і як інтелектуальна група, сила якої полягала в аргументах і моральній позиції, а не в чисельності. Захаров робить кілька ключових висновків: дисидентський рух був моральним і політичним викликом радянській системі, що виявив її ідеологічну й гуманітарну кризу. Українське дисидентство мало виразну національну специфіку, відмінну від російського дисидентства, і відіграло вирішальну роль у формуванні ідейного ґрунту, моральної еліти та правозахисної традиції, які підготували ґрунт для незалежності України. Репресії не знищили рух; вони радикалізували окремі напрями, підвищили міжнародну увагу і перетворили учасників на символи спротиву. УГГ автор вважає найорганізованішою формою опору, що засвідчила включення України у світові демократичні процеси [30, с. 31–35].

Стаття Я. Секо розглядає український національний рух другої половини ХХ ст. як складне, багатовимірне явище, що розвивалося в умовах тоталітарного контролю радянської влади. У статті виділено ключові концептуальні проблеми вивчення цього руху та особливості його еволюції. Активність національного руху змінювалася хвилеподібно. Періоди політичних «відлиг» (після 1956 р., частково – 1965 р.) давали тимчасові можливості для активізації, але кожна хвиля зростання завершувалася репресіями. Автор наголошує, що розвиток руху був жорстко залежний від зміни стильових пріоритетів партійного керівництва, політики русифікації, посилення ідеологічного контролю. Це визначало межі «дозволеного» національного дискурсу. Я. Секо підкреслює різницю між офіційною інтелігенцією, яка діяла в рамках радянської системи, але інколи намагалася її «розширити» та неофіційним дисидентським рухом, який виступав у формі правозахисного, культурного та національного опору [50].

Це розмежування створювало концептуальну складність для істориків. Автор показує, що національний рух проходив два умовні етапи. Перший етап

проходив з 1965 по 1971 рр. маємо справу з шістдесятницьким правозахистом. Другий етап гельсінський, пов'язаний із діяльністю Української гельсінської групи (1976–1988 рр.). Український рух мав системний і тривалий характер, незважаючи на жорсткий контроль. Він еволюціонував від культурницьких форм до політизованих правозахисних структур, що врешті створили умови для відновлення національної державності. Концептуальні проблеми його вивчення пов'язані з різноманітністю форм руху та обмеженим доступом до джерел.

Особливу увагу історики приділяють ідеологічним засадам дисидентства, що ґрунтувалися на відстоюванні національних, культурних, мовних прав українців, а також універсальних прав людини, гарантованих міжнародними документами. Аналізуються різноманітні форми та методи боротьби – від самвидаву та відкритих листів до акцій протесту та звернень до міжнародних інституцій [67].

Надзвичайно важливе місце тут посідають роботи, які розглядають вплив Гельсінських угод 1975 року на активізацію правозахисних ініціатив не лише в СРСР загалом, а й, зокрема, в Україні. Підписання цих угод створило певну легітимну основу для вимог дотримання прав людини, що стало потужним імпульсом для діяльності УГГ та інших правозахисних груп. Дослідники вивчають, як саме міжнародні зобов'язання СРСР стали інструментом у руках дисидентів для викриття лицемірства режиму [76].

Діяльність Української Гельсінської групи: від заснування до міжнародного резонансу. Це центральний та найбільш досліджений напрямок (Касьянов Г., Секо Я., Бажан О., Русначенко А., Овсієнко В., Захаров Б.), що висвітлює детальну історію створення УГГ, її засновницькі принципи та програмні засади, наприклад, основоположну Декларацію принципів УГГ, що визначала її місію та цілі.

У праці “Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років”. Касьянов в контексті УГГ він звертає увагу на соціальну структуру групи: хто саме входив до неї, які люди були з інтелектуального класу, їхні зв'язки та мережі. Таким чином, він підкреслює, що УГГ не була просто випадковим збігом

правозахисників, а мала сталу соціальну базу серед інтелігенції. Важливо, що його підхід – соціологічний та інтелектуальний, він аналізує не лише заяви УГГ, а і соціальний склад, мотивації і вплив на інтелектуальне життя України [31, с. 160–164].

У статті “Основні етапи діяльності Української Гельсінської групи” Я. Секо аналізує динаміку діяльності УГГ: на які етапи можна поділити їхню активність, як змінювалася участь правозахисників, які події (“хвилі” арештів, заяв, міжнародної підтримки тощо) характерні для різних фаз. Він акцентує увагу також на впливі УГГ на «суспільне життя УРСР»: як їхні заяви, меморандуми, репресії впливали на ширші верстви населення, інтелігенцію, міжнародну спільноту. Завдяки Я. Секо ми отримуємо хронологічний та організаційний портрет УГГ – корисний для розуміння структури руху, його розвитку й спадкоємності [51, с. 142–149].

У статті “Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР” Бажан на широкому документальному матеріалі розкриває витoki створення, склад, напрями роботи та міжнародні контакти УГГ. Центральним у його підході є трактування групи як легальної правозахисної організації, що апелювала до Гельсінських угод і використовувала правові інструменти як форму спротиву тоталітарній державі. Бажан детально аналізує програмні документи, заяви, меморандуми та інформаційні бюлетені УГГ, а також засоби тиску, що застосовувалися радянськими каральними органами. Дослідник робить висновок про унікальність УГГ як структури, що поєднала правозахисний і національно-демократичний виміри, ставши важливою складовою громадянського пробудження наприкінці 1970–1980-х років [19, с. 74–77].

Праця Русначенка “Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років”, у якій дисидентський рух розглянуто у широкому контексті української боротьби за державність. Автор трактує дисидентство не лише як правозахисне явище, а як складову національно-визвольного руху, що продовжував традиції попередніх етапів української

історії. УГГ у його дослідженні постає як організація, що поєднала правозахисну діяльність із національним проектом боротьби проти русифікаційної політики СРСР. А. Русначенко підкреслює ідеологічні засади діяльності УГГ, її вплив на формування політичної свідомості українців та важливість у становленні демократичної опозиції в СРСР [48].

Цінним джерелом для реконструкції внутрішнього життя руху та повсякдення дисидентів є мемуарна праця Василя Овсієнка «Світло людей». У ній автор поєднує спогади, інтерв'ю, документальні матеріали та публіцистичні тексти, створюючи багатий за змістом корпус усних історій. Особливо важливими є його свідчення про діяльність УГГ, механізми переслідування з боку КДБ, моральну атмосферу серед правозахисників та умови перебування в таборах. На відміну від академічних досліджень, Овсієнко акцентує увагу на людському та моральному вимірі дисидентства, показуючи духовну силу та особисті мотивації учасників УГГ. Мемуари забезпечують унікальну перспективу «зсередини», доповнюючи офіційні документи живим досвідом [16, с. 226–227].

Важливе місце в історіографії займає праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», написана в 1965 р. і поширювана в самвидаві. Хоча вона передувє створенню УГГ, саме ця робота стала ідейним підґрунтям для значної частини українських дисидентів. Дзюба переконливо доводить, що радянська політика «інтернаціоналізму» мала приховану мету – русифікацію неросійських народів, порушення їхніх культурних і мовних прав. У контексті УГГ праця важлива як джерело формування правосвідомості українських правозахисників, їхніх національних і політичних аргументів [12, с. 168].

Комплексний аналітичний огляд руху опору подає Борис Захаров у «Нарисі історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)». Значну увагу автор приділяє саме УГГ: аналізує передумови її створення, програмні документи, юридичні аргументи, види діяльності та динаміку репресій. Він трактує УГГ насамперед як правозахисну структуру, яка діяла, спираючись на Конституцію та міжнародні

норми, і вбачає в ній кульмінаційний етап цивільного опору радянській системі [29, с. 116–119].

Історики реконструюють основні напрямки діяльності Групи: систематичний моніторинг порушень прав людини (свободи слова, совісті, пересування, права на самовизначення тощо), скрупульозну підготовку документів, що фіксували ці порушення, та їх подальшу передачу як всередині країни (через самвидав), так і за кордон [80].

Важливим елементом є книга “Український правозахисний рух. Документи і матеріали”, яка демонструє жорстокість режиму та незламність духу правозахисників. Детально вивчається внесок конкретних постатей – легендарних діячів, таких як Микола Руденко, Левко Лук’яненко, Василь Стус, Оксана Мешко, Олекса Тихий, Петро Григоренко та багатьох інших – у діяльність Групи, аналізуючи їхні глибокі ідеологічні переконання, непохитні моральні принципи та мужність у відстоюванні прав [14, с. 38–45].

Особлива увага приділяється Бажаном О. в праці «Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР» взаємодії УГГ з міжнародними правозахисними організаціями, такими як Організація Об’єднаних Націй (ООН), Комісія ООН з прав людини, Міжнародна амністія, та іншими Гельсінськими групами в країнах Заходу. Ця співпраця відіграла ключову роль у приверненні міжнародної уваги до порушень прав людини в СРСР, прориваючи інформаційну блокаду та посилюючи тиск на радянський режим [19, с. 75–76].

Стаття Б. Паски “Заходи КДБ при раді Міністрів УРСР щодо припинення протестної активності українських дисидентів-політв’язнів у 1970-х рр.” присвячена аналізу того, яким чином Комітет державної безпеки УРСР реагував на зростання протестної активності серед українських політв’язнів у 1970-х роках. Автор спирається на широкий комплекс документів: архіви КДБ УРСР, службові інструкції та доповідні записки, оперативно-розшукові справи, інформаційні зведення для ЦК Компартії України, матеріали особових справ дисидентів. Така джерельна база дозволяє детально реконструювати внутрішній

механізм функціонування репресивної системи. У статті наголошено, що значна частина українських дисидентів, попри ізоляцію та репресії, продовжувала активну боротьбу й після арештів. Основними формами протесту, які фіксує Паска, були голодування, відмова від роботи, написання заяв і скарг, створення і поширення «табірного самвидаву», спроби передати інформацію на волю та за кордон, моральна й організаційна підтримка один одного всередині таборів. Автор підкреслює, що репресивна машина діяла цілеспрямовано й системно, охоплюючи всі сфери життя політв'язнів і спрямовуючи свої зусилля не лише на фізичне придушення, а й на моральну деморалізацію опору. Б. Паска детально описує створення агентурної мережі в таборах, вербування інформаторів серед кримінальних в'язнів, провокування конфліктів і контроль листування та інформації. Ці заходи мали на меті ізолювати політв'язнів, зламати їхні внутрішні зв'язки і перетворити тюремне середовище на інструмент розпаду опозиційних мереж. До репертуару режиму входили поміщення до карцерів і штрафних ізоляторів, переведення у табори суворого режиму, заборона побачень і передач, позбавлення права на лікування та мінімальні побутові умови. Ці практики використовувалися як механізми покарання і як спосіб демонстративного приниження, що мало зламати волю до спротиву. Найнебезпечнішим для КДБ, на думку автора, був не масштаб протестів, а моральний і символічний вплив цих людей на українське суспільство та міжнародну спільноту. Б. Паска доходить до кількох ключових висновків [44, с. 227–235].

Окрім прямого фізичного контролю, активно застосовувався адміністративний тиск та дискримінація, метою яких була соціальна ізоляція дисидентів. Членів УГГ та їхніх родичів звільняли з роботи, виключали з навчальних закладів, позбавляли можливості знайти іншу роботу або продовжити навчання. У результаті вони опинялися в економічній та соціальній блокаді. Для посилення ізоляції та деморалізації використовувалося залякування родичів та близьких, коли КДБ активно застосовувало психологічний тиск, погрожуючи їм втратою роботи, проблемами з дітьми чи навіть арештом,

змушуючи публічно відректися від діяльності дисидентів, що створювало нестерпну атмосферу недовіри та руйнувало сімейні зв'язки [14, с. 117–124].

Перейдемо до аналізу використаної в роботі методичної літератури. На думку відомої дослідниці О. Овчарук, у монографії «Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи», громадянська компетентність є не просто однією з компетенцій, а ключовою компетенцією та соціальним явищем, яке можна і необхідно цілеспрямовано розвивати через системне навчання та виховання. Проаналізувавши численні наукові праці та нормативно-правову базу, Овчарук О. докладно визначає, що громадянська компетентність охоплює такі взаємопов'язані та фундаментальні аспекти, як громадянська позиція, тобто свідоме ставлення особистості до держави, її законів та принципів, а також до суспільства. А громадянську активність визначає здатність та готовність особистості до практичної участі у суспільному житті, ініціювання та реалізації змін. Коли ж говоримо про громадянську відповідальність, то це не що інше, як усвідомлення наслідків власних дій для суспільства та готовність нести за них відповідальність перед суспільством [42, с. 84].

Ремех Тетяна розглядає громадянську компетентність як одну з найважливіших серед ключових компетентностей. Деякі вчені розглядають її як сукупність певних освітніх елементів: а саме знань про суспільство та державу, умінь взаємодіяти та діяти в ньому, досвіду громадянської участі, емоційно-ціннісних орієнтацій, що формують світогляд, та особистих переконань, які є рушійною силою дій. Ці елементи допомагають людині глибоко усвідомити своє місце в суспільстві, свої обов'язки та відповідальність перед громадянами, Батьківщиною та державою, формуючи активну та відповідальну громадянську позицію [46, с. 39].

Громадянська компетентність – це комплексна система знань, умінь і навичок, які забезпечують активну участь особистості в житті громадянського суспільства та сприяють її здатності здійснювати свої права і відповідально виконувати обов'язки в демократичному суспільстві. Це невід'ємний аспект

сучасної освіти, що дозволяє громадянам повноцінно брати участь у політичному, соціальному, економічному житті країни, дотримуватись етичних норм та активно сприяти розвитку демократичних цінностей. Громадянська компетентність – це не просто сума окремих якостей, а системне поєднання взаємопов'язаних компонентів, що дозволяє індивіду бути ефективним і відповідальним членом суспільства. Вона інтегрує знання, вміння та цінності, що дозволяють індивіду бути ефективним і відповідальним членом суспільства [28, с. 24–25].

Проведений аналіз історіографічних та методичних праць засвідчує, що проблема, якій присвячене дане дослідження, має сталі наукові традиції та водночас залишається предметом подальших наукових пошуків. У вітчизняній та зарубіжній науці сформовано кілька провідних напрямів вивчення: концептуально-теоретичний, історико-аналітичний та методико-педагогічний. Кожен із них по-своєму розкриває зміст обраної теми, забезпечуючи її комплексне наукове осмислення. У працях істориків, політологів, педагогів та культурологів відображено еволюцію підходів до інтерпретації досліджуваного явища, його місце в історичному процесі, чинники формування та вплив на суспільний розвиток. Сучасні дослідження акцентують на міждисциплінарному характері проблеми, зростанні ролі ціннісно-орієнтованого аналізу, а також на потребі інтеграції нових джерел – документальних, архівних, мемуарних, електронних.

Методична література демонструє підвищену увагу до питань удосконалення навчального процесу, формування громадянських та історичних компетентностей, використання інноваційних освітніх технологій. У працях педагогів окреслено широкий спектр підходів до популяризації відповідної проблематики в середній школі, що свідчить про її актуальність в умовах сучасної української освіти. Таким чином, історіографічний огляд показав, що науковці накопичили значний теоретичний і фактичний матеріал, який забезпечує фундамент для подальшого дослідження. Водночас низка аспектів потребує уточнення, порівняльного аналізу та розширення джерельної бази.

Саме це й визначає актуальність та наукову новизну подальшого вивчення проблеми в межах даної роботи.

1.2. Джерельна база

Джерельна база для ґрунтовного дослідження діяльності Української Гельсінської групи є надзвичайно широкою, різноманітною та багат шаровою. Вона не просто надає інформацію, а дозволяє комплексно реконструювати події, глибоко осмислити феномен дисидентського руху в Україні та його місце у світовому контексті прав людини.

Завдяки залученню джерел різного походження – від офіційних документів тоталітарного режиму до особистих свідчень учасників – досягається максимальна об'єктивність та всебічність розуміння історичної ролі УГГ в становленні незалежної України. Ґрунтовний і критичний аналіз цих джерел є абсолютно ключовим для будь-якого наукового чи освітнього проекту, присвяченого УГГ.

Джерела, які були розглянуті і опрацьовані під час написання теми, можна поділити на такі групи:

1) Документи і матеріали УГГ. Декларація про створення УГГ 9 листопада 1976 р. Меморандуми, відкриті листи, звернення та інші правозахисні документи, адресовані урядам, ООН, міжнародним організаціям. Інформаційні бюлетені УГГ, у яких фіксувалися факти порушень прав людини, переслідувань, репресій, історії конкретних справ. Програмові документи Групи, збірні листи й звернення. Неабияким відкриттям для кожного читача будуть статті й заяви Б. Ребрика, Ю. Литвина і В. Овсієнка. У збірних документах Групи, так і в окремих листах і зверненнях, дуже виразно підкреслено, що Українська Гельсінкська Група не обмежувалася лише обороною людських прав і захистом українських політв'язнів. Група від початку свого заснування і аж дотепер боронила національні, релігійні й в першу чергу політичні права нашого народу себто

виконувала ті завдання, які відзначено в Заключному Акті Гельсінкських угод [13] (Додаток А).

2) Матеріали самвидаву. В умовах тотальної цензури та відсутності свободи слова, самвидав був життєво важливим і, по суті, єдиним ефективним каналом комунікації. Самвидав – нелегально поширювані рукописні, машинописні або пізніше фотокопійовані тексти – містив надзвичайно цінну інформацію: від оперативних новин про політичні репресії та аналізу суспільно-політичної ситуації в СРСР, до глибоких аналітичних статей, що викривали сутність тоталітаризму, літературних творів дисидентів, а також оригінальних документів УГГ, які, звісно, не могли бути опубліковані офіційні [14, с. 138–141].

3) Офіційні міжнародні документи. Ці джерела свідчать про міжнародний вимір діяльності УГГ та про те, як світова спільнота реагувала на порушення прав людини в СРСР. Гельсінський Заключний акт 1975 року. Цей документ є не просто історичною угодою; він є фундаментальною юридичною підставою для створення УГГ та ключовим орієнтиром для її діяльності. Він зафіксував принципи непорушності кордонів та, що найважливіше для дисидентів, так званий «гуманітарний кошик», що включав положення про права людини та основні свободи. Вимоги УГГ базувалися саме на невиконанні радянською владою власних міжнародних зобов'язань, що надавало їхній діяльності легітимності в очах світової спільноти [4]. Окрім загального документування, УГГ приділяла значну увагу захисту прав політичних в'язнів та боротьбі з каральною психіатрією. Члени групи, зокрема Оксана Мешко та Петро Григоренко, збирали детальні свідчення про нелюдські умови утримання в таборах, тюрмах та психіатричних лікарнях [16, с. 316–318]. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР - публіцистична книга українського історика, головного редактора порталу «Історична правда», публіциста Вахтанга Кіпіані про кримінальну справу, життя і смерть українського поета-дисидента Василя Стуса.

4) Аудіо та відеоінтерв'ю з активістами УГГ, їхніми родичами, друзями та свідками подій. Ці матеріали доповнюють письмові джерела, надаючи «живі»

голоси, інтонації, міміку, що значно посилює емоційне сприйняття та дозволяє краще відчувати атмосферу того часу. Вони часто містять додаткові деталі та нюанси, які могли бути опущені в письмових спогадах або офіційних документах [15].

5) В інтегрованому курсі «Історія: Україна і світ» 2022 року УГГ згадується в розділі «Україна в умовах наростання системної кризи комуністичного режиму». Це означає: УГГ включена в перелік конкретних історичних явищ, що обов’язково розглядаються в рамках теми «Україна в умовах наростання системної кризи комуністичної ідеології та імперського устрою СРСР». УГГ подана як ілюстрація «правозахисної» течії опозиції поряд з іншими формами опору (національна, релігійна). Тобто її роль програмою інтерпретується не як ізольований феномен, а як один із важливих елементів суспільно-політичної опозиції 1970–1980-х. Гельсінська група прив’язана до теми загальної кризи системи (економічні, ідеологічні, культурні ознаки кризи) й розглядається поряд із переліком ключових постатей впливу на українське суспільство у відповідний період. Програма формує не лише фактологічні очікування, але й компетентнісні результати. У частині, де йдеться про опозиційні течії, учні повинні знати основні напрями опозиційної активності в Україні 1960–1980-х, у тому числі існування і загальну спрямованість УГГ (правозахисна діяльність у контексті Гельсінського процесу) [6, с. 29–32].

Навчальна програма «Історія України. 10–11 класи» (оновлена / видання 2025) програма акцентує причинно-наслідкові зв’язки: від підписання Гельсінських угод до появи правозахисних ініціатив. Включення УГГ дозволяє реалізувати теми з прав людини, міжнародних гарантій та механізмів впливу міжнародної спільноти – важлива ланка у формуванні громадянської компетентності учнів. Знати факт існування УГГ, приблизну хронологію (створення у 1976 р.), загальну спрямованість (правозахисна діяльність у контексті Гельсінського процесу) та приклади переслідувань членів групи. Розуміти причинно-наслідкові зв’язки – як діяли міжнародні договори (Гельсінг), у чому полягала суспільна роль УГГ; як влада відповідала на

правозахисну ініціативу. Вміти аналізувати уривки первинних джерел (звернення УГГ, уривки прес-висвітлень, судові документи), зіставляти погляди різних авторів та формулювати аргументовані висновки (есе, повідомлення, презентація). Це прямо вписано в компетентнісну логіку програми [7].

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ 6–11 КЛАСИ». Програма репрезентує УГГ як типовий кейс правозахисної ініціативи, пов'язаної з Гельсінським процесом, тобто як механізм взаємодії між міжнародними нормами й внутрішньою опозицією в СРСР. УГГ подається в ланцюгу причин і наслідків: підписання Гельсінських угод поява правозахисних ініціатив, реакція влади і міжнародні резонанси. Програма акцентує саме цей зв'язок як важливий навчальний сюжет. Через тему УГГ програма прагне реалізувати блоки, пов'язані з правами людини, міжнародними інституціями та формуванням громадянської позиції (компетентнісний фокус курсу). Зі змістових блоків та очікуваних результатів програми впливають такі обов'язкові компоненти, які учень повинен опанувати в межах теми. Знати про існування УГГ, рік створення (1976), її спрямованість – моніторинг дотримання прав людини й сприяння виконанню Гельсінських угод [8, с. 95].

Підручник «Історія України (рівень стандарту)» для 11 класу авторства О. Гісема, О. Мартинюка (2019). У розділі «Україна в період загострення кризи радянської системи», наявний підзаголовок – «Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» (є окремий невеликий параграф). У цифровому підручнику видно розгортку теми з назвами, списком членів і метою групи, 1–2 абзаци змісту + блок «Документи розповідають», ілюстративні відомості; в тексті наведено дату створення (9 листопада 1976), перелік засновників (М. Руденко, О. Бердник, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та ін.), мету та завдання УГГ. Є пояснення зв'язку з Гельсінським процесом (конкретні уривки і список завдань у параграфі) [122, с. 109–111].

Підручник з історії України для 11 класу авторства В. Власова, С. Кульчицького, А. Панаріна 2019 р. У розділі 3 «Україна в період системної

кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік” у параграфі під назвою «Опозиційний рух» наявні матеріали про УГГ. У змістах і конспектах уроків (на сайтах з підручниками) згадується окрема частина/параграф, де перераховуються ключові групи серед яких і УГГ. Кілька абзаців де подано дата створення, причини появи, склад засновників, основні напрямки діяльності; часто є ілюстрації (портрети діячів) і короткі джерела/цитати. Форма – фактаж і питання після параграфа. Знання хронології, ключових осіб, розуміння ролі УГГ у контексті прав людини в СРСР – автори позиціонують цю інформацію як елемент розділу, що потрібно опрацювати в класі [124, с. 114–116].

Підручник «Історія України» (авт. Сорочинська, Гісем) для 11 класу (2019 р.). У параграфі «Опозиційний рух» є підпункт «Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група)». Короткий параграф із переліком імен, метою діяльності, іноді і невеликий документальний фрагмент або цитата. Наприкінці параграфа є контрольні питання. Аналогічна частина – це частина обов’язкового змісту розділу про кризи радянської системи; учень повинен знати основні факти і вміти коротко сформулювати значення руху. Рубрики «Документи», задачі «проаналізуйте фрагмент», творче завдання є стандартним набором для шкільних підручників. Структура й вимоги дуже схожі на варіант О. Гісема, відмінності в акцентах і добірці ілюстративного матеріалу [126, с. 104–106].

Джерельна база дослідження діяльності Української Гельсінської групи постає як надзвичайно багатий, різнорідний та взаємодоповнювальний комплекс матеріалів, що дозволяє відтворити реальну картину становлення та функціонування правозахисного руху в Україні другої половини ХХ ст. Залучення широкого спектра джерел – від програмних документів УГГ та матеріалів самвидаву до архівних справ КДБ, міжнародних угод, мемуарів, інтерв’ю та аудіовізуальних свідчень – забезпечує можливість багатовимірного аналізу як самої діяльності Групи, так і умов, у яких вона виникла та діяла.

Документи УГГ дають безпосереднє уявлення про її цілі, ідейні засади, методи боротьби й правові аргументи, на які спиралися її учасники. Самвидавні

матеріали розкривають реальну інформаційну альтернативу радянській пропаганді та демонструють масштаби правозахисної активності в підпіллі. Міжнародні акти, насамперед Гельсінський заключний акт 1975 року, окреслюють зовнішньополітичний контекст, що надав діяльності УГГ легітимності та створив основу для її правових вимог. Архівні документи КДБ та матеріали кримінальних справ, попри офіційну упередженість, дозволяють глибоко дослідити механізми державного тиску й репресій.

Не менш важливою складовою джерельної бази є спогади, мемуари та інтерв'ю учасників руху, які додають людського, емоційного та морального виміру, дозволяючи зрозуміти внутрішню мотивацію дисидентів, атмосферу страху й водночас мужності, що супроводжувала їхню боротьбу. Аудіо- та відеосвідчення оживлюють історичний матеріал, фіксують інтонації, реакції та почуття, створюючи більш повне уявлення про досвід людей, які протистояли тоталітарній системі. Окремий пласт джерел становлять сучасні освітні програми та шкільні підручники, де діяльність УГГ уже осмислена в межах національного канону історичної пам'яті. Це не просто фактографічне згадування організації чи її окремих членів – у шкільній історичній освіті УГГ постає як один із ключових елементів формування в Україні правозахисної традиції та демократичної політичної культури.

Аналіз цих документів свідчить, що УГГ розглядається не лише як складова опозиційного руху, але й як приклад практичної реалізації європейських цінностей прав людини, свободи слова, поваги до людської гідності та громадянської відповідальності. У підручниках наголошується на тому, що дисиденти діяли в рамках міжнародного права, спираючись на Гельсінський заключний акт 1975 року, що виокремлює їх серед інших форм спротиву радянській владі. Така подача допомагає учням зрозуміти, що боротьба за права людини не була антидержавним виступом, а навпаки – прагненням до верховенства закону та дотримання міжнародних зобов'язань.

Включення теми УГГ до навчальних програм формує у школярів розуміння основ демократичної культури та зміцнює їхню громадянську

компетентність. Учні бачать, що історія складається не лише з дій держав і політичних режимів, а й зі сміливих рішень окремих людей, які, не маючи влади чи доступу до ресурсів, змогли вплинути на суспільні процеси. Такий акцент на ролі особистості в історії стимулює розвиток критичного мислення та моральної відповідальності. Крім того, сучасні освітні підходи включають інтерактивні методи роботи з темою УГГ: аналіз документів, дискусії, проєктні дослідження, перегляд інтерв'ю з дисидентами та документальних фільмів. Це робить вивчення матеріалу більш динамічним і сприяє глибшому емоційному залученню учнів. Такі форми роботи допомагають школярам відчувати, наскільки важливими є громадянська активність, солідарність та готовність відстоювати власну позицію перед обличчям несправедливості.

Таким чином, освітні програми та шкільні підручники виконують не лише інформаційну, а й виховну функцію. Через вивчення історії УГГ вони прищеплюють учням повагу до прав людини, навчають відповідального ставлення до свободи та демократії, а також формують усвідомлення того, що саме активна позиція громадян є фундаментом розвитку вільного й справедливого суспільства. Отже, комплексне використання широкого спектра джерел забезпечує всебічне, достовірне й багатовимірне дослідження Української Гельсінської групи. Саме завдяки такій джерельній основі можливо глибоко осмислити місце УГГ у національній історії, зрозуміти її значення для розвитку правозахисного руху, становлення громадянського суспільства й формування української незалежності.

Проведене дослідження засвідчує, що історіографія та джерельна база, присвячені діяльності Української Гельсінської групи, становлять складний, багатогранний та міждисциплінарний комплекс, який дозволяє максимально повно та об'єктивно відтворити історію становлення правозахисного руху в Україні другої половини ХХ століття. Історіографічний аналіз показав, що наукова думка пройшла значну еволюцію: від перших описових ідеологізованих інтерпретацій до сучасних глибоких теоретико-аналітичних та міждисциплінарних досліджень. У науковому середовищі сформувалися

провідні напрями вивчення – концептуально-теоретичний, історико-аналітичний та методико-педагогічний, кожен із яких робить вагомий внесок у комплексне розкриття проблеми.

Вивчення джерельної бази показало, що історія УГГ ґрунтується на надзвичайно різномірних матеріалах: програмних документах, самвидаві, архівних справах КДБ, міжнародних правових актах, мемуарах, інтерв'ю, аудіо- й відеосвідченнях. Саме їхнє поєднання дозволяє не лише з'ясувати фактичні обставини створення та діяльності Групи, а й зрозуміти мотивацію її учасників, масштаби репресій, міжнародний контекст, а також суспільні настрої, що супроводжували правозахисний рух. Особливу роль відіграють особисті свідчення дисидентів, які надають дослідженню людського та морального виміру, демонструючи велич духовного спротиву тоталітарній системі.

Важливим компонентом сучасного підходу до вивчення УГГ є її репрезентація в освітніх програмах, підручниках та методичних посібниках. Осмислення діяльності Групи в системі шкільної освіти підкреслює її значення як важливого елементу національної історичної пам'яті та фундаменту формування правозахисних і демократичних цінностей у молодого покоління. Така інтеграція історичного знання у навчальний процес сприяє розвитку громадянських компетентностей, формуванню критичного мислення й усвідомленню ролі особистості у творенні історії.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що Українська Гельсінська група відіграла ключову роль у розвитку правозахисного дискурсу в Україні, формуванні національної самосвідомості та посиленні прагнення до свободи й державної незалежності. Її діяльність стала важливою ланкою в загальноєвропейському русі за права людини й засвідчила здатність українського суспільства до самоорганізації та активного громадянського спротиву тоталітаризму. Комплексний аналіз джерел і наукових праць доводить, що тема УГГ залишається перспективним напрямом подальших досліджень, зокрема у площині порівняльної історії, соціальної антропології, політичної науки та освітніх студій. Значення УГГ в історії України – не лише у

документованому спротиві радянській владі, а й у закладених нею підвалинах сучасної політичної культури, правосвідомості та демократичних цінностей, які й сьогодні залишаються актуальними для українського суспільства.

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНЬСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Українська Гельсінська група (УГГ), заснована 9 листопада 1976 року в Києві, стала однією з найважливіших і найвпливовіших правозахисних організацій в історії України, сформувавши якісно новий підхід до боротьби з тоталітаризмом. Її діяльність була прямим і відважним викликом тоталітарному радянському режиму та його репресивній політиці. УГГ відіграла ключову роль у боротьбі за права людини та національне самовизначення, перетворивши внутрішній конфлікт на міжнародну проблему. Група, очолювана відомим письменником та філософом Миколою Руденком, стала символом ненасильницького опору, демонструючи, що навіть в умовах жорстокого придушення можна ефективно боротися за свободу, апелюючи до міжнародного права. Цей стратегічний вибір забезпечив дисидентам не лише моральну перевагу, а й зовнішню легітимність [19, с. 73–75].

УГГ об'єднала дисидентів з різних регіонів України – від Києва та Львова до Одеси та Харкова – які публічно заявили про свою мету: сприяння виконанню Гельсінських угод (Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року). Ці угоди були підписані СРСР і, що дуже важливо, містили зобов'язання щодо дотримання громадянських прав, даючи УГГ легальну основу для вимог. Створення УГГ ознаменувало новий етап у дисидентському русі, оскільки вперше боротьба за національні права (мову, культуру, суверенітет) була безпосередньо поєднана із загальнолюдськими правозахисними стандартами. Цей синтез вивів український опір за межі внутрішньої «націоналістичної» проблеми, якою його намагалася представити радянська пропаганда [48, с. 209].

Члени групи, серед яких були такі знакові постаті, як Олекса Тихий, Левко Лук'яненко, Петро Григоренко та В'ячеслав Чорновіл, свідомо відмовилися від підпільної діяльності, обравши відкритий і публічний метод роботи. Вони посилалися на міжнародні документи, щоб легалізувати свою критику радянської влади та інформувати світову спільноту про систематичні порушення

прав українців, включаючи обмеження свободи слова, релігії та культурної автономії, а також придушення української державності. Таким чином, УГГ створила прецедент використання міжнародного права як ефективного інструменту захисту національних інтересів. Саме Гельсінські угоди містили гуманітарний розділ, відомий як «Третій кошик», який юридично зобов'язував держави-учасниці дотримуватися основних прав і свобод людини, включно зі свободою думки, совісті, релігії та переконань. Саме на цей документ, що мав міжнародний статус, як на непорушний закон, спиралася УГГ у своїх меморандумах [14, с. 38–45] (Додаток Г).

Члени УГГ, використовуючи принципи, закріплені в цих міжнародних угодах, не лише документували численні порушення прав людини, але й надавали голос усім, хто зазнав політичних переслідувань. Вони діяли як неофіційні моніторингові органи, скрупульозно збираючи інформацію про політичні арешти, сфабриковані судові процеси, нелюдські умови утримання в'язнів сумління в таборах, а також жахливу практику примусового лікування у психіатричних лікарнях, що цинічно використовувалася для розправи з інакомислячими. УГГ вважала, що оприлюднення фактів є найефективнішим засобом тиску, оскільки руйнує офіційну радянську пропаганду про «щасливе радянське суспільство» [17, с. 199].

Ці документи, меморандуми та звернення, які часто називалися «самвидавом» (для внутрішнього поширення) та «тамвидавом» (для закордону), члени групи, попри постійний ризик арешту та конфіскації, зуміли передати на Захід через дипломатичні канали, кореспондентів та туристів. Там вони активно публікувалися, викриваючи справжнє, репресивне обличчя радянської системи перед міжнародною спільнотою, особливо в країнах Західної Європи та США [77].

Діяльність УГГ була стратегічно спрямована на інформування світової спільноти про систематичне знищення національної культури та громадянських свобод в Україні, що забезпечувало міжнародний резонанс і, як наслідок, створювало певний захисний щит від найбільш тотальних репресій. Уряди західних країн та міжнародні організації використовували цю інформацію для тиску на СРСР. Створення аналогічних Гельсінських груп в інших республіках

СРСР (зокрема, Московської, Литовської, Грузинської, Вірменської) свідчило про загальносоюзний характер руху та тісну взаємопідтримку дисидентів, які координували свої зусилля, що посилювало їхню спільну легітимність. УГГ активно підтримувала зв'язки з впливовими західними правозахисними організаціями, включаючи Amnesty International та Міжнародну федерацію прав людини, що значно посилювало її вплив та політичну вагу на міжнародній арені, роблячи долю її членів об'єктом постійної уваги Заходу [57, с. 380–383] (Додаток Г).

Причини створення Української Гельсінської групи (УГГ) були глибоко вкорінені у фундаментальній суперечності радянської системи: між офіційними, конституційно закріпленими деклараціями про громадянські свободи та тотальною, жорстокою практикою їхнього порушення. Радянський режим постійно здійснював в Україні системні порушення прав людини, які перетворили країну на закриту від зовнішнього світу тюрму. Політичні репресії не були поодинокими чи випадковими інцидентами; вони мали системний характер, що був заздалегідь спланований і спрямований на повне придушення будь-якого інакомислення та збереження абсолютної монополії Комуністичної партії на ідеологію та владу [31, с. 159–160].

Масові арешти, таємні суди, засудження та ув'язнення дисидентів, особливо представників національно свідомої інтелігенції (письменників, вчених, митців), які наважувалися критикувати режим або відстоювати національні права, стали сумною нормою. Звинувачення за статтею про «антирадянську агітацію і пропаганду» використовувалися як універсальний інструмент для ізоляції та знищення опозиції. Ці дії мали на меті створити атмосферу тотального страху та апатії серед населення, щоб унеможливити організований опір. Саме на тлі такої безнадійної внутрішньої ситуації, де всі легальні шляхи захисту прав були заблоковані, і виникла ідея використати міжнародний правовий важіль – Гельсінські угоди. Ця політика тотального політичного контролю нерозривно була пов'язана з жорсткими утисками української мови та культури. Ці утиски були частиною ширшої, цілеспрямованої кампанії денаціоналізації та асиміляції, відомої як русифікація [48, с. 209].

Радянський уряд послідовно прагнув створити штучну ідеологічну спільноту – «нову історичну спільність – радянський народ», у якій би не було місця для самостійної національної ідентичності українців, їхньої історії та мови. Це розглядалося як необхідна умова для централізованого управління та ідеологічного єднання імперії [12, с. 8].

Таким чином, використання української мови в усіх сферах публічного життя – освіті, науці, культурі, державному управлінні та ЗМІ – систематично обмежувалося та витіснялося, а перевага віддавалася російській мові як «мові міжнаціонального спілкування». Українські школи закривалися, видавництво україномовної літератури скорочувалося, а будь-які спроби захистити національну культуру та мову таврувалися як «буржуазний націоналізм» та суворо каралися. Ця політика лінгвоциду викликала глибоке обурення у патріотично налаштованих громадян та стала однією з головних причин для активізації руху опору, оскільки загрожувала самому існуванню української нації. УГГ, об'єднавши правозахисників і національно свідомих дисидентів, стала організованою та публічною відповіддю на ці подвійні репресії: як проти універсальних прав людини, так і проти національної ідентичності.

Українська Гельсінська група (УГГ) була офіційно створена 9 листопада 1976 року в Києві. Її заснування стало кульмінацією багаторічного українського дисидентського руху, об'єднавши найбільш відданих, досвідчених та авторитетних борців за права людини, які до того діяли розрізнено. Це був результат усвідомленої необхідності централізації та легалізації опозиційної діяльності [31, с. 160] (Додаток Б).

Створення Української Гельсінської Групи (УГГ) у листопаді 1976 року стало ретельно спланованим, свідомим та стратегічним кроком, що ознаменував поворотний момент у дисидентському русі, перетворивши його з «підпільного» на публічний та легальний. Це була спроба використати міжнародне право як щит проти радянської репресивної машини, ускладнюючи КДБ використання звичайних методів розправи [19, с. 74–75].

Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) була офіційно заснована 9 листопада 1976 року в Києві. Її створення було прямим наслідком підписання СРСР Заключного акта Наради з безпеки та

співробітництва в Європі у Гельсінкі в 1975 році, де Радянський Союз взяв на себе зобов'язання дотримуватися гуманітарних прав, відомих як «третій кошик». Це був акт публічної легалізації дисидентської діяльності. Тому Група не ховалася, а відкрито заявляла, що її головна мета — сприяти виконанню радянською владою положень Гельсінських угод та інформувати світову громадськість про порушення прав людини в Україні. Члени УГГ свідомо діяли в рамках як існуючого радянського законодавства, так і міжнародних зобов'язань СРСР, що значно ускладнювало КДБ звинувачення їх у «антидержавній» чи «підпільній» діяльності [131, с. 335–336].

До першого складу групи увійшло 10 осіб, чиї імена стали символами опору: Іван Кандиба (правозахисник), Петро Григоренко (генерал-майор, правозахисник), Левко Лук'яненко (автор ідеї проголошення незалежності), Мирослав Маринович (громадський діяч), Оксана Мешко (ветеран дисидентського руху), Олекса Тихий (педагог і правозахисник), Ніна Строката-Караванська (мікробіолог, імунолог, біолог, правозахисниця), Микола Матусевич (дисидент), Олесь Бердник (прозаїк, поет). Очолив організацію відомий поет і прозаїк Микола Руденко (письменник і голова групи) [48, с. 210–211].

До складу УГГ увійшли переважно ті дисиденти, які вже мали багаторічний досвід ув'язнення або постійних репресій, що підтверджувало їхню незламну репутацію, моральний авторитет і готовність до самопожертви.

Їхнє об'єднання стало потужним поштовхом для якісно нового етапу правозахисної діяльності в Україні. Кожен із засновників мав за плечима досвід боротьби з радянським режимом та тривале перебування в ув'язненні чи таборах, що надавало групі особливого, непохитного морального авторитету та засвідчувало їхню готовність до самопожертви [31, с. 161].

Микола Руденко (1920–2004), видатний письменник, філософ-гуманіст і економіст, став першим головою-засновником УГГ та її провідним ідеологом. Його інтелектуальний внесок був надзвичайно важливим: він був не лише організатором, а й автором ключових програмних документів групи, включаючи знаменитий «Маніфест українського правозахисного руху» (9 листопада 1977

року). Руденко майстерно викривав не лише національну та соціальну, а й економічну несправедливість радянської системи, зокрема критикуючи «радянський соціалізм» як форму державного капіталізму, що експлуатує людину. Як людина з глибоким розумінням марксизму, він критикував радянський режим з позиції його ж власної ідеології, вказуючи на її перекручення, що робило його критику особливо гострою, обґрунтованою та небезпечною для Кремля. Руденко був тим, хто сміливо підписав «Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод», тим самим ставши символом відкритого, публічного виклику режиму та провісником нової правозахисної стратегії [73].

Олекса Тихий (1927–1984), педагог, філолог та блискучий мовознавець, був палким захисником української мови та культури, чия боротьба стала символом національного відродження в умовах тотальної русифікації. Він був одним із перших, хто відкрито виступив проти політики лінгвоциду, за що був неодноразово переслідуваний владою, отримуючи табірні терміни ще до заснування УГГ. Тихий відкрито звертався до влади з вимогою надати українській мові належний статус і впровадити її у всі сфери життя, що було рівнозначно публічному протесту і вимагало колосальної особистої мужності. Його самоспалення у таборі як акт протесту проти репресій, хоча і не було реалізоване, стало символом крайньої відданості справі [132, с. 648–649].

Оксана Мешко (1905–1991) була однією з найактивніших, найвідданіших та найстійкіших учасниць групи, відома своєю незламною волею. Її роль була надзвичайно важливою у документуванні фактів політичних репресій, оскільки вона фактично виконувала функції оперативного штабу та інформаційного центру. Мешко організовувала систематичний збір інформації про арешти, деталі сфабрикованих судових процесів, жорстокі умови утримання політв'язнів у таборах, а також надавала життєво необхідну допомогу їхнім сім'ям. Вона підтримувала постійний зв'язок з українською діаспорою та зарубіжними правозахисними організаціями, зокрема з американським і канадським комітетами сприяння Гельсінським угодам, що дозволяло оперативно надсилати зібрані матеріали на Захід для публікації та міжнародного тиску. Її незламна воля, організаторські здібності та вміння працювати в умовах постійного

стеження та загрози арешту стали легендою дисидентського руху [16, с. 309–312].

Петро Григоренко (1907–1987) (генерал-майор Радянської армії у відставці, військовий інженер) став однією з найнесподіваніших і найвагоміших фігур у складі УГГ. Його високий військовий чин і статус колишнього члена Комуністичної партії надавали групі міжнародної ваги та переконливо підкреслювали, що опір режиму має загальнодемократичний, а не вузько-націоналістичний характер. Григоренко активно захищав права не лише українців, але й інших репресованих народів, зокрема, він був полум'яним захисником прав кримських татар на повернення на батьківщину. Цим він значно розширював поле діяльності УГГ за межі України, надаючи правозахисному руху всесоюзного масштабу. Його приклад став доказом для західної громадськості, що проти режиму виступають не лише «вороги народу», а й ті, хто служив державі, але зрікся її тоталітарної ідеології [132, с. 170–172].

Левко Лук'яненко (1928–2018) увійшов до УГГ як легенда дисидентського руху, маючи за плечима багаторічний досвід політичного в'язня. Він був символом багаторічної і незламної боротьби за незалежність України. Його участь пов'язала діяльність УГГ з глибинною, державницькою ідеєю відновлення української державності, демонструючи, що правозахист є лише етапом на шляху до суверенної України. Лук'яненко провів у таборах і засланні 25 років, ставши одним із найвитриваліших борців за свободу у всьому СРСР, а його присутність у групі надавала неймовірного морального авторитету [70].

Ніна Строката-Караванська (1926–1998) (мікробіолог, дружина відомого дисидента Святослава Караванського) була критично важливою ланкою комунікації УГГ. Вона відповідала за координацію зв'язків з Московською Гельсінською групою та іншими дисидентами в СРСР, будучи посередником між Києвом та Москвою. Її активність дозволяла оперативно передавати інформацію на Захід через московські канали, що забезпечувало життєво необхідну комунікацію та зменшувало ризик перехоплення КДБ. Вона була майстринею конспірації в умовах жорсткого стеження [74].

Іван Кандиба (1930–2002) (юрист) був однією з ключових постатей, що підкреслювали історичну спадковість боротьби. Як один із засновників

Української Робітничо-Селянської Спілки (УРСС) у 1960-х роках, він представляв радикальніше крило дисидентського руху, яке відкрито виступало за вихід України зі складу СРСР. Його присутність у групі підкреслювала нерозривний зв'язок між політичним підпіллям 1960-х років та легальним правозахисним рухом 1970-х, символізуючи еволюцію методів боротьби [69].

Мирослав Маринович (нар. 1949 р.) – один із представників молодшої генерації українського правозахисного руху. За фахом інженер, він долучився до діяльності дисидентського середовища у 1970-х роках. М. Маринович активно підтримував поширення самвидаву, займався фіксацією фактів порушення прав людини та брав участь у створенні Української Гельсінської групи. Його діяльність свідчила про прагнення інтелектуальної молоді до утвердження демократичних і свободолюбних цінностей [71].

Микола Матусевич (нар. 1947 р.) – інженер і правозахисник, який разом із Мирославом Мариновичем представляв нову хвилю української інтелігенції у правозахисному русі. Він також долучився до виготовлення й поширення самвидавних матеріалів, сприяв поширенню інформації про порушення прав людини в Україні. М. Матусевич походив із центральних регіонів, що свідчило про розширення географії дисидентського руху за межі традиційного західноукраїнського осередку [72].

Їхня участь у русі доводила, що ідеї свободи, прав людини та національної гідності надихали нове покоління української інтелігенції, яке прагнуло продовжити боротьбу за незалежність та демократичні цінності.

Лідери Української Гельсінської Групи представляли собою значно більше, ніж просто координаційний центр; вони були справжніми ідейними натхненниками та архітекторами нового етапу опору. Їхня діяльність охоплювала як теоретичні розробки (зокрема, створення докладних правових документів, меморандумів та звернень, які юридично обґрунтовували право українців на самовизначення та свободи), так і практичні аспекти моніторингу та фіксації порушень прав людини [31, с. 160–163].

Цей синтез теорії та практики став вирішальним для ефективності УГГ. Вони не просто критикували, а пропонували чіткі, юридично оформлені вимоги, посиляючись на міжнародне право. Їхня різнобічна освіта та досвід забезпечили

унікальний та всебічний підхід до критичного аналізу радянської системи. У групі були представлені різні професійні сфери: від генерала (Петро Григоренко), що розумів внутрішню структуру влади та ідеології, до філолога (Олекса Тихий) та письменника-філософа (Микола Руденко), які могли глибоко осмислити національно-культурні проблеми та їхній вплив на права людини. Таке поєднання дозволило їм викривати вади режиму на всіх рівнях: від порушення громадянських прав і економічної несправедливості до систематичної політики русифікації та лінгвоциду.

Вони свідомо використовували публіцистичні та наукові методи для демонстрації подвійних стандартів Кремля, перетворюючи документи групи на інтелектуальну зброю проти пропаганди. Цей інтелектуальний плюралізм дозволив УГГ виступати не як вузька політична фракція, а як широкий фронт громадянського опору, що зробило їхній голос особливо вагомим як всередині СРСР, так і на міжнародній арені [31, с. 160–163].

Основна діяльність Української Гельсінської групи (УГГ) була спрямована на документування та публічне викриття численних порушень радянським режимом основних прав і свобод людини, закріплених у Гельсінських угодах [4]. Початок діяльності Української Гельсінської Групи був позначений негайною публікацією двох ключових програмних документів, які визначили її легальний статус і далекосяжні цілі, перетворивши національний рух на правозахисний [13, с. 23].

Першим і найважливішим документом стала Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Цей установчий акт мав вирішальне значення, оскільки він чітко позиціонував УГГ як моніторингову, а не підпільну чи антидержавну організацію. Це був стратегічний маневр для використання «третього кошика» Гельсінських угод як правового щита. Згідно з Декларацією, головною метою Групи було «сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією Прав Людини» та іншими міжнародними пактами, а також «Сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією Прав Людини. Домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах поміж Особою і Державою.». Таке формулювання відкритого,

законного моніторингу знімало з дисидентів звинувачення у «підпільній» діяльності, змушуючи КДБ до більш обережних дій [61].

Другий ключовий документ, Меморандум № 1, був адресований країнам-учасникам Гельсінської наради, перетворюючи внутрішні проблеми УРСР на предмет міжнародного обговорення. Меморандум містив конкретні приклади порушення національних та соціально-економічних прав: від тотальної русифікації в освіті та культурі до обмеження свободи пересування та виїзду. У ньому Група рішуче вимагала «...ліквідації дискримінаційного становища української мови... припинення переслідування за релігійні переконання та гарантування свободи сумління». Найважливішим стратегічним кроком стало підняття питання права України на вихід зі складу СРСР. УГГ вимагала, щоб це право «повинно бути забезпечене не лише декларативно, а й реально». Таким чином, завдяки Меморандуму, національне питання вперше в новітній історії було пов'язане з міжнародними зобов'язаннями СРСР щодо прав людини, що дало українській боротьбі міжнародну легітимність і перевело її з площини «зрадництва» у площину виконання міжнародного права [65] (Додаток В).

Автором цих основоположних текстів був голова-засновник УГГ Микола Руденко. Підписали ці перші документи 10 засновників групи, включно з Руденком, Левком Лук'яненком, Олексою Тихим, Оксаною Мешко, Петром Григоренком, Ніною Строкатою та ін. [131, с. 336].

Основні завдання УГГ згідно з програмними документами полягали в наступному:

1) З «Декларації...»: «головною метою Групи є сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з гуманітарно-правовими принципами Гельсінської наради. Конкретні завдання Групи: добиватися, щоб положення Заключного Акта... стали нормою у взаєминах між державою і громадянами».

2) З «Меморандуму № 1»: «...зосередити увагу на фактах порушень прав людини, зафіксованих у Заключному Акті, а саме: свободи пересування, свободи слова та інформації, свободи сумління і релігії, свободи на національну гідність та вільного розвитку національної культури»

Група, по суті, стала незалежним центром моніторингу, що систематизував інформацію про політичні репресії в УРСР, порушення національних прав та прав віруючих [61].

УГГ почала з видання своїх програмних документів (Декларації та Меморандуму № 1, 1976 р.), де чітко окреслила свою мету: «добиватися, щоб положення Заключного Акта... стали нормою у взаєминах між державою і громадянами». Вже в перші місяці роботи група підготувала та поширила кілька десятків меморандумів, присвячених переслідуванням віруючих (зокрема греко-католиків), дискримінації української мови (Меморандум № 5), а також практиці каральної психіатрії. Кожен документ був ретельно задокументованим актом обвинувачення [66].

Створення Української Гельсінської Групи (УГГ) та її ставка на гласність і правову легітимність було абсолютно неприйнятним для радянського режиму, який відповів миттєвими та жорстокими репресіями. Незважаючи на офіційне позиціонування УГГ як моніторингової організації, вона була рішуче розцінена КДБ як «антирадянська організація», що підлягала негайному та повному знищенню

Репресії проти Групи розпочалися майже одразу після публікації перших програмних документів. Органи КДБ зосередили удари на ключових фігурах, щоб знекровити та деморалізувати правозахисний рух. Микола Руденко, керівник УГГ, та Олекса Тихий, один із засновників, стали першими жертвами цієї кампанії. Арешти відбулися в лютому 1977 року: Олекса Тихий був затриманий 6 лютого 1977 року, а Микола Руденко – 8 лютого 1977 року. Їхній спільний показовий і закритий судовий процес відбувся у місті Дружківка Донецької області з 23 червня по 1 липня 1977 року. Руденка засудили за статтею 62 КК УРСР («Антирадянська агітація і пропаганда») до 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання. Тихого засудили до ще більш жорсткого терміну – 10 років таборів особливого режиму і 5 років заслання. Частина вироку О. Тихий отримав за сфабрикованим кримінальним звинуваченням (нібито зберігання зброї), що було типовою тактикою КДБ для дискредитації дисидентів. Процеси відбувалися з повним ігноруванням їхніх апеляцій до Гельсінських угод та

радянської Конституції, підтверджуючи політичну вмотивованість розправи [13, с. 606].

Після перших арештів, до кінця 1977 року розпочалася хвиля широкомасштабних репресій проти інших членів Групи. Протягом 1977–1979 років були заарештовані та засуджені більшість активістів, серед яких Левко Лук'яненко, Мирослав Маринович, Микола Матусевич, Василь Стрільців та багато інших. До 1980 року більшість активних членів УГГ опинилася в таборах або засланні. Щоб уникнути міжнародного резонансу від табірних смертей найбільш відомих фігур, деякі, як генерал Петро Григоренко, були примусово позбавлені громадянства та вислані за межі СРСР, унеможливаючи їхню діяльність на батьківщині [48, с. 213].

Незважаючи на цей фізичний розгром, публічність, правова обґрунтованість методів та самопожертва членів УГГ заклали ідейний і моральний фундамент для майбутнього національно-демократичного руху. Вони перетворили боротьбу за права людини на незворотну частину боротьби за українську незалежність, ставши моральним і політичним авторитетом для покоління, яке очолило національно-визвольний рух кінця 1980-х років [48, с. 217].

УГГ протягом свого короткого періоду активної діяльності (1976–1980) підготувала та поширила десятки документів – меморандуми, звернення, листи та інформаційні бюлетені (всього близько 400). Ці матеріали містили детальні свідчення про політичні арешти, незаконні судові процеси та переслідування [13, с. 22].

УГГ приділяла велику увагу жорстким утискам української мови і культури, розцінюючи це як пряме порушення права на національну гідність. Серед зафіксованих Групою фактів. Серед них, зокрема, кадрові репресії та дискримінація. Члени УГГ фіксували випадки звільнення з роботи або виключення з навчальних закладів (інститутів, університетів) за використання української мови у службових чи публічних місцях, що розцінювалося владою як націоналістичний прояв. Репресії також стосувалися участі у несанкціонованих культурних заходах, як-от вшанування пам'яті видатних українських діячів чи письменників, що автоматично кваліфікувалося як ворожа

акція. Досить вагомим був також тиск на інтелігенцію. Група систематично збирала свідчення про цькування та арешти представників інтелігенції за поширення самвидаву та будь-яку критику національної політики КПРС, включаючи політику тотальної русифікації в освіті та культурі. Ці питання, зокрема політика русифікації в освіті та науці та обмеження на видання українською мовою, були детально висвітлені вже в першому програмному документі – Меморандумі № 1 (листопад 1976 р.), а також у численних інформаційних повідомленнях Групи [12, с. 168].

УГГ приділяла особливу увагу репресіям проти представників творчої інтелігенції — поетів, художників та письменників (як-от Василь Стус, Іван Світличний, Ігор Калинець), які ставали жертвами режиму за своє вільнодумство та захист національної ідеї. Ці матеріали Група активно поширювала через самвидав (кустарно виготовлені машинописні копії), який у той час був єдиним внутрішнім каналом незалежної інформації. Згодом ці документи, разом із Меморандумами УГГ, таємно передавалися на Захід, де вони друкувалися українською діаспорою та зарубіжними видавництвами. Цей процес називався тамвидавом, і саме він забезпечив міжнародну легітимність та захист українського правозахисного руху [14, с. 138–141].

Окрім загального документування, УГГ приділяла значну увагу захисту прав політичних в'язнів та боротьбі з каральною психіатрією. Члени групи, зокрема Оксана Мешко та Петро Григоренко, збирали детальні свідчення про нелюдські умови утримання в таборах, тюрмах та психіатричних лікарнях [16, с. 316–318].

Група відкрито зверталася до світової громадськості, ООН та Amnesty International із закликами про допомогу та звільнення засуджених. Ці звернення сприяли створенню міжнародних кампаній солідарності, які мали значний резонанс і змушували радянську владу враховувати зовнішню реакцію. Міжнародний тиск, підсилений документацією УГГ, дійсно став ключовим фактором, який у випадку Леоніда Плюща призвів до його виїзду на Захід

Таким чином, УГГ використовувала та посилювала вже наявний міжнародний резонанс навколо каральної психіатрії, але не була ініціатором конкретного звернення до Всесвітнього конгресу психіатрів у 1977 році.

Через деякий час діяльність УГГ отримала певний резонанс за кордоном. Цьому, зокрема, сприяв створений у Вашингтоні "Комітет по забезпеченню Гельсінських гарантій в Україні" в складі мікробіолога доктора філософії Андрія Зваруна (президент), доктора філософії Ігоря Кошмана (віце-президент), редактора інформаційної служби "Смолоскипу" Богдана Ясеня (секретар), Уляни Мазуркевич, Ігоря Ольшанського, Андрія Фединського. Перший контакт між згаданим "Комітетом" і УГГ відбувся 21 листопада 1976 р., коли Богдан Ясень взяв інтерв'ю по телефону у керівника Української Гельсінської групи, письменника М.Руденка [19, с. 75–76].

Діяльність УГГ, що ґрунтувалася на публічності, самопожертві та правозахисному підході, заклала моральні та організаційні основи для формування громадянської свідомості та стала прообразом майбутнього громадянського суспільства в Україні, яке змогло повноцінно розвинутися лише після здобуття незалежності.

З моменту свого заснування Українська Гельсінська група потрапила під пильний і жорстокий контроль Комітету державної безпеки (КДБ). Радянська влада розглядала її діяльність не просто як критику, а як антирадянську пропаганду та пряму загрозу для державного ладу. Це було пов'язано з тим, що УГГ публічно, відкрито і легально, використовуючи міжнародні правові норми, викривала репресії, що раніше були приховані за «залізною завісою». Відповіддю режиму стали жорстокі репресії, спрямовані на повне знищення групи. Вже протягом 1977–1980 років більшість її членів були заарештовані та засуджені до тривалих термінів ув'язнення і заслання. Їм інкримінували статті 62 та 187 Кримінального кодексу УРСР – «антирадянська агітація і пропаганда» та «розповсюдження наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад» [31, с. 161–164].

Радянський режим відповів на відкриту правозахисну діяльність УГГ серією жорстоких судових розправ та систематичних репресій, спрямованих на повне знищення групи та її дискредитацію в очах громадськості. Суд над Миколою Руденком та Олексою Тихим (червень–липень 1977 р., м. Дружківка, Донецька обл.) Цей процес став першим великим, показовим судом проти засновників УГГ, організованим з метою швидкого знекровлення групи. Миколу

Руденка, голову-засновника, було засуджено за статтею 62 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») до 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання. Олексі Тихому (який уже мав попередній термін) інкримінували ту ж статтю та додатково ст. 222 (незаконне зберігання зброї, що була підкинута) і засудили до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання (як рецидивіста). Процес був повністю закритим, а всі клопотання та свідчення захисту, які намагалися апелювати до Гельсінських угод, ігнорувалися. Рішення було ухвалене заздалегідь, що демонструвало фарсовий характер радянської «юстиції».

Суд над Левком Лук'яненком (липень 1978 р., Чернігів). Левко Лук'яненко (юрист і один із найавторитетніших дисидентів) був засуджений до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання як особливо небезпечний рецидивіст (за тією ж ст. 62). Цей максимальний термін був помстою режиму за його попередню боротьбу та демонстрацією того, що досвідчені борці за незалежність не отримують жодного поблажливого ставлення. Його суд також відбувся за зачиненими дверима. У матеріалах справи Лук'яненка доказом «антирадянщини» слугувала його діяльність в УГГ та авторство її програмних документів [13, с. 407].

Проти В'ячеслава Чорновола (1979–1980 рр.) КДБ використало один із найбрудніших і найпоширеніших методів дискредитації. Його не могли прямо засудити за «антирадянщину» без зайвого міжнародного розголосу, тому йому було інкриміновано кримінальне звинувачення у «спробі зґвалтування» (ст. 117 КК УРСР). Його засудили на 5 років заслання. Ця сфальсифікована справа була типовою для КДБ кримінальною фальсифікацією з метою дискредитації дисидента в очах української громадськості та західних захисників, оскільки засудження за кримінальною статтею нібито виводило його з категорії політв'язнів [60].

Діяльність Української Гельсінської Групи викликала негайну та жорстоку реакцію радянської влади. Органи КДБ застосували широкий арсенал інструментів для знищення Групи та її впливу, перетворивши життя правозахисників на постійну боротьбу за виживання і фактично позбавивши їх приватного життя.

Першим і найпостійнішим кроком було постійне стеження та прослуховування. Житла та телефони членів групи перебували під цілодобовим контролем, що робило їхнє приватне життя неможливим і значно ускладнювало будь-яку координацію між учасниками. До цього додавалися регулярні обшуки та конфіскація майна, під час яких агенти КДБ систематично вилучали всі машинописні матеріали, книги, особисті записи та, що найважливіше, друкарські машинки. Це був прямий удар по єдиному інструменту УГГ – самвидаву, який слугував для поширення інформації про порушення прав людини

Окрім прямого фізичного контролю, активно застосовувався адміністративний тиск та дискримінація, метою яких була соціальна ізоляція дисидентів. Членів УГГ та їхніх родичів звільняли з роботи, виключали з навчальних закладів, позбавляли можливості знайти іншу роботу або продовжити навчання. У результаті вони опинялися в економічній та соціальній блокаді. Для посилення ізоляції та деморалізації використовувалося залякування родичів та близьких, коли КДБ активно застосовувало психологічний тиск, погрожуючи їм втратою роботи, проблемами з дітьми чи навіть арештом, змушуючи публічно відректися від діяльності дисидентів, що створювало нестерпну атмосферу недовіри та руйнувало сімейні зв'язки [14, с. 117–124].

Одним із найжорстокіших інструментів була каральна психіатрія. Застосування примусового психіатричного «лікування» проти Петра Григоренка дозволяло ізолювати дисидентів, оголошуючи їх психічно хворими. Їх утримували у спецлікарнях та накачували психотропними препаратами, щоб підірвати їхній інтелект та моральну стійкість, представляючи їхню правозахисну діяльність як плід божевілля [63].

Зрештою, щодо деяких найбільш впливових фігур застосовувалася висилка та позбавлення громадянства. Так, дисидентів (як Петро Григоренко та Надія Світлична) було примусово вислано з СРСР або позбавлено громадянства, коли вони перебували за кордоном. Цей метод дозволяв позбутися найбільш впливових фігур без зайвих табірних смертей, які могли б викликати міжнародний резонанс. Усі ці заходи були спрямовані на те, щоб цілковито знищити УГГ та унеможливити її правозахисну діяльність.

Результати репресій проти членів Української Гельсінської групи (УГГ) були жахливими, засвідчуючи цілеспрямовану політику фізичного та психологічного знищення дисидентів з боку радянського режиму. Члени УГГ зазнавали не лише показових судових переслідувань, а й жорстоких фізичних та психологічних тортур у таборах. Більшість ключових фігур відбували терміни у сумнозвісних політичних таборах суворого та особливого режиму, зокрема у комплексі ВС-389/36 (пізніше відомому як «Перм-36» та «Перм-37») у Пермській області Росії. Умови утримання були нелюдськими: постійний голод, нестерпний холод, важка фізична праця, брак медичної допомоги та систематичне цькування з боку адміністрації. Це створювало умови, які часто призводили до смерті від виснаження та хвороб.

Четверо видатних членів УГГ загинули безпосередньо в радянських таборах або тюремних лікарнях внаслідок цілеспрямованого створення нестерпних умов:

1) Олекса Тихий загинув 6 травня 1984 року у таборі ВС-389/36-1 (Пермська область, Росія). Офіційна причина смерті – серцевий напад, проте справжньою причиною стали систематичне недоїдання, повна відмова у наданні кваліфікованої медичної допомоги при важких хворобах шлунку та нирок, а також жорстоке поводження з боку адміністрації. Тихий був похований на території табору, що стало додатковою образою для його родини

2) Юрій Литвин загинув 4 вересня 1984 року у тому ж таборі № 36. Він помер у тюремній лікарні після оголошення тривалого голодування, яке було його останнім актом протесту проти нелюдських умов утримання та політичних репресій. Його смерть, незважаючи на міжнародні протести та заклики до звільнення, засвідчила повну байдужість радянського керівництва до долі в'язнів сумління.

3) Валерій Марченко (журналіст, член УГГ з 1979 р.) загинув 7 жовтня 1984 року в тюремній лікарні в Ленінграді. Його смерть настала внаслідок злочинної відмови у наданні необхідної медичної допомоги хворому на важку форму нефриту. Відмова у переведенні його до цивільної лікарні, попри всі міжнародні звернення, була фактичним замовним убивством через бездіяльність, здійсненим з метою позбутися його як активного правозахисника.

4) Василь Стус (поет, член УГГ з 1979 р.) загинув 4 вересня 1985 року в таборі ВС-389/36-1. Він помер у карцері після оголошення голодування, протестуючи проти жорстоких умов та конфіскації його творів. Його смерть, яка настала внаслідок удару об нари (нещасний випадок, який дисиденти вважають вбивством), стала символом цілеспрямованого знищення української творчої еліти та одним із найбільш трагічних епізодів у табірній історії [132, с. 630–632].

Їхня смерть, поряд із смертями інших дисидентів, стала трагічним символом ціни, яку доводилося платити за свободу думки та відданість національній ідеї. Однак, репресії не змогли зламати дух усіх членів групи. Інші лідери, зокрема Микола Руденко та Левко Лук'яненко, провели в таборах та на засланні понад десятиліття, ставши живими символами незламності духу. Вони відбували термін у найжорстокіших таборах, таких як «Перм-36» та «Перм-37», де умови були спрямовані на моральне придушення.

Проте, навіть там вони продовжували боротьбу навіть за ґратами, зокрема: писали протестні документи (наприклад, звернення до західних урядів, які нелегально передавалися на волю), оголошували голодування та організовували акції непокорі. Вони також підтримували зв'язок та об'єднувалися із дисидентами інших національностей (росіянами, литовцями, естонцями, євреями), створюючи «табірну Гельсінську групу», що доводило загальносоюзний характер боротьби за права

Їхня стійкість, принциповість та відданість ідеалам прав людини стали моральним прикладом для наслідування для наступних поколінь. Попри тотальне придушення, ідеї УГГ не зникли. Хоча до початку 1980-х років діяльність групи була практично згорнута через арешти, її ідеї та принципи були підхоплені новими поколіннями правозахисників. Її діяльність стала ключовим фактором у формуванні національної свідомості, заклавши міцний, правовий фундамент для майбутнього українського правозахисного руху та демократичних перетворень (Українська Гельсінська Спілка (УГС): історія створення та діяльності) .

Таким чином, Українська Гельсінська Група (УГГ) відіграла вирішальну, хоча й опосередковану, роль у процесі здобуття Україною незалежності. Вона стала живим доказом незламного прагнення українського народу до свободи та

самовизначення, незважаючи на жорстокі репресії. Хоча УГГ була розгромлена КДБ до початку 1980-х років, вона залишила після себе незруйновану ідеологічну спадщину – легалізовану ідею боротьби за права людини, яка, як виявилось, безпосередньо вимагає державного суверенітету. Цей зв'язок став ключовим політичним уроком. Ключовий момент для відродження руху настав у 1987 році, коли в умовах започаткованої Михайлом Горбачовим політики «Перебудови» та «гласності» з'явилося перше вікно можливостей. Діяльність групи була відновлена та кардинально реорганізована наприкінці року. Лідери, що повернулися з таборів, на чолі з Левком Лук'яненком, трансформували УГГ в Українську Гельсінську Спілку (УГС)

Ця трансформація стала стратегічною зміною парадигми, що забезпечила успіх руху. УГГ була суто правозахисною організацією, яка, апелюючи до міжнародного права, вимагала від СРСР дотримання міжнародних зобов'язань, але не ставила прямої політичної мети відокремлення. У той же час УГС, на відміну від неї, стала відкритою політичною організацією з чіткою кінцевою метою – відновленням державної незалежності України. Вона швидко перетворилася на широке, масове об'єднання, яке об'єднало колишніх дисидентів, національно-свідому інтелігенцію та активну молодь, мобілізуючи населення. УГС стала однією з головних рушійних сил демократичного руху в Україні кінця 1980-х років. Її публічна, антикомуністична та державницька діяльність (організація масових мітингів, поширення політичних програм, участь у виборах 1990 року) безпосередньо призвела до проголошення незалежності України у 1991 році. Багато членів УГС пізніше стали засновниками перших демократичних партій (зокрема, Української республіканської партії) та увійшли до складу депутатів першого демократичного скликання Верховної Ради, де відіграли ключову роль у прийнятті Декларації про державний суверенітет.

Історичне значення Української Гельсінської групи для здобуття незалежності України є фундаментальним і багатогранним. УГГ стала не просто правозахисною організацією, а морально-правовою школою для цілого покоління. Вона вселила віру у можливість мирного, відкритого опору тоталітарній системі і навчила український рух використовувати міжнародні

механізми захисту прав людини, перетворивши боротьбу за національні права з локальної справи на частину глобального Гельсінського процесу.

Одним із найважливіших досягнень УГГ стала легалізація національної ідеї та боротьби за демократичні права. До появи Групи діяльність української опозиції розглядалася радянською владою виключно як «підпільний націоналізм», «буржуазний націоналізм» або «кримінальні злочини» (за статтею про антирадянську агітацію і пропаганду). УГГ, спираючись на Гельсінські угоди 1975 року, вперше перевела цю боротьбу у площину міжнародного права та моніторингу дотримання зобов'язань, взятих СРСР. Це був революційний крок, який зняв з опозиційного руху тавро «кримінального» і дав йому міжнародну легітимність та захист. Завдяки публікації документів УГГ на Заході, світ отримав чітке розуміння, що вимоги українців – це не сепаратизм, а невід'ємне право людини на самовизначення та свободу, передбачене міжнародними договорами. Це заклало ідеологічну основу для подальшого легального, а не підпільного, опору.

УГГ відіграла ключову роль у формуванні нової, незламної політичної еліти, яка очолила Україну в період здобуття незалежності. Група об'єднала лідерів, таких як Левка Лук'яненко, В'ячеслава Чорновола, Михайла та Богдана Горинів, які за свою діяльність були засуджені до багаторічних таборів і заслань. Саме ці люди, повернувшись із ув'язнення під час Перебудови, стали авторитетними лідерами демократичних процесів кінця 1980-х – початку 1990-х років. Їхній табірний досвід і самопожертва стали символом жертвності, моральної чистоти та незламності, на який орієнтувалося суспільство, шукаючи альтернативу скомпрометованій радянській номенклатурі. Вони принесли в нову українську політику ідеї права, легальності та морального авторитету, ставши засновниками ключових демократичних партій і рухів, включно з Народним Рухом України.

Шляхом систематичного документування порушень прав людини (неправомірних арештів, політичних переслідувань, закритих судів, русифікації), УГГ підірвала ідеологічні основи радянської влади. Документи Групи, що регулярно передавалися на Захід і публікувалися, розкривали справжнє обличчя СРСР, як держави, яка декларує мир та соціалізм, але у власній країні грубо

порушує основоположні права своїх громадян. Це зробило існування СРСР як цивілізованої держави неприйнятним в очах Заходу та міжнародних організацій. УГГ фактично забезпечила ідеологічний демонтаж міфу про «найдемократичнішу країну світу», посилюючи міжнародну критику та ізоляцію Радянського Союзу, що стало важливим зовнішнім фактором у процесі його подальшого розпаду. Таким чином, УГГ заклала ідейний, моральний та організаційний фундамент для проголошення суверенітету, перетворивши абстрактне прагнення незалежності на конкретний політичний план дій, заснований на правах людини.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УМОВАХ НУШ

3.1. Загальне поняття про громадянську компетентність

Для повноцінного та стабільного функціонування сучасне суспільство не просто потребує, а вимагає активної громадянської участі своїх членів. Це означає, що громадяни повинні бути не просто обізнаними, а й достатньо залученими до суспільних процесів, глибоко усвідомлювати свою роль у них та бути щиро зацікавленими як у розвитку суспільства загалом, так і у власному саморозвитку та реалізації свого потенціалу в ньому. У цьому контексті формування громадянської компетентності виступає як критично важлива проблема і ключовий чинник прогресу. Вона розглядається не просто як набір якостей, а як інтегрована характеристика особистості, що гармонійно охоплює як ціннісні установки, мотивацію та ставлення до суспільних процесів, так і необхідні практичні навички та готовність для ефективного та відповідального виконання ролі громадянина. Це дозволяє людині не тільки жити в суспільстві, але й активно його творити та вдосконалювати [34, с. 2].

На думку відомої дослідниці О. Овчарук, у монографії «Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи», громадянська компетентність є не просто однією з компетенцій, а ключовою компетенцією та соціальним явищем, яке можна і необхідно цілеспрямовано розвивати через системне навчання та виховання. Проаналізувавши численні наукові праці та нормативно-правову базу, Овчарук О. докладно визначає, що громадянська компетентність охоплює такі взаємопов'язані та фундаментальні аспекти, як громадянська позиція, тобто свідоме ставлення особистості до держави, її законів та принципів, а також до суспільства. А громадянську активність визначає здатність та готовність особистості до практичної участі у суспільному житті, ініціювання та реалізації

змін. Коли ж говоримо про громадянську відповідальність, то це не що інше, як усвідомлення наслідків власних дій для суспільства та готовність нести за них відповідальність перед суспільством [42, с. 84].

Ці складові знаходять своє практичне вираження у розвинених соціально-комунікативних навичках, умінні конструктивно вирішувати соціальні конфлікти та проблеми через активну громадянську участь. Це є не лише необхідною передумовою для повноцінного індивідуального розвитку та самореалізації особистості в сучасному світі, а й для формування власного, унікального та відповідального життєвого стилю [42, с. 6]. Зрештою, громадянська компетентність сприяє ефективній та свідомій участі особистості в громадській діяльності через системне набуття необхідних знань, формування вмінь та накопичення практичного досвіду.

З моменту здобуття незалежності Україна активно та цілеспрямовано залучена у складні, але вкрай важливі процеси становлення та розвитку громадянського суспільства та правової держави. Однак досягти дійсно зрілого та сталого стану громадянського суспільства можна лише за умови системного зміцнення «соціального капіталу». Це означає не просто пасивне накопичення знань, а комплексний, системний підхід до розвитку знань і вмінь громадян, що є ключовим для формування нового, демократичного суспільства та забезпечення можливості успішної самостійності в ньому, а також для ефективної реалізації основних принципів громадянської освіти на всіх рівнях [26, с. 77].

Саме в таких умовах процес формування громадянської компетентності учнів – майбутніх фахівців, активних громадян та рушіїв змін – набуває особливого, стратегічного значення. Надзвичайно важливо, щоб ці молоді люди не тільки здобували ґрунтовні знання, але й комфортно почувалися не лише у своїй майбутній професійній сфері, а й були повноцінними учасниками інформаційного суспільства, а також володіли відповідними навичками та внутрішньою мотивацією, щоб проявляти активну громадянську позицію та ефективно сприяти всебічному розвитку нашої держави [54, с. 11].

Ці амбітні завдання реалізуються шляхом цілеспрямованого запровадження компетентнісного підходу в освітній галузі, що передбачає орієнтацію на кінцеві результати навчання, посилення практичної спрямованості набутих знань і вмінь, а також безперервне підвищення професійної та загальної компетентностей всіх учасників освітнього процесу. Наразі у науковій та освітній сфері не існує повної та універсальної згоди щодо єдиного визначення поняття «компетентність», тому можна зустріти різні, але взаємодоповнюючі його трактування. Це свідчить про багатогранність та динамічність самого концепту. Однак, міжурядові європейські організації пропонують широке та комплексне розуміння цього терміну, визначаючи поняття компетентності через низку взаємопов'язаних аспектів, які відображають різні грані здатності особистості ефективно діяти. Наскрізні вміння, необхідні для успіху в різних сферах життя визначають (вважають) загальними або ключовими компетенціями. Фундаментальні вміння, що є основою для подальшого навчання та розвитку, базовими навичками. Стратегії та підходи до здобуття знань та вмінь є базовими шляхами навчання. Орієнтири для оцінки рівня розвитку компетентностей є ключовими стандартами. Ефективно вчитися протягом життя дозволяють, навчальні здібності чи навички – мета-навички. Необхідні для розуміння світу, ключові поняття – основоположні концепції. Сукупність необхідних теоретичних відомостей, основи або базові знання [64].

Під компетенціями загалом розуміється інтегрована здатність індивіда відповідати на різноманітні особисті та соціальні виклики, які постійно виникають у динамічному світі. Ця здатність формується шляхом гармонійного поєднання та розвитку цілого комплексу установок, цінностей, знань і навичок. Це підкреслює глибокий, синтетичний характер поняття «компетентність» та його орієнтацію на практичне, ефективне застосування у реальних життєвих ситуаціях [78].

Таким чином, компетентність – це не просто сума знань, а здатність застосовувати їх у дії, вирішувати проблеми та брати на себе відповідальність. За визначенням Міжнародного департаменту освіти, досягнень та навчання,

компетентність – це не просто набір знань, а динамічна здатність ефективно виконувати певну діяльність та успішно вирішувати поставлені завдання у реальних життєвих і професійних ситуаціях. Це поняття охоплює комплексну сукупність знань, що є основою розуміння, навичок, що забезпечують практичне застосування, та особистісних установок (відносин), які відображають ціннісний вимір. Усі ці елементи дозволяють людині професійно та якісно виконувати визначені функції або досягати певних рівнів у своїй професії чи сфері діяльності [58, с. 267–268] .

Для спрощення процесу оцінювання компетентності, особливо в освітньому контексті, Департамент пропонує виокремлювати з цього інтегрованого поняття набуті знання, уміння, навички та навчальні досягнення, що дозволяє більш чітко вимірювати прогрес та результати навчання. Компетентна особистість завжди виступає суб'єктом власної життєдіяльності, тобто активно її творить, не будучи пасивним об'єктом обставин. Такій особі притаманні не тільки високі результати в цій діяльності, але й активна позиція, що виявляється у її ініціативності, та чітка орієнтація на соціокультурну ситуацію, тобто здатність адаптуватися та впливати на навколишнє середовище. Мотиваційно-ціннісний компонент формується на основі глибинної позиції індивіда по відношенню до суспільства, соціального середовища та самого себе. Саме ця позиція, її внутрішні переконання та моральні орієнтири, визначає, наскільки послідовно та відповідально людина діє в тій чи іншій ситуації, демонструючи цілісність своїх вчинків [41, с. 19–20].

Рівень компетентності розглядається як одна з ключових характеристик при визначенні рівня професіоналізму, адже він відображає не лише знання, а й здатність їх ефективно застосовувати. Крім того, особистісна компетентність є вирішальною умовою і показником успішності людини в житті загалом і в професійній діяльності зокрема, адже саме вона дозволяє адаптуватися до змін, вирішувати складні завдання та досягати поставлених цілей [64].

Національна рамка кваліфікацій, як ключовий документ у системі освіти, визначає компетентність як динамічний та комплексний набір елементів: знань,

що формують розуміння; умінь, що дозволяють виконувати дії; навичок, що забезпечують автоматизм та ефективність; способів мислення, що впливають на підхід до проблем; установок та цінностей, що визначають світогляд; а також інших особистих характеристик. Цей інтегрований набір визначає здатність людини успішно взаємодіяти в соціумі, ефективно брати участь у професійній або подальшій освітній діяльності, демонструючи її готовність до життя та роботи в сучасному світі [10].

Вважається, що компетенції передусім включають три взаємопов'язані виміри: знання та розуміння; знання про те, як діяти; знання про те, як жити. А в основі цих знань закладено не лише теоретичні знання з певної навчальної дисципліни, а й здатність їх глибоко усвідомлювати, аналізувати та інтерпретувати. Практично або процедурно застосувати знання у конкретних, часто непередбачуваних, ситуаціях, що вимагає гнучкості та креативності. А знання про те, як жити є найглибшим рівнем, що охоплює цінності як невід'ємну частину ставлення до світу та спільного життя з іншими людьми в соціальній ситуації. Це про етичні принципи, відповідальність та соціальну зрілість [11].

Тобто, компетентна особа може не просто володіти знаннями, а продемонструвати певну навичку чи вміння таким чином, що дає змогу об'єктивно оцінити рівень її виконання. Важливо, що компетенції можна цілеспрямовано оцінювати та активно розвивати. Це означає, що люди, як правило, володіють певними здібностями не в абсолютному сенсі (є або немає), а скоріше в певній мірі, демонструючи різні рівні майстерності. Таким чином, компетентності можна розглядати як контингентом, тобто безперервну шкалу розвитку, а їх формування та вдосконалення відбувається через безперервний досвід і навчання протягом усього життя [37, с. 11–12].

Компетентнісний підхід є не просто освітньою інновацією, а фундаментальним зрушенням, що базується на трансформації глобального суспільства у інформаційне суспільство. У ньому пріоритетом є вже не просто пасивне накопичення знань, умінь і навичок майбутніх спеціалістів. Натомість, акцент зміщується на володіння ключовими, так званими «гнучкими»

навичками, такими як ефективний інформаційний пошук, критична оцінка інформації, здатність до самоосвіти та саморозвитку протягом навчання та професійної діяльності, а також гостра потреба бути конкурентоспроможною особистістю, здатною інтегруватися в різні спільноти та команди, проявляти ініціативність та адаптуватися до постійних змін [97].

Аналізуючи різні підходи до визначення змісту поняття «компетентність», більшість дослідників пов'язують його з конкретною професією або сферою життя. У сучасній літературі зустрічаються такі терміни, що відображають різноманітність компетентностей: життєві навички, професійна компетентність, цивілізаційна компетентність, етична компетентність, політична компетентність, психологічна компетентність, громадянська компетентність тощо. Вони розглядаються як взаємопов'язана система знань, умінь, особистісних характеристик, які є адекватними структурі та змісту індивідуальної діяльності. Важливо відзначити, що здебільшого наведені авторами наукові визначення дуже близькі, багато в чому пояснюють і доповнюють одне одного, що свідчить про консолідацію поглядів на цю важливу концепцію [47].

Громадянська компетентність є однією з найважливіших серед ключових компетентностей. Деякі вчені розглядають її як сукупність певних освітніх елементів: а саме знань про суспільство та державу, умінь взаємодіяти та діяти в ньому, досвіду громадянської участі, емоційно-ціннісних орієнтацій, що формують світогляд, та особистих переконань, які є рушійною силою дій. Ці елементи допомагають людині глибоко усвідомити своє місце в суспільстві, свої обов'язки та відповідальність перед громадянами, Батьківщиною та державою, формуючи активну та відповідальну громадянську позицію [46, с. 39].

Як зазначила відома українська педагогиня О. Пометун, одним із головних завдань сучасної освіти є формування людини, для якої демократичне громадянське суспільство може стати центром реалізації творчих можливостей та задоволення особистих і суспільних потреб. Це підкреслює, що освіта має бути не лише про передачу знань, а й про формування активного, свідомого громадянина [2].

Саме тому громадянська освіта має бути особистісною та всебічною, акцентуючи увагу на розвитку ключових характеристик людини, таких як громадянство, як це наголошує концепція держави (Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні). Громадянство – це не лише формальна приналежність до держави, а передусім готовність людини свідомо здійснювати свої права та обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, а також глибоко усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої дії. Зрозуміло, що таке широке розуміння громадянськості дозволяє визначити її як комплексну психологічну рису, невід'ємну рису особистості, яка проявляється у повсякденному житті [84].

Зміст громадянської компетентності складають численні якості, якими має володіти відповідальна людина: патріотизм (любов до Батьківщини), демократизм (відданість принципам демократії), честь, громадянська активність (бажання брати участь у суспільних процесах), дисциплінованість, відповідальність за свої вчинки, совість, вірність своїм ідеалам, принциповість, справедливість, повага до інших, працьовитість [23, с. 61].

Громадянську компетентність часто ототожнюють з поняттям «громадянська зрілість». Це поняття визначає не біологічний вік, а скоріше світогляд і вчинки людини, що є гармонійними та цілісними, з гуманістичним світоглядом. Отже, зріла особистість – це та, яка не зупиняється у своєму розвитку, постійно самовдосконалюється, глибоко знає культуру та історію рідної країни і відчуває свою приналежність до неї. Це особистість, яка не лише усвідомлює свої права, а й розуміє свої обов'язки перед суспільством [94].

Аналіз вимог компетентнісного підходу, що запроваджується в українській освіті в рамках реформи Нової української школи (НУШ), свідчить про системний підхід до формування громадянської компетентності. Методичні матеріали НУШ забезпечують основу для її розвитку, виділяючи три ключові компоненти. Це цінності та установки: цей компонент включає такі важливі аспекти, як повага до людської гідності та прав людини, толерантне ставлення до людей, повага до рівності та справедливості, відкритість та повага до інших

думок, культур, переконань, віри, а також віра у власні сили та впевненість у собі. Навички – тут виділяються такі здібності, як навчитися бути безкорисливим, аналіз та критичне мислення, конструктивна участь у місцевій громаді та процесі прийняття рішень на всіх рівнях, співпраця, комунікація, ведення переговорів та мирне вирішення конфліктів, а також емпатія. Знання – цей компонент охоплює самокритичну самооцінку, а також знання та критичне розуміння світу [120, с. 8].

Хоча назви двох останніх компонентів, «навички» та «знання», на перший погляд, можуть асоціюватися з когнітивною компетентністю, детальніше дослідження їхнього змісту розкриває реальні психологічні показники, що виходять за межі простого засвоєння інформації. Виділені авторами НУШ характеристики та компетенції в рамках громадянської компетентності загалом не викликають заперечень. Проте, їхній перелік видається недостатнім, і, водночас, зміст окремих компетентностей, на нашу думку, потребує більш детального опису чи пояснення. Зокрема, надто вузько трактується категорія «громадянська свідомість», яка зводиться до важливості участі у виборах, а компетентність «пізнання та критичне розуміння світу» видається надто абстрактною. Важливо зазначити, що вимоги до громадянської компетентності варіюються залежно від освітнього рівня, тому запропонована модель є орієнтовною [27, с. 12].

Отже, громадянська компетентність – це комплексна система знань, умінь і навичок, які забезпечують активну участь особистості в житті громадянського суспільства та сприяють її здатності здійснювати свої права і відповідально виконувати обов'язки в демократичному суспільстві. Це невід'ємний аспект сучасної освіти, що дозволяє громадянам повноцінно брати участь у політичному, соціальному, економічному житті країни, дотримуватись етичних норм та активно сприяти розвитку демократичних цінностей. Громадянська компетентність – це не просто сума окремих якостей, а системне поєднання взаємопов'язаних компонентів, що дозволяє індивіду бути ефективним і відповідальним членом суспільства. Вона інтегрує знання, вміння та цінності, що

дозволяють індивіду бути ефективним і відповідальним членом суспільства [28, с. 24–25].

Знання – фундамент усвідомленої громадянськості. Цей компонент є основою для розуміння світу навколо та своєї ролі в ньому. Він виходить за межі простого запам'ятовування фактів, вимагаючи глибокого осмислення. Глибоке розуміння основних прав і свобод людини, конституційного ладу держави, принципів демократії, а також функціонування правових і політичних інститутів. Це передбачає не лише знання статей Конституції чи переліку прав, а й розуміння їхньої філософії, історії становлення та механізмів їх реалізації та захисту. Громадянин має розуміти, як влаштована державна влада, які її гілки, які принципи лежать в основі демократичних процесів (наприклад, верховенство права, поділ влади, вільні вибори), і як ці принципи втілюються в роботі конкретних інститутів, таких як суди, парламент чи органи місцевого самоврядування [85].

Ознайомлення з історією, культурою і традиціями свого народу та інших націй сприяє формуванню національної ідентичності та поваги до різноманіття. Це не просто знання дат чи імен, а розуміння еволюції суспільства, причинно-наслідкових зв'язків історичних подій, внеску різних культур у світову спадщину. Знання своєї історії та культури є ключовим для формування міцної національної ідентичності та патріотизму, тоді як ознайомлення з культурами інших націй виховує толерантність, відкритість і здатність до міжкультурного діалогу, що є життєво важливим у глобалізованому світі [56, с. 87–88].

На відміну від компоненту знань, компонент уміння забезпечує перехід від знань до дії, виявляючи здатність людини застосовувати отриману інформацію в реальних життєвих обставинах. Це передбачає використання теоретичних знань на практиці у сфері громадянської активності: участі у громадських рухах, волонтерських проєктах, виборчих процесах та інших формах прояву активної громадянської позиції. Йдеться не лише про поінформованість, а про вміння задіяти знання для розв'язання конкретних суспільних проблем: від долучення до місцевих ініціатив до усвідомленого голосування, від волонтерської допомоги

до організації громадських заходів. Тобто знання перетворюються на реальні дії, що мають значущий вплив на суспільство [32].

А навички критичного мислення дають можливість аналізувати складні політичні, економічні та соціальні явища, виявляти маніпуляції та робити обґрунтовані висновки. У сучасному інформаційному просторі, перенасиченому різноманітними даними та фейками, ця навичка є надзвичайно цінною. Вона дозволяє громадянину самостійно оцінювати інформацію, розрізняти факти від думок, виявляти приховані мотиви та формувати власну, незалежну думку, уникаючи впливу пропаганди. Здатність ефективно працювати в групах, вести конструктивні дебати, знаходити компроміси та аргументовано відстоювати свою позицію. Сучасне суспільство є колективним, і успішна діяльність часто вимагає співпраці. Це вміння передбачає не лише висловлення власної думки, а й здатність слухати інших, поважати їхню точку зору, брати участь у діалозі, знаходити спільні рішення та ефективно взаємодіяти для досягнення спільних цілей, навіть у складних дискусійних питаннях [22, с. 13].

Рівноцінним першому та другому є третій компонент – цінності та ставлення. Про нього можна сказати, що це моральний компас громадянина. Цей компонент визначає внутрішній світогляд та моральні орієнтири, що керують поведінкою громадянина. Глибоке поважання прав людини, основних свобод, рівності, солідарності та справедливості як фундаментальних принципів демократичного суспільства. Це не просто декларативне визнання, а внутрішнє переконання, що ці цінності є непорушними та універсальними. Воно проявляється у повазі до прав інших, нетерпимості до дискримінації та активній підтримці принципів рівності та справедливості для всіх без винятку.

Активне сприяння розвитку демократичних норм і принципів у суспільстві, а не лише їх пасивне прийняття. Ця цінність спонукає громадянина не просто жити в демократичному суспільстві, а й докладати зусиль для його вдосконалення, підтримувати інститути демократії, брати участь у громадському контролі за владою та сприяти розширенню демократичних свобод. Це означає відчуття особистої відповідальності за стан демократії. І, що надзвичайно

важливо, проактивна позиція в питаннях захисту навколишнього середовища, прав осіб з обмеженими можливостями, соціальної справедливості та інших важливих аспектах громадянської участі. Все це відображає високий рівень соціальної відповідальності, виходить за межі особистих інтересів і відображає турботу про благо всього суспільства та майбутніх поколінь. Це активна участь у вирішенні глобальних та локальних проблем, відстоювання прав меншин, боротьба за рівні можливості та прояв емпатії до тих, хто потребує допомоги, що свідчить про глибоке розуміння соціальних проблем і готовність діяти для їх вирішення [43, с. 2–4].

Ці три компоненти – знання, вміння та цінності – тісно взаємопов’язані та взаємодоповнюють одне одного, формуючи цілісну громадянську компетентність, яка є необхідною умовою для розвитку сильного, демократичного та відповідального суспільства. Громадянська компетентність – це комплексний набір якостей, що дозволяє людині бути повноцінним і відповідальним членом суспільства. Вона охоплює не лише глибокі знання та вміння, а й ціннісні орієнтири та проактивну позицію [27, с. 11].

Фундаментом громадянської компетентності є чітке знання своїх прав та обов’язків. Громадяни повинні не просто знати про існування, наприклад, свободи слова, права на освіту чи права на захист, але й розуміти їхній зміст, межі та механізми реалізації. Це дозволяє їм не тільки відстоювати власні інтереси, але й захищати права інших. Одночасно з правами, громадяни мусять усвідомлювати свої обов’язки перед суспільством. Це включає дотримання законів, що є гарантом порядку та стабільності, сумлінну сплату податків, що забезпечує функціонування держави, та активну участь у виборах, що є основним інструментом впливу на формування влади. Розуміння цього балансу між правами та обов’язками формує відповідального громадянина, здатного долучатися до побудови правової держави [75].

Громадянська компетентність не обмежується лише знаннями; вона вимагає активної участі в житті суспільства. Це означає, що громадяни не повинні бути пасивними спостерігачами, а повинні долучатися до суспільних

процесів. Участь у виборах є базовим проявом активності, але вона також поширюється на обговорення законодавчих ініціатив, висловлення своєї думки щодо державних рішень, а також діяльність у громадських організаціях та рухах. Саме через такі форми залучення громадяни можуть безпосередньо впливати на формування політики, розвиток суспільства та вирішення нагальних проблем. Це невід’ємна частина громадянської компетентності, що свідчить про свідому, проактивну позицію громадянина, який прагне бути не тільки споживачем, а й творцем змін [113].

У сучасному світі, переповненому інформацією, критичне мислення є однією з найважливіших складових громадянської компетентності. Це не просто здатність аналізувати дані, а й вміння критично оцінювати інформацію з різних джерел, розрізняючи факти від думок, пропаганду від достовірних даних. Компетентний громадянин вміє робити обґрунтовані висновки та приймати рішення на основі фактів і логіки, а не під впливом емоцій, чуток чи цілеспрямованих маніпуляцій. Ця навичка дозволяє захистити себе від дезінформації та свідомо формувати власну позицію щодо суспільно-політичних подій [119].

Нарешті, громадянська компетентність тісно пов’язана з етичною поведінкою та високим рівнем соціальної відповідальності. Це означає не просто розуміння важливості моральних норм, а й їхнє послідовне дотримання у повсякденному житті. Компетентний громадянин активно підтримує рівність та справедливість у суспільстві, не мириться з несправедливістю та веде безкомпромісну боротьбу з дискримінацією в усіх її проявах – будь то за расовою, гендерною, релігійною чи іншою ознакою. Цей аспект демонструє готовність діяти на благо всього суспільства, незважаючи на особисті інтереси, та сприяти створенню інклюзивного і гуманного середовища для всіх його членів [24, с. 39].

Ці чотири аспекти тісно переплітаються, формуючи всебічно розвиненого громадянина, здатного активно та відповідально взаємодіяти з навколишнім світом.

Таким чином, громадянська компетентність дозволяє людині брати активну участь у демократичних процесах, ефективно здійснювати свої права та захищати їх, а також відповідально виконувати обов'язки перед суспільством. Вона сприяє формуванню самостійного, критично мислячого громадянина, здатного до прийняття важливих рішень і активної участі в громадських ініціативах. Високий рівень громадянської компетентності є рушійною силою для розвитку демократичного, відкритого та відповідального суспільства, яке здатне ефективно вирішувати складні соціальні, політичні та економічні проблеми мирним шляхом. Розвиток громадянської компетентності є необхідним для підтримки законності, правопорядку, стабільності та процвітання країни. Адже справжнє демократичне суспільство може існувати та успішно функціонувати лише за умови високої громадянської свідомості та активної, відповідальної участі своїх громадян у всіх сферах життя.

3.2. Громадянська компетентність на уроках історії України

В умовах сучасної незалежної України одним із найважливіших і найактуальніших завдань є формування справжнього громадянина. Це передбачає виховання активної, освіченої особистості, яка не лише володіє необхідними знаннями, а й здатна ефективно жити і працювати в демократичному середовищі. Такий громадянин має бути спроможним забезпечити єдність і процвітання України, постійно відчуваючи глибоку відповідальність за себе, свій народ і свою державу. Це усвідомлення власної ролі в історії та майбутньому країни є наріжним каменем громадянської зрілості [104].

У цьому надзвичайно важливому процесі, особливо у вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів, провідну роль відіграє громадянська освіта. Педагогічні принципи формування громадянської компетентності ґрунтовно обґрунтовані у працях таких відомих українських науковців, як О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна та інших. Ці та інші вчені не лише

докладно описали когнітивний (знаннєвий) та аксіологічний (ціннісний) зміст громадянської компетентності, а й детально розглянули сам процес її формування, визначили конкретні навчальні завдання, а також запропонували відповідні форми і методи діяльності учнів. Їхні дослідження закладають методологічну основу для практичної реалізації громадянської освіти [21].

Сучасна суспільна дійсність ставить перед нами нове, більш складне та багатогранне завдання щодо формування громадянської компетентності. Сьогодні зрілість людини та її громадянська позиція визначаються не тільки глибоким розумінням громадянських прав, а й рівнем готовності до самостійних і відповідальних практичних дій [35].

Сучасне суспільство потребує інформованої та компетентної особистості, яка здатна не лише засвоювати інформацію, а й самостійно приймати рішення та нести відповідальність за свої вчинки. Державна система освіти, як ключовий інститут соціалізації, є важливим інструментом, що може забезпечити трансформацію мислення та створити сприятливі умови для зростання громадянського суспільства. Тому одним із головних завдань сучасної освіти є саме формування громадянської компетентності особистості, перетворюючи її з пасивного споживача інформації на активного творця майбутнього.

Сучасна освіта – це безперервний процес, який слід розглядати не просто як етап у житті, а як «культурний спосіб життя сучасної людини». Це відображає її соціальний статус, рівень активності, глибину знань та загальний культурний розвиток. Основою «правильного» розуміння історичного матеріалу має бути його оцінка крізь призму пізнавальних, моральних та естетичних елементів. Це дозволяє учневі не лише засвоїти інформацію про конкретні історичні факти та події, а й усвідомити їх морально-естетичний зміст, що підтверджує ціннісне ставлення до подій минулого і формує емоційний зв'язок з ним [95].

Глибокий аналіз джерел з досліджуваної проблеми дозволив виділити наступні ключові критерії та показники сформованості громадянської компетентності, які охоплюють різні аспекти її прояву та є важливими орієнтирами для освітнього процесу: когнітивний критерій відображає

інтелектуальну складову громадянської компетентності. Він проявляється у сформованості вміння учнів усвідомлювати та ефективно застосовувати громадянські знання як цінний ресурс у навчальних і життєвих ситуаціях, у загальній поведінці та при формулюванні власних оцінок. Зокрема, цей критерій включає: Ґрунтовні знання про історичні досягнення, культурні цінності, видатні твори літератури та мистецтва, а також про традиції та звичаї українського народу. Це не просто енциклопедична інформація, а глибоке розуміння того, що становить основу національної самобутності. Ці знання допомагають формувати міцну національну ідентичність та здорову гордість за свою країну та її спадщину, усвідомлюючи свій зв'язок з минулим [28, с. 17].

Розуміння методів культурної та етнічної толерантності, що є критично важливим для гармонійного співіснування в полікультурному суспільстві. Це включає не лише знання про різноманіття культур, але й розуміння механізмів подолання стереотипів, упереджень та конфліктів, а також здатності до конструктивного діалогу між представниками різних етносів та культур [79].

Знання таких фундаментальних цінностей, як права людини, свобода, справедливість, демократія, їхнього значення та механізмів реалізації. Учень повинен розуміти, що ці цінності не є абстрактними поняттями, а є основою для побудови справедливого суспільства, знати, як ці права захищаються на національному та міжнародному рівнях [52, с. 8–9].

Здатність орієнтуватися в суспільно-політичному житті на основі знань про суспільство, владу, політику, а також про способи реалізації та захисту прав і свобод людини, принципи правосуддя. Це передбачає розуміння структури держави, ролі політичних партій, виборчих систем, а також того, як громадяни можуть впливати на політичні рішення та захищати свої права через правові механізми. Знання про шляхи отримання визнання громадянства в історичних і сучасних суспільствах в рамках закону, що сприяє розумінню правових аспектів громадянства. Це охоплює розуміння правових процедур набуття та припинення громадянства, а також відмінностей між формальним статусом громадянина та його активною роллю в суспільстві [106].

Розуміння принципів, процесів і правил соціальної взаємодії, що є основою для ефективної комунікації та співпраці. Це включає знання про норми етикету, основи психології спілкування, механізми вирішення конфліктів, а також розуміння ролі неформальних соціальних груп та мереж у суспільстві [108]. Аксіологічний критерій відображає ціннісно-мотиваційну складову громадянської компетентності. Цей критерій виявляється у формуванні в учнів таких умінь та якостей, що відображають їхні цінності та ставлення до себе, до суспільства та до світу [40].

Розвиток самосвідомості громадянина на основі цінностей народу, його історії, культури, традицій та просвітницької діяльності, що формує міцний зв'язок з національним корінням. Це не просто знання про минуле, а глибоке емоційне та інтелектуальне прийняття себе як частини великої спільноти, яка має свою історію, здобутки та виклики. Це включає усвідомлення особистої відповідальності за збереження та розвиток національної ідентичності [55, с. 33–35]. Формування загального характеру й оцінок, що дозволяють виявляти громадянську гордість, пишатися досягненнями свого народу в порівнянні з іншими націями, але без ксенофобії. Ця гордість є позитивним почуттям, яке стимулює до розвитку, але не перетворюється на зневагу чи ворожість до інших народів. Вона базується на об'єктивній оцінці досягнень та розумінні взаємозв'язку культур [128, с. 87–88].

Цінування самобутності, культурного розмаїття, традицій, історії народу, а також бажання та готовність зберігати національну ідентичність і протистояти нівелюючим аспектам глобалізації, що можуть загрожувати унікальності. Це усвідомлення цінності власної культури як унікального внеску у світову скарбницю. Водночас, це розуміння того, що глобалізація, попри свої переваги, може нести загрози для культурної самобутності, і готовність активно протистояти цим загрозам через збереження та популяризацію національних традицій. Почуття приналежності до народу та віри в духовну силу країни, її майбутнє, що є мотиватором для активної участі в її розбудові. Це глибоке емоційне зв'язок, що виходить за межі формального громадянства. Це віра в

потенціал країни, її здатність до розвитку та процвітання, що спонукає до особистої дії та внеску в її майбутнє [25, с. 311–313].

Формування толерантності, заснованої на повазі до національно-культурних цінностей інших народів, позитивне ставлення до їхніх інтересів як частини спільного світового досвіду. Толерантність тут розуміється не як байдужість, а як активна повага до відмінностей, готовність до діалогу та співпраці з представниками інших культур, визнання їхнього права на власну ідентичність. Це збагачує особистість та розширює її світогляд [79].

Прагнення до таких цінностей, як права людини, справедливість, демократія, соціальна гармонія, що спонукає до дій, спрямованих на побудову кращого суспільства. Це не просто знання про ці цінності, а внутрішня потреба і бажання втілювати їх у життя, активно діяти для їх утвердження, боротися з несправедливістю та сприяти створенню суспільства, де кожен почувається захищеним та рівноправним [38, с. 112].

Крім цих основних критеріїв, аналіз джерел показує, що в методичних підходах, окрім специфічних діяльнісних здібностей учнів, науковці також виділяють функціональні вміння та навички. Серед них особливо важливими є: комунікативні навички, що включають ефективну комунікацію та здатність до самостійного і спільного прийняття рішень у демократичних процесах. Це вміння ясно висловлювати думки, слухати інших, переконувати, вести діалог та досягати консенсусу. Вміння працювати з інформацією: збирати необхідну інформацію за допомогою різних джерел; ефективно та результативно аналізувати та застосовувати інформацію індивідуально та колективно; а також чітко формувати, висловлювати та аргументувати власну позицію [40, с. 9].

Ці навички є основою для успішної навігації в сучасному інформаційному суспільстві та участі в громадських дискусіях. Додатково, аналіз джерел показує, що в методичних критеріях, окрім специфічних діяльнісних здібностей учнів, науковці виділяють також функціональні вміння та навички. Серед них особливо важливими є комунікативні навички, що включають ефективну комунікацію та здатність до самостійного і спільного прийняття рішень у демократичних

процесах. Вагомим також є вміння працювати з інформацією. Адже учні повинні вміти збирати необхідну інформацію за допомогою різних джерел; ефективно та результативно аналізувати та застосовувати інформацію індивідуально та колективно; а також чітко формувати, висловлювати та аргументувати власну позицію [98].

Ці навички є основою для ефективної участі в сучасному інформаційному суспільстві. Історія є надзвичайно важливим інструментом не лише для розуміння минулого, а й для усвідомлення національної ідентичності та формування відповідальності за свою країну та суспільство. На уроках історії України можна ефективно поєднувати вивчення історичних подій і процесів з розвитком ключових громадянських якостей учнів, таких як критичне мислення, активна громадянська позиція, повага до прав і свобод людини, здатність до конструктивної участі в суспільних процесах [40].

Вивчення історії України дозволяє учням дізнатися про боротьбу за права і свободи людини в різні історичні періоди. Наприклад, глибоке вивчення історії національно-визвольної боротьби, багатовікової боротьби за незалежність, а також періодів репресій в СРСР допомагає учням усвідомити надзвичайну важливість свободи та прав людини в широкому контексті української історії. Уроки історії України також сприяють глибокому розвитку національної свідомості учнів. Знання історії рідної країни дозволяє глибше відчувати свою причетність до великої культурної спадщини і підтримати національні цінності та ідеали, зміцнюючи почуття патріотизму [111].

Вивчення таких подій, як демократичні рухи, рухи за незалежність і правозахисні ініціативи, зокрема героїчна діяльність Української Гельсінської групи, допомагає учням зрозуміти, як в історії боролися за демократичні принципи, права людини та соціальну справедливість, а також усвідомити ціну цих здобутків [83].

На уроках історії України учні вчаться не лише запам'ятовувати факти, а й критично ставитися до них. Це допомагає формувати їхнє критичне мислення, розвивати здатність оцінювати різні точки зору та об'єктивно аналізувати

інформацію, розрізняючи достовірні джерела від маніпуляцій. Учні вивчають різні аспекти історії (економічні, політичні, соціальні), що дозволяє їм бачити не лише зовнішні обставини, але й внутрішні фактори, які впливають на перебіг подій. Наприклад, вивчення причин і наслідків національних революцій або обговорення складних періодів в історії України, таких як періоди радянської окупації, може допомогти учням глибше розуміти складність політичних і соціальних процесів, їхню багатовимірність [90].

Уроки історії дають унікальну можливість розглядати історичні події в контексті етичних і моральних проблем, таких як питання справедливості, людських прав, толерантності і ненасильства. Це сприяє розвитку у школярів етичних норм і громадянської відповідальності, формуючи їхні моральні орієнтири. Вивчення постатей, які відігравали важливу роль у боротьбі за права людини, таких як Василь Стус, Левко Лук'яненко, Микола Руденко, допомагає учням усвідомити, що активна громадянська позиція, навіть в умовах репресивного режиму, може змінити хід історії, і може стати потужним натхненням для учнів на їхній власний активізм у сучасному світі.

Для всебічного розвитку громадянської компетентності, окрім основного навчального процесу, важливо активно використовувати інтерактивні методи та організовувати різноманітні позакласні заходи: дискусії та дебати. На уроках історії можна проводити дискусії про сучасні проблеми, зокрема про права людини, демократію, соціальну справедливість, використовуючи приклади з історії. Це дозволяє учням проводити паралелі між минулим і сьогоденням, розуміти важливість активної громадянської позиції та її вплив на формування майбутнього. Теми дебатів можуть включати питання, що ставлять під сумнів правові та моральні аспекти історичних подій, наприклад, обговорення легітимності або незаконності політичних репресій. Рольові ігри. Учні можуть ставати на місце історичних діячів або громадських активістів. Це допомагає розвинути їхнє розуміння громадянських прав і відповідальності, а також формувати навички конструктивного обговорення та прийняття рішень у складних ситуаціях. Розробка проєктів на теми, що стосуються громадянської

активності, прав людини, боротьби за свободу і незалежність, дозволяє учням набувати цінного досвіду роботи в команді, вивчати історичні документи, інтерв'ювати свідків важливих подій і формувати та аргументувати свою думку [18, с. 193–194].

Дуже важливими в цьому процесі є позакласні заходи. Організація зустрічей з правозахисниками, участь у волонтерських проектах, проведення конкурсів та освітніх проєктів на тему громадянської освіти дозволяють застосовувати теоретичні знання на практиці та розвивати соціальну відповідальність.

Таким чином, уроки історії України мають величезний потенціал для розвитку громадянської компетентності учнів. Завдяки системному вивченню історії боротьби за права людини, демократичні цінності, а також глибокому аналізу важливих історичних подій і постатей, учні можуть не лише отримати фундаментальні знання про своє минуле, а й чітко усвідомити свою роль у суспільстві сьогодні. Громадянська компетентність, сформована через вивчення історії, сприяє вихованню активних, свідомих і відповідальних громадян, готових до повноцінної участі в розвитку своєї країни [39, с. 133–135].

Отже, отримані дані підкреслюють стратегічне значення історії як інструменту для розуміння національної ідентичності, виховання патріотизму та правозахисних ідеалів, що є надзвичайно важливими для розвитку здорового, демократичного суспільства. Можна наголосити на тому, що сучасна освіта повинна бути спрямована на формування особистості, здатної до самостійних і відповідальних дій у демократичному суспільстві. Це передбачає розвиток не тільки когнітивних знань, а й аксіологічних, етичних та моральних принципів. Вивчення історії України є потужним інструментом для розвитку громадянської свідомості, оскільки дозволяє не лише засвоювати факти, а й глибше розуміти важливість прав людини, боротьби за свободу та незалежність, а також демократичних і правозахисних принципів. Також варто визначити важливість інтеграції інтерактивних методів, таких як дебати, рольові ігри, та позакласних заходів, які дозволяють учням застосовувати знання на практиці, вчитися

працювати в команді та ефективно висловлювати свою думку, що є невід'ємною складовою громадянської активності. Отримані дані вказують на необхідність інтеграції історичних знань з життєвими навичками, які допомагають учням стати активними, свідомими та відповідальними громадянами. Уроки історії України, таким чином, можуть стати не лише джерелом знань, а й потужним інструментом для виховання патріотизму, громадянської активності та моральних цінностей серед учнів, формуючи нове покоління відповідальних громадян.

3.3. Використання сучасних освітніх технологій з метою формування в учнів громадянської компетентності

У наш час, в умовах швидкої цифровізації суспільства, сучасні освітні технології відіграють ключову роль у процесі формування громадянської компетентності учнів. Ці технології не просто доповнюють традиційні методи навчання, а кардинально змінюють підходи, дозволяючи інтерактивно залучати учнів до навчального процесу, стимулювати розвиток критичного мислення, значно полегшувати доступ до інформації та сприяти активному включенню учнів у процеси соціальної та громадянської активності. Це дає змогу виховувати не пасивних слухачів, а відповідальних учасників суспільного життя. Учителі в цифрову еру мають у своєму розпорядженні широкий спектр інструментів для ефективного розвитку громадянських якостей серед учнів [117].

Інтерактивні онлайн-платформи та сервіси надають унікальні можливості для створення навчальних матеріалів, які не лише інформують, а й мотивують учнів до глибокого дослідження питань, пов'язаних з правами людини, правами громадян, принципами демократії та соціальної справедливості. Наприклад, такі платформи, як Google Classroom та Moodle, дають змогу створювати повноцінні навчальні курси, що включають різноманітні завдання, тести, відеолекції, посилання на додаткові ресурси та інтерактивні вправи. Це допомагає учням не просто засвоювати інформацію, а й глибше розуміти принципи демократії та

права людини, перетворюючи абстрактні поняття на зрозумілі та практично значущі концепції [103].

Сучасні освітні технології також відкривають шлях до віртуальних симуляцій та рольових ігор, що є надзвичайно ефективними для розвитку навичок громадянської компетентності через практичне освоєння різних громадянських ролей. Ці ігри, які спонукають учнів приймати важливі політичні та соціальні рішення, можуть бути використані для глибокого розуміння принципів управління країною, концепцій соціальної справедливості, аспектів економічного розвитку та захисту прав людини.

За допомогою таких ігор учні розвивають здатність до критичного мислення, зокрема через усвідомлений вибір ролей у політичних або соціальних симуляціях, що моделюють реальні життєві ситуації (наприклад, роль правозахисника або політика). Це дозволяє їм «приміряти» на себе відповідальність та усвідомити наслідки своїх рішень, що є незамінним досвідом для формування активної громадянської позиції [53, с. 66–67].

У сучасному світі соціальні мережі з інструменту розваги перетворилися на потужний засіб для розвитку громадянської активності та освіти. Вони дозволяють ефективно залучати учнів до обговорення важливих соціальних та політичних тем, значно підвищуючи їхню обізнаність і відповідальність за прийняття рішень. Платформи, такі як Facebook та Instagram (або ж Twitter/X, що особливо популярний в США), дають учням можливість не тільки обговорювати актуальні проблеми, а й брати участь у флешмобах, кампаніях за права людини або акціях соціальної справедливості. Використання соціальних мереж у навчанні сприяє розвитку в учнів таких ключових навичок, як комунікація, публічні виступи та загалом громадянська активність, формуючи вміння доносити свою думку до широкої аудиторії. [5].

Вебінари, відеоконференції та онлайн-дискусії є винятково ефективними інструментами для обговорення важливих громадянських тем. Вони дозволяють учням безпосередньо взаємодіяти з експертами, активістами, правозахисниками та політиками, дізнаючись про актуальні проблеми суспільства з перших вуст та

отримуючи цінні практичні знання. Платформи Zoom та Google Meet дають змогу організовувати онлайн-зустрічі, на яких учні можуть спілкуватися з лідерами громадських організацій, правозахисниками, а також брати участь у дискусіях на теми прав людини, демократії та громадянських обов'язків.

Проведення вебінарів або онлайн-конференцій із залученням експертів, які можуть поділитися досвідом боротьби за права людини, правову державу та демократичні процеси, допомагає учням сформувати правильне та реалістичне уявлення про громадянську активність та її можливості. Сучасні технології для створення карт та візуалізацій дозволяють наочніше представляти складні історичні, політичні та соціальні процеси. Це допомагає учням краще зрозуміти проблеми прав людини, соціальної нерівності та демократичних реформ, роблячи абстрактні дані більш доступними та зрозумілими. За допомогою таких сайтів учні можуть переглядати інтерактивні карти для вивчення політичних, соціальних чи економічних змін, а також аналізувати розташування правозахисних організацій, політичних рухів чи громадських протестів на карті. Візуалізація статистичних даних допомагає учням зрозуміти, як суспільства реагують на порушення прав людини, а також побачити зміни в рівні соціальної справедливості чи економічного розвитку у різних країнах, дозволяючи виявляти тенденції та закономірності у великих масивах інформації [87].

Інтерактивні технології підтримують організацію проектної діяльності, що дозволяє учням розвивати навички аналізу, дослідження та публічного виступу. Створення громадських проектів на основі сучасних технологій сприяє розвитку компетентності у таких важливих сферах, як права людини, екологія, рівність, демократичні процеси тощо [45].

Платформи, такі як Trello, Padlet, Canva, є чудовими інструментами для організації спільної проектної діяльності, створення візуальних матеріалів, презентацій та колективної роботи над проектами, що стосуються правозахисту або громадянської активності. Це вчить учнів не лише працювати індивідуально, а й ефективно взаємодіяти в команді для досягнення спільних цілей [89].

Підсумовуючи, використання сучасних освітніх технологій на уроках сприяє комплексному розвитку громадянської компетентності учнів через інтерактивні, доступні та інклюзивні методи навчання. Вони дозволяють учням не лише отримувати теоретичні знання, а й брати участь у практичних процесах, що формують активну громадянську позицію, критичне мислення, повагу до прав людини та основ демократичних принципів [93].

Таким чином, інтерактивні онлайн-платформи, такі як Google Classroom, Moodle та Edmodo, сприяють глибшому засвоєнню основ демократії, прав людини та громадянських обов'язків, забезпечуючи персоналізоване навчання та миттєвий зворотний зв'язок. Вони дозволяють учням взаємодіяти з матеріалами курсу, обговорювати важливі питання та співпрацювати з однолітками, що ефективно розвиває їхню громадянську активність. Використання рольових ігор та симуляцій для практичного освоєння громадянських ролей допомагає учням зрозуміти принципи управління, соціальної справедливості та прав людини, а також розвивати критичне мислення та оцінку соціальних і політичних процесів через моделювання реальних ситуацій, що дозволяє їм «прожити» досвід та усвідомити наслідки [88].

Соціальні мережі, такі як Facebook та Instagram, стали потужним інструментом для розвитку громадянської активності, дозволяючи учням обговорювати соціально-політичні питання, брати участь у кампаніях за права людини та соціальну справедливість, тим самим формуючи навички комунікації та публічних виступів у віртуальному та реальному просторі. Вебінари та онлайн-конференції, організовані через платформи Zoom і Google Meet, надають учням можливість безпосередньо спілкуватися з активістами, правозахисниками та політиками, розширюючи їхні знання про важливі питання прав людини, демократії та соціальної справедливості, а також надихаючи на власні дії. Використання інтерактивних карт та візуалізацій статистичних даних дозволяє учням краще розуміти складні історичні, політичні та соціальні процеси, наочно аналізуючи розташування правозахисних організацій, протестних рухів або досліджуючи соціальні нерівності в різних країнах, що розвиває їхню просторову

та аналітичну уяву. Нарешті, платформи Trello, Padlet і Canva підтримують організацію колективних проєктів, що дає учням можливість працювати над важливими темами, зокрема правами людини, екологією, демократією, розвиваючи навички дослідження, аналізу та публічних виступів, які є критично важливими для майбутніх лідерів та активних громадян [96].

Загалом, сучасні освітні технології створюють унікальні та безпрецедентні можливості для розвитку громадянської компетентності учнів, забезпечуючи інтерактивні, доступні та інклюзивні методи навчання. Вони не лише забезпечують глибокі теоретичні знання, а й стимулюють активну участь учнів у практичних процесах, формуючи в них міцну громадянську позицію, розвинене критичне мислення, глибоку повагу до прав людини та основ демократичних принципів, що є запорукою побудови сильного та відповідального громадянського суспільства [93].

У добу стрімкої цифровізації суспільства сучасні освітні технології стають невід'ємною складовою формування громадянської компетентності учнів. Вони не лише модернізують навчальний процес, а й створюють нову освітню парадигму, орієнтовану на активне, усвідомлене та відповідальне громадянство. Інтерактивні онлайн-платформи, соціальні мережі, рольові симуляції, вебінари та проєктна діяльність перетворюють навчання на живий процес, у якому учні виступають не пасивними споживачами інформації, а активними учасниками демократичних практик. Завдяки використанню цифрових інструментів школярі розвивають критичне мислення, уміння аргументовано висловлювати власну позицію, працювати в команді, приймати зважені рішення й брати відповідальність за свої дії — саме ті риси, які є основою громадянської зрілості.

Отже, сучасні освітні технології виступають потужним чинником виховання активних, свідомих і відповідальних громадян, здатних ефективно діяти в умовах демократії та глобалізованого інформаційного світу. Вони забезпечують не лише засвоєння знань, а й формування ціннісних орієнтирів, соціальної відповідальності та готовності до участі у суспільному житті, що є ключовою метою сучасної освіти.

Розгляд теоретичних основ формування громадянської компетентності в умовах Нової української школи дає змогу зробити узагальнений висновок про те, що розвиток активного, відповідального й свідомого громадянина є однією з ключових цілей сучасної української освіти. Аналіз змісту трьох підрозділів дозволяє простежити цілісну логіку становлення громадянської компетентності: від визначення сутності поняття – до конкретних методик і дидактичних інструментів її реалізації на уроках історії та в освітньому середовищі загалом.

Громадянська компетентність постає як багатовимірне явище, що включає знання про демократичні цінності й державні інституції, уміння застосовувати їх у життєвих ситуаціях, а також сформовані ставлення та цінності, необхідні для відповідальної громадянської поведінки. У межах НУШ вона розглядається як ключова компетентність, що забезпечує становлення особистості, здатної до діалогу, участі в житті громади та захисту прав людини. Важливо, що громадянська компетентність охоплює не лише теоретичну поінформованість, але й розвиток критичного мислення, толерантності, правової культури та навичок практичної участі.

Уроки історії України виявляються одним із найефективніших інструментів формування громадянської компетентності. Сам предмет створює природний простір для осмислення історичного шляху українського народу, розвитку державності, боротьби за права й свободи, формування демократичних традицій. Через роботу з історичними джерелами, аналіз подій, порівняння різних поглядів, учні вчаться критично оцінювати інформацію, робити самостійні висновки, відповідально ставитися до минулого та сучасності. Історія формує емоційно-ціннісну сферу: патріотизм, повагу до культурної спадщини, розуміння важливості громадянської участі.

Сучасні освітні технології, що впроваджуються в НУШ, підсилюють процес формування громадянської компетентності, роблячи навчання інтерактивним, практичним і зорієнтованим на учня. Використання проєктних технологій, інтерактивних методів (дебати, рольові ігри, моделювання ситуацій), технологій розвитку критичного мислення та цифрових ресурсів дає можливість створити

освітній простір, де учні не лише отримують інформацію, а й відпрацьовують навички демократичної співпраці, аргументації, відповідальності за рішення. Застосування інноваційних підходів сприяє формуванню досвіду реальної громадянської дії – від участі у шкільному самоврядуванні до виконання соціально значущих міні-проектів.

Отже, формування громадянської компетентності в умовах НУШ – це інтегрований, системний процес, який поєднує зміст навчальних дисциплін, особливо історії України, з інноваційними методами навчання та виховання. Такий підхід забезпечує створення сучасного освітнього середовища, що сприяє всебічному розвитку учня як громадянина, здатного усвідомлено діяти в демократичному суспільстві, відповідально впливати на життя громади та держави, розуміти цінність свободи, прав людини й національної ідентичності. Саме так вибудовується фундамент для формування покоління, яке здатне забезпечити стійкий демократичний розвиток України.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ В УМОВАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

4.1. Місце та роль українського дисидентського руху та УГГ у шкільних програмах та підручниках

Український дисидентський рух та діяльність Української Гельсінської групи посідають ключове місце у формуванні національної свідомості та громадянської компетентності учнів. З огляду на їхній неоціненний вклад у боротьбу за права людини, демократію та незалежність України, ці теми є невід'ємною частиною шкільної освітньої програми та підручників, особливо в контексті вивчення історії ХХ століття. Вони слугують живим прикладом громадянської мужності та прагнення до свободи [92, с. 138–139]. Згідно з навчальними планами для середньої та старшої школи, тема українського дисидентського руху та УГГ традиційно вивчається в рамках курсу історії України в 11 класах, при розгляді періоду радянської влади в Україні. Вона аналізується в контексті розвитку політичної і громадянської думки в Україні після Другої світової війни, безперервної боротьби за незалежність, а також захисту прав і свобод людини [6].

Цей історичний період є фундаментом для розуміння сучасної української державності. Наприклад, у підручнику «Історія України. Рівень стандарту» для 11 класу (автори Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук, видавництво «Астон», 2024 рік) діяльності УГГ присвячено окремий параграф, що підкреслює її важливість і значущість для освітнього процесу. [127, с. 131–136].

«Історія: Україна і світ» (інтегрований курс для 10-11 класів, офіційна програма МОН, 2022). Інтегрований курс «Історія: Україна і світ» (10–11 кл.,

2022) – це державно затверджена навчальна програма, що поєднує вивчення історії України й світової історії з акцентом на формування громадянських компетентностей, історичного мислення та національної ідентичності. Програма прямо орієнтована на діяльнісний підхід: передбачає роботу з історичними відомостями, практичні заняття, есе й проекти як важливі форми навчальної діяльності. УГГ згадується в розділі «Україна в умовах наростання системної кризи комуністичного режиму». Це означає: УГГ включена в перелік конкретних історичних явищ, що обов’язково розглядаються в рамках теми «Україна в умовах наростання системної кризи комуністичної ідеології та імперського устрою СРСР». УГГ подана як ілюстрація «правозахисної» течії опозиції поряд з іншими формами опору (національна, релігійна). Тобто її роль програмою інтерпретується не як ізольований феномен, а як один із важливих елементів суспільно-політичної опозиції 1970–1980-х. Гельсінська група прив’язана до теми загальної кризи системи (економічні, ідеологічні, культурні ознаки кризи) й розглядається поряд із переліком ключових постатей впливу на українське суспільство у відповідний період. Включення УГГ у переліку тем дає підґрунтя для робіт із джерелами (документи опозиції, публікації, реакції влади), а також для міжпредметних зв’язків (правознавство, громадянська освіта) [6].

Програма формує не лише фактологічні очікування, але й компетентнісні результати. У частині, де йдеться про опозиційні течії, учні повинні знати основні напрями опозиційної активності в Україні 1960–1980-х, у тому числі існування і загальну спрямованість УГГ (правозахисна діяльність у контексті Гельсінського процесу). Уміти зв’язати діяльність УГГ із загальними ознаками кризи радянської системи, пояснити причини появи правозахисного руху й коротко оцінити наслідки переслідувань опозиціонерів. Застосовувати навички роботи з джерелами: аналізувати уривки документів, зіставляти позиції влади й опозиції, формулювати аргументовані судження (цей вимір передбачений загальними завданнями курсу). Програма загалом орієнтована на діяльнісний, компетентнісний підхід. Щодо конкретних методів, у тексті програми чітко зазначено й пропонується робота з історичними джерелами (уривки документів;

орієнтовні переліки тем для практичних занять і написання есе, створення проєктів) [6, с. 30–32].

Програма підкреслює, що курс «надає учнівству можливість самостійно працювати з історичними відомостями» і пропонує орієнтовні теми для практичних занять та проєктів. У програмі прямо згадано орієнтовні переліки тем для практичних занять і навчальних проєктів, що дозволяє вчителю запропонувати проєкти на тему УГГ (наприклад: дослідження діяльності Української Гельсінської групи у джерелах, порівняння реакцій радянської влади й міжнародного середовища). Міжпредметні зв'язки (громадянська освіта, правознавство) формують громадянську самосвідомість й правову культуру, звідки й випливає думка, що вивчення УГГ природно поєднувати з темами прав людини. Програма акцентує розвиток історичного, критичного й творчого мислення та здатності обстоювати власний погляд. А це означає, що методи дебатів, дискусій, критичного аналізу джерел є бажаними й рекомендованими [6, с. 31–32].

Навчальна програма «Історія України. 10–11 класи» (оновлена / видання 2025). Навчальна програма «Історія України. 10–11 класи» (оновлена / видання 2025) – офіційний нормативний документ Міністерства освіти і науки України, який визначає зміст курсу, очікувані результати навчання та рекомендовані форми роботи й методи. Цей документ є основою для шкільних робочих програм, підручників і методичних розробок. У структурі програми тема УГГ включена до розділу, який присвячено опозиційним і правозахисним рухам у другій половині XX століття та назагал до блоку «Україна в умовах наростання системної кризи радянського ладу». Програма прямо називає Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) як приклад правозахисної ініціативи, що має бути опрацьований у межах відповідного змістового модуля. УГГ подається не як побіжна згадка, а як ілюстративний кейс правозахисного руху – приклад того, як міжнародні механізми (Гельсінський процес) стимулювали внутрішню активність і сприяли формуванню громадянського суспільства. УГГ розглядається поряд із національними рухами,

дисидентством, релігійними спільнотами та іншими формами опору радянській системі [7].

Програма акцентує причинно-наслідкові зв'язки: від підписання Гельсінських угод до появи правозахисних ініціатив. Включення УГГ дозволяє реалізувати теми з прав людини, міжнародних гарантій та механізмів впливу міжнародної спільноти – важлива ланка у формуванні громадянської компетентності учнів. Знати факт існування УГГ, приблизну хронологію (створення у 1976 р.), загальну спрямованість (правозахисна діяльність у контексті Гельсінського процесу) та приклади переслідувань членів групи. Розуміти причинно-наслідкові зв'язки – як діяли міжнародні договори (Гельсінг), у чому полягала суспільна роль УГГ; як влада відповідала на правозахисну ініціативу. Вміти аналізувати уривки первинних джерел (звернення УГГ, уривки прес-висвітлень, судові документи), зіставляти погляди різних авторів та формулювати аргументовані висновки (есе, повідомлення, презентація). Це прямо вписано в компетентнісну логіку програми [7].

Знання про УГГ у межах цього розділу є частиною обов'язкового змісту курсу. А це означає, що тема має бути опрацьована у школі, а не лишатися факультативною. Модельна/навчальна програма 2025 орієнтує вчителя на діяльнісний і компетентнісний підхід. Для теми УГГ програма прямо або опосередковано рекомендує такі форми й методи як робота з первинними джерелами: аналіз звернень, документів, судових матеріалів, міжнародних актів (Гельсінські угоди). Програма підкреслює важливість джерелознавчих вправ як основної форми пізнання історії. Практична або проєктна діяльність, тематичні проєкти (наприклад: «УГГ у міжнародному контексті», «Правозахисна стратегія й реакція держави»). Програма також містить орієнтовні теми для практичних робіт і проєктів. Дискусії, дебати, круглі столи, все це сприяє розвитку критичного мислення, обговоренню моральних і політичних дилем (чи діяли члени УГГ ризиковано, яку роль відіграли міжнародні структури тощо) [7].

Міжпредметні зв'язки – інтеграція з громадянською освітою і правознавством для розгляду прав людини, механізмів захисту та міжнародних

інструментів. Програма використання цифрових архівів і мультимедіа заохочує залучення інтернет-ресурсів та архівних колекцій для доступу до первинних документів і свідчень. (Практика, що активно використовується в учительських розробках) [7].

Навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи» – офіційний нормативний документ, рекомендований Міністерством освіти і науки України (наказ № 698, 03.08.2022). Програма визначає змістовні лінії курсу для учнів 6–11 класів, очікувані результати навчання та орієнтовні форми і методи роботи, слугує основою для шкільних робочих програм і підручників.

Програма репрезентує УГГ як типовий кейс правозахисної ініціативи, пов'язаної з Гельсінським процесом, тобто як механізм взаємодії між міжнародними нормами й внутрішньою опозицією в СРСР. УГГ подається в ланцюгу причин і наслідків: підписання Гельсінських угод поява правозахисних ініціатив, реакція влади і міжнародні резонанси. Програма акцентує саме цей зв'язок як важливий навчальний сюжет. Через тему УГГ програма прагне реалізувати блоки, пов'язані з правами людини, міжнародними інституціями та формуванням громадянської позиції (компетентнісний фокус курсу). Зі змістових блоків та очікуваних результатів програми впливають такі обов'язкові компоненти, які учень повинен опанувати в межах теми. Знати про існування УГГ, рік створення (1976), її спрямованість – моніторинг дотримання прав людини й сприяння виконанню Гельсінських угод. Розуміти взаємозв'язок між Гельсінським процесом і появою правозахисних рухів в СРСР; усвідомлювати, як УГГ віддзеркалювала загальні тенденції кризи системи. Вміти аналізувати уривки первинних джерел (звернення, заяви УГГ), порівнювати позиції активістів і влади, формулювати аргументовані висновки у вигляді короткого есе або презентації. Це відповідає компетентнісним очікуванням програми (робота з джерелами, аналіз причин і наслідків).

Програма віддає перевагу діяльнісному, компетентнісному підходу; щодо УГГ одразу впливають такі рекомендовані і дозволені методи. Робота з первинними джерелами: уривки звернень УГГ, уривків із Гельсінських угод,

судових/пресових матеріалів; джерелознавчі справи мають центральне місце. Проектна/практична діяльність – короткі групові проекти (аналіз ролі УГГ у становленні громадянського суспільства; порівняння реакцій СРСР та західних інституцій). Програма містить орієнтовні форми практичних робіт. У формування аргументованої позиції, обговорення етичних і політичних вимірів діяльності УГГ – дискусії й дебати [8, с. 96].

Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл.загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О Мартинюк – Харків: Вид-во «Ранок», 2019. У розділі про «Україна в період загострення кризи радянської системи»; підзаголовок – «Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод» (є окремий невеликий параграф). У цифровому підручнику видно розгортку теми з назвами, списком членів і метою групи, 1–2 абзаци змісту + блок «Документи розповідають», ілюстративні відомості; в тексті наведено дату створення (9 листопада 1976), перелік засновників (М. Руденко, О. Бердник, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та ін.), мету та завдання УГГ. Є пояснення зв'язку з Гельсінським процесом (конкретні уривки і список завдань у параграфі). Стандартні для МОН-підручника елементи: рубрики «Документи розповідають», запитання і завдання (групи: «перевірте», «подумайте», «виконайте», «творче завдання»). Тобто підручник передбачає роботу з уривками документів, короткі аналітичні запитання й творче завдання, що заохочують джерелознавчу роботу і рефлексію (приклад – перелік завдань в кінці параграфа). УГГ у підручнику представлена як окрема тематична одиниця (не лише згадка), з фактажем і документальною і навчальною «упаковкою» (завданнями). Підручник ставить у фокус не тільки «хто» і «коли», а й мету/завдання групи та її зв'язок із міжнародним правозахисним контекстом [122, с. 109–111].

Власов, Кульчицький, Панарін (Історія України, 11 кл.) 2019 р. У розділі 3: “Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік” у параграфі під назвою «Опозиційний рух» . У змістах і конспектах уроків (на сайтах з підручниками) згадується окрема частина/параграф, де

перераховуються ключові групи серед яких і УГГ. Кілька абзаців де подано дата створення, причини появи, склад засновників, основні напрямки діяльності; часто є ілюстрації (портрети діячів) і короткі джерела/цитати. Форма – фактаж і питання після параграфа. Знання хронології, ключових осіб, розуміння ролі УГГ у контексті прав людини в СРСР – автори позиціонують цю інформацію як елемент розділу, що потрібно опрацювати в класі. У підручнику присутні рубрики з питаннями для самоперевірки, пропонується робота з уривками джерел, хронологічні вправи; інколи творчі завдання (есе, проєкт). Підручник орієнтований на поєднання лекційної інформації з роботою з відповідними джерелами. УГГ подано як частину загального блока про опозицію; підручник дає факти й питання, дозволяє вчителю використовувати джерелознавчі вправи, але, як правило, не розгортає тему у великій глибині (1–2 уроки в середньому) [124, с. 114–116].

Історія України (Сорочинська, Гісем) 11 клас 2019 р. У параграфі «Опозиційний рух» є підпункт «Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група)». Короткий параграф із переліком імен, метою діяльності, іноді і невеликий документальний фрагмент або цитата. Наприкінці параграфа є контрольні питання. Аналогічна частина – це частина обов’язкового змісту розділу про кризи радянської системи; учень повинен знати основні факти і вміти коротко сформулювати значення руху. Рубрики «Документи», задачі «проаналізуйте фрагмент», творче завдання є стандартним набором для шкільних підручників. Структура й вимоги дуже схожі на варіант О. Гісема, відмінності в акцентах і добірці ілюстративного матеріалу [126, с. 104–106].

«Історія України (рівень стандарту)» підручник для 11 класу Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. 2024. У параграфі «Дисидентський рух» є підпункт під назвою «Утворення Української групи сприяння виконанню Гельсінських угод». У цьому підпункті є рубрика історичні персоналії а також фільм про «Каральну психіатрію» і завдання до нього. У підручнику УГГ подано коротким параграфом: вказано дату створення, назву (Українська громадська група

сприяння виконанню Гельсінських угод – УГГ), перелік засновників і ключових діячів (у згадках зустрічаються імена М. Руденка, О. Бердника, О. Тихого, Л. Лук'яненка, І. Кандиби тощо) та загальну спрямованість діяльності – правозахисний моніторинг дотримання гуманітарних статей Гельсінських угод і публічне інформування про порушення. Знати факт і рік створення УГГ, розуміти її спрямованість (правозахисна ініціатива у контексті Гельсінського процесу). Усвідомлювати ролі та репресії – довільні переслідування учасників як приклад репресивної практики радянської влади. Пов'язувати діяльність УГГ із ширшим контекстом: Гельсінські угоди як міжнародний тригер, загострення кризи радянської системи та зростання громадянської активності [123, с. 112–113].

Підсумовуючи, робимо висновок, що у підручнику знання про УГГ подано як частину обов'язкового фактичного матеріалу в межах теми про дисидентський і правозахисний рух. Навчальні матеріали, присвячені українському дисидентському руху та діяльності Української Гельсінської групи, зосереджуються на кількох фундаментальних аспектах, що дозволяють учням глибоко зрозуміти значення цього періоду для становлення сучасної України та формування громадянських цінностей [112].

Ідеї та цілі дисидентського руху це правова основа боротьби за свободу. А першочерговим завданням дисидентського руху є висвітлення його ідей та цілей. На уроках історії учні дізнаються й усвідомлюють, що дисиденти не просто протистояли радянському режиму, а боролися за фундаментальні демократичні права, такі як свобода слова, зібрань, пересування, віросповідання [130].

Крім того, вони виступали за національну ідентичність, право українського народу на самовизначення та суверенітет України. Особливо важливим є акцент на діяльності Української Гельсінської групи, яка часто згадується як одна з ключових організацій. УГГ активно виступала за виконання міжнародних угод, підписаних Радянським Союзом на міжнародних форумах, зокрема Гельсінського Заключного акту 1975 року. Це підкреслює не лише моральну, а й правову основу їхньої діяльності [59].

Дисиденти спиралися на міжнародне право, демонструючи, що боротьба за права людини є універсальною та не має кордонів. Така орієнтація на загальнолюдські цінності та міжнародно-правові норми робить їхній досвід особливо цінним для сучасної громадянської освіти. Учні розуміють, що свобода – це не подарунок, а невід'ємне право, за яке варто боротися. Чільне місце в навчальних матеріалах відведено персоналізації історичних подій через знайомство з постатями видатних діячів дисидентського руху. Їх життя є прикладом незламної мужності. Учні докладно вивчають життя та діяльність таких особистостей як Василь Стус, Левко Лук'яненко, Іван Дзюба, Микола Руденко, та багато інших, які є прикладом незламної мужності. Вивчення їхньої біографії, творчості, громадянської позиції та незламної боротьби проти репресивного радянського режиму допомагає зробити історію ближчою та зрозумілішою для учнів. Через призму їхнього життя розкриваються мотиви, випробування та самопожертва, на які йшли ці мужні люди заради ідеалів свободи та справедливості. Це не лише викликає глибоку емпатію та повагу до цих героїв, а й є потужним джерелом натхнення, формуючи у молоді розуміння того, що одна людина здатна змінити світ, якщо керується високими моральними принципами [62].

Важливим аспектом у вивченні цієї сторінки є репресії та долі політв'язнів. Детально вивчається жорстока система репресій, яку радянська влада застосовувала проти дисидентів. Учні знайомляться з різноманітними формами переслідувань: від стеження та залякування до арештів, позасудових розправ та примусового закриття негодних організацій, включно з Українською Гельсінською групою. Таке глибоке занурення в реалії репресій формує у учнів глибоке розуміння ціни свободи та її крихкості. Вони усвідомлюють, що демократичні цінності не є даністю, а потребують постійного захисту та пильності. Це також розвиває критичне ставлення до тоталітарних режимів та їхньої ідеології [86].

УГГ представлена як важлива організація, яка стала символом боротьби за права людини в Україні. Учні дізнаються про основні завдання групи, її

принципи та безкомпромісну діяльність, а також про її ключову роль у боротьбі за дотримання прав людини в Радянському Союзі. Оскільки УГГ активно співпрацювала з міжнародними правозахисними організаціями, в навчальних програмах підкреслюється значення міжнародної підтримки та взаємодії в боротьбі за права людини, демонструючи глобальний вимір цієї боротьби. Учні також вивчають методи роботи УГГ, зокрема її публічні заяви, звернення до міжнародних організацій та систематичне поширення інформації про порушення прав людини в СРСР, що є яскравим прикладом ненасильницького спротиву та використання інформації як зброї проти тоталітарного режиму [82].

Український дисидентський рух та діяльність Української Гельсінської групи (УГГ) посідають важливе місце у шкільних підручниках історії України. Проте, залежно від конкретного підручника та видавництва, обсяг та акценти висвітлення цієї теми можуть значно відрізнятися. Незважаючи на ці розбіжності, існують ключові елементи, що зазвичай висвітлюються в навчальних матеріалах від культурних до політичних вимог. Зокрема це еволюція протестного руху. Підручники часто демонструють як українські дисиденти поступово розширювали спектр своїх вимог, якщо спочатку вони були зосереджені переважно на культурних та національних правах (наприклад, мова, освіта, збереження культурної спадщини), то поступово розширювали спектр своїх вимог. Еволюція протестного руху призвела до заяви про ширші політичні вимоги, що врешті-решт спричинило виникнення активістських організацій, зокрема УГГ. Це ілюструє наростання опору та глибоке усвідомлення необхідності системних змін. Учні бачать, як прагнення до самоідентифікації переросло в боротьбу за політичну свободу та державний суверенітет [121].

Ціна свободи – понад усе. Жодні репресії, які в ті роки були основним інструментом тоталітарної системи, не змогли зупинити опору лідерів УГГ. Теми, пов'язані з репресіями, є надзвичайно важливою складовою підручників. Учні детально вивчають приклади конкретних переслідувань, таких як арешти лідерів УГГ, проведення несправедливих судових процесів над ними і

застосування каральної психіатрії, а також опис нелюдських умов їх утримання в радянських таборах. Це допомагає усвідомити жорстокість тоталітарної системи, яка не гребувала будь-якими засобами для придушення інакомислення. Вивчення цих трагічних сторінок історії формує глибоке розуміння ціни, яку платили борці за свободу, і важливість захисту прав людини в будь-яких умовах [121, с. 118].

У шкільних підручниках також часто згадується про те, як дисиденти, зокрема УГГ, отримували міжнародну підтримку від таких впливових організацій, як Міжнародна амністія або Гельсінські групи в інших країнах. Міжнародна підтримка підкреслює солідарність світової спільноти у боротьбі за права людини та демонструє, що проблеми українських дисидентів були частиною ширшого міжнародного руху за права людини. Вивчення цього аспекту показує учням, що боротьба за справедливість може отримувати відгук та підтримку за межами країни, що надає надію та усвідомлення глобального значення таких рухів [125, с. 96–99].

Незважаючи на те, що тема українського дисидентського руху та УГГ отримує все більше уваги в сучасних шкільних програмах та підручниках, існують певні виклики, які потребують вирішення для забезпечення повноцінного освітнього процесу. Це, зокрема, недостатня глибина дослідження теми у деяких підручниках, що може призводити до поверхового розуміння учнями складності та значущості цього періоду. Існує також потреба в більш детальному висвітленні боротьби за права людини в контексті глобальних змін та міжнародних правозахисних рухів, щоб учні бачили ширшу картину та розуміли взаємозв'язок подій.

Для забезпечення більш глибокого, всебічного та захоплюючого вивчення українського дисидентського руху, а також його ключової ролі у формуванні сучасної України та вихованні активних громадян, у майбутньому надзвичайно важливо сприяти розвитку цієї теми шляхом залучення новітніх методів навчання, сучасних мультимедійних ресурсів та міждисциплінарних підходів. Це дозволить учням не просто запам'ятовувати факти, а й емоційно та

інтелектуально занурюватися в історичний контекст, розуміючи цінність свободи та відповідальність за її захист [101].

Ці інноваційні підходи можуть включати використання відеоматеріалів та документальних фільмів про дисидентів, їхні свідчення та спогади. Перегляд автентичних відеозаписів, архівних кадрів та документальних стрічок, де зафіксовані реальні обличчя та голоси дисидентів, їхні інтерв'ю та спогади, може надати навчальному процесу безпрецедентної глибини та емоційного забарвлення. Це дозволить учням відчувати атмосферу того часу, побачити особистий вимір боротьби та усвідомити справжню ціну свободи. Документальні фільми можуть розкривати не лише факти, а й психологію опору, етичні дилеми та моральні засади діяльності дисидентів, що є важливим для формування ціннісних орієнтирів. Створення інтерактивних карт та віртуальних музеїв, присвячених місцям ув'язнення та діяльності дисидентів. Застосування геоінформаційних систем (ГІС) для створення інтерактивних карт дозволить учням візуалізувати маршрути дисидентів, розташування місць ув'язнення (таборів, психіатричних лікарень), місць проведення акцій протесту. Віртуальні музеї, зібрані з 3D-моделей, архівних фотографій, документів та аудіозаписів, дадуть змогу «подорожувати» по місцях пам'яті, досліджувати експонати, слухати розповіді та відчувати себе частиною історії. Це сприяє просторовому мисленню та глибшому зануренню у матеріал [110].

Залучення елементів проєктної діяльності, де учні самостійно досліджуватимуть окремі аспекти руху, біографії діячів або наслідки репресій. Проєктний підхід перетворює учнів на активних дослідників. Вони можуть самостійно обирати теми, що їх цікавлять (наприклад, «Жінки в дисидентському русі», «Роль самвидаву», «Міжнародна реакція на репресії в УРСР»). Це може включати створення презентацій, веб-сайтів, міні-досліджень, відеороликів, написання есе або навіть створення художніх творів, натхнених дисидентським рухом. Така робота розвиває навички аналізу, синтезу, критичного мислення, а також вміння представляти інформацію та працювати в команді [99].

Звичною формою роботи є проведення дискусій та дебатів з питань прав людини та громадянських свобод, використовуючи історичні приклади. Організація активних обговорень, де учні висловлюють свої думки, аргументують позицію та вчаться слухати опонента, є ключовою для розвитку громадянської компетентності. Дискусії можуть стосуватися таких питань, як «Чи завжди опір є виправданим?», «Які уроки дисидентського руху актуальні сьогодні?», «Роль особистості в історії». Це сприяє формуванню власної громадянської позиції, толерантності до інших поглядів та навичок конструктивного діалогу [102].

Для урізноманітнення форм роботи важливою складовою є організація зустрічей з живими свідками дисидентського руху (якщо це можливо) або їхніми родичами. Пряме спілкування з тими, хто пережив ті події, або їхніми близькими є найпотужнішим джерелом емоційного та історичного досвіду. Їхні розповіді з перших вуст не можуть бути замінені жодним підручником. Це надає навчанню особистісного виміру, викликає глибоку повагу до борців за свободу та допомагає учням усвідомити реальність та ціну боротьби. Такі зустрічі сприяють формуванню міжпоколінної пам'яті.

Міждисциплінарні зв'язки з літературою (твори дисидентів), правознавством (права людини), соціологією (громадянське суспільство). Інтеграція знань з різних предметів дозволяє створити більш цілісну картину. Вивчення творів дисидентів (поезії, прози, публіцистики) на уроках літератури розкриє їхній внутрішній світ та творчий спадок. Правознавство допоможе глибше зрозуміти концепцію прав людини, їхнє порушення та механізми захисту. Соціологія дозволить проаналізувати дисидентський рух як феномен громадянського суспільства, його структуру, форми взаємодії та вплив на суспільство. Це сприяє формуванню системного мислення та розуміння багатогранності історичних процесів [100].

Такий комплексний підхід до вивчення українського дисидентського руху дозволить забезпечити більш повне, інтерактивне та захоплююче навчання цього надзвичайно важливого періоду історії України. Він сприятиме глибшому

усвідомленню учнями ролі дисидентського руху у формуванні сучасної України та вихованню активних, свідомих громадян, здатних критично мислити, відстоювати свої права та брати активну участь у розбудові демократичного суспільства. Це інвестиція у майбутнє нашої держави, яка базуватиметься на цінностях свободи та гідності [109].

Місце та роль українського дисидентського руху та УГГ у шкільних програмах та підручниках полягає в тому, щоб передати наступним поколінням глибокі знання про боротьбу за права людини, свободи та незалежність України. Це надзвичайно важливо для формування свідомих громадян, здатних критично оцінювати важливість демократичних цінностей і брати активну участь у розвитку країни. Цей спадок надихає на розбудову сильної та демократичної держави.

Отже, дисидентський рух, зокрема через діяльність УГГ, мав величезне значення не тільки для боротьби за права людини в Україні, але й для формування національної свідомості, що є одним із найважливіших аспектів освітнього процесу в Україні. Зокрема, акценти, які розставлені у підручниках, допомагають учням краще зрозуміти історичний контекст боротьби за права і свободи, а також складні процеси, які відбувалися в Україні під радянським режимом. Це допомагає формувати у молоді глибше усвідомлення історії своєї країни, її невтомної боротьби за незалежність, що є фундаментом патріотизму.

Особливо важливим є опис ролі конкретних діячів, таких як Василь Стус, Левко Лук'яненко, Степан Хмара та інші, чийі імена асоціюються з самовідданою боротьбою за права людини. Це формує в учнів емпатію та шану до історичних героїв, які стали символами стійкості перед репресивним режимом, а також може слугувати потужним натхненням для їхньої власної активності у сучасному світі. Також важливе зауваження щодо недостатньої глибини вивчення теми в деяких підручниках. Це відкриває можливості для подальшого вдосконалення навчальних програм, а також для використання нових методів навчання, таких як мультимедійні ресурси, інтерактивні платформи або проєкти, що можуть

забезпечити більш глибоке та захоплююче розуміння цього важливого періоду в історії України.

У підсумку, місце українського дисидентського руху та УГГ в шкільних програмах не лише забезпечує збереження пам'яті про боротьбу за права людини та незалежність, але й сприяє вихованню свідомих, активних громадян, здатних критично оцінювати історію та активно брати участь у розвитку демократичного суспільства. Це є запорукою розбудови сильної, правової та успішної України, що базується на цінностях свободи та гідності.

4.2. Загальні особливості формування громадянської компетентності на прикладі вивчення УГГ на уроках історії України в 11 класі

Формування громадянської компетентності є одним із ключових завдань сучасної освіти, особливо у контексті вивчення таких значущих історичних явищ, як діяльність Української Гельсінської групи. Вивчення цієї теми на уроках історії України в 11 класі не тільки ознайомлює учнів з історичними фактами, а й активно сприяє розвитку їхніх громадянських якостей: критичного мислення, здатності до аналізу та оцінки подій, що має вирішальне значення для розвитку прав людини, демократії та національної ідентичності [33].

Під час вивчення теми Української Гельсінської групи учні розвивають уміння критично осмислювати історичні процеси та події, що відбувалися в СРСР у 1970–1980-х роках. На уроках особливо важливо акцентувати на такому аспекті як аналіз документів та заяв. Учні повинні вчитися працювати з первинними джерелами, зокрема, такими як документи УГГ, їхні заяви, листи та інші архівні матеріали. Це дозволяє їм глибше зрозуміти мотиви діяльності правозахисників, їхні вимоги до радянської влади, а також методи боротьби за права людини, що ґрунтувалися на міжнародному праві. Надзвичайно важливо, щоб учні ознайомлювалися з різними оцінками діяльності УГГ як з боку самих дисидентів, так і з боку радянської влади, а також з міжнародної перспективи. Такий багатосторонній підхід розвиває здатність до об'єктивного аналізу та

формування власної, обґрунтованої думки. За допомогою дискусій, де учні обговорюють, чому боротьба за права людини була нерозривно пов'язана з боротьбою за незалежність України, формується їхня здатність до аргументації та розвитку критичного підходу до вивчених фактів [116].

Через дослідження боротьби за права людини формується розвиток правових та громадянських навичок. Вивчення документів УГГ, зокрема таких знакових, як «Акт про порушення прав людини в СРСР», дає учням уявлення про основи прав людини та їх кричущі порушення в тоталітарному суспільстві. Важливо акцентувати увагу на тому, як боротьба за ці права стала невід'ємною частиною дисидентської діяльності в Україні. Важливою складовою є порівняння ситуацій порушення прав людини в СРСР та в сучасній Україні, а також обговорення ролі правозахисних організацій і держави у захисті громадянських прав сьогодні. Уроки можуть включати рольові ігри або симуляції, де учні «приміряють» на себе ролі правозахисників або представників влади, щоб краще зрозуміти як працюють механізми захисту прав людини та які виклики виникають у цій сфері [107].

Через приклад діяльності УГГ формується національна та громадянська ідентичності. Діяльність Української Гельсінської групи стала важливою віхою в боротьбі за національну ідентичність та незалежність України. Через вивчення цього феномену учні не тільки здобувають знання про боротьбу за права людини, але й глибоко усвідомлюють значення боротьби за національні інтереси. Вивчення прикладу УГГ допомагає учням зрозуміти, що кожен громадянин несе відповідальність за захист своїх прав і свобод, а також за підтримку демократії та національної незалежності. Це є фундаментом для формування активної громадянської позиції. Важливо наголошувати, як діяльність УГГ була нерозривно пов'язана з розвитком національної свідомості та прагненням до відновлення державності України. Учні вивчають, як дисиденти сприяли формуванню української національної ідеї та організованому спротиву радянському режиму. Акцент на тому, як УГГ боролася не лише за політичні

права, а й за збереження культурної ідентичності України, дозволяє розвинути у учнів почуття гордості за національну історію і культуру.

Особливо важливим в роботі є застосування сучасних технологій, що значно підвищує ефективність навчання. Використання відео-інтерв'ю з правозахисниками, документальних фільмів про УГГ дозволяє учням не лише вивчати сухі факти, а й бачити живі приклади боротьби за права людини, чути голоси свідків, що створює емоційний зв'язок з матеріалом. Створення проєктів, присвячених діяльності УГГ, може включати дослідження окремих аспектів (наприклад, діяльність конкретних членів УГГ, аналіз їхніх документів, опис методів боротьби з репресіями) через інтернет-ресурси та бібліотечні матеріали. Залучення зовнішніх експертів – істориків, правозахисників або науковців – для проведення вебінарів або онлайн-дискусій з учнями на теми, пов'язані з правами людини та діяльністю УГГ, дозволяє створити діалог між теорією та практикою, глибше вивчити матеріал та отримати відповіді на запитання від професіоналів [91].

Таким чином, вивчення Української Гельсінської групи на уроках історії України в 11 класі є фундаментальним етапом у формуванні громадянської компетентності учнів. Цей процес охоплює не лише здобуття знань, а й розвиток критичного мислення, правової свідомості, розуміння національних і громадянських обов'язків, а також формування активної громадянської позиції. Інтерактивні методи навчання та сучасні технології значно підвищують ефективність цього процесу, забезпечуючи учнів не лише знаннями, а й навичками, необхідними для активної та відповідальної участі в житті демократичного суспільства [36].

Отже, вивчення діяльності УГГ як невід'ємного аспекту історії України не лише допомагає учням отримати знання про боротьбу за права людини та національну незалежність, а й сприяє формуванню їхніх громадянських якостей, таких як критичне мислення, здатність до аналізу, правова свідомість і розуміння своїх громадянських обов'язків. Робота з первинними джерелами, такими як заяви УГГ та інші документи, сприяє розвитку вміння працювати з історичними

матеріалами, вивчати різні точки зору та робити об'єктивний аналіз. Дискусії та дебати з учнями дозволяють їм краще зрозуміти важливість боротьби за права людини та її тісний зв'язок з боротьбою за національну незалежність.

Вивчення порушень прав людини в СРСР та боротьби УГГ за ці права дає учням міцну основу для порівняння правових ситуацій, а також допомагає осмислити, як сучасне суспільство може забезпечити належний захист прав громадян. Рольові ігри, симуляції та інші інтерактивні методи дозволяють учням на практиці ознайомитися з роботою правозахисників та складністю їхньої місії. Вивчення УГГ допомагає учням усвідомити важливість боротьби за національні інтереси, збереження культурної ідентичності та незалежність України. Це формує активну громадянську позицію та стимулює учнів брати участь у розвитку демократичних цінностей в Україні.

Використання сучасних технологій, таких як відео-інтерв'ю, документальні фільми та онлайн-ресурси, допомагає учням не лише вивчати факти, а й глибше занурюватися в реальні приклади боротьби за права людини, що робить навчання більш емоційним та запам'ятовуваним. Проєктна діяльність, а також залучення зовнішніх експертів та онлайн-дискусій дозволяють створювати інтерактивне навчальне середовище, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок для активної участі в житті демократичного суспільства.

Саме тому, вивчення діяльності Української Гельсінської групи на уроках історії України є важливим інструментом для формування громадянської компетентності учнів. Це допомагає їм не тільки отримати знання про важливі історичні події, а й розвинути необхідні навички для активної участі в суспільному житті, формувати критичне мислення та глибоку правову свідомість.

4.3. Можливості вивчення УГГ з метою формування громадянської компетентності на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях

Вивчення діяльності Української Гельсінської групи (УГГ) на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях є критично важливим для всебічного розвитку громадянської компетентності учнів. Цей багатовекторний підхід не лише глибоко ознайомлює їх з ключовими історичними подіями середини та кінця ХХ століття, а й активно сприяє вихованню глибокої поваги до прав людини, фундаментальних демократичних цінностей та формуванню стійкої активної громадянської позиції. Героїчна боротьба УГГ за дотримання прав людини та національну незалежність України слугує яскравим, надихаючим прикладом для школярів, спонукаючи їх до розвитку цих незамінних якостей, що є основою для відповідального громадянства у демократичному суспільстві [105].

Уроки правознавства є ідеальним та ефективним майданчиком для формування не лише теоретичної правової свідомості, а й практичних навичок захисту прав людини. На прикладі діяльності УГГ учні мають змогу докладно ознайомитись з основними принципами міжнародного права, зокрема з універсальними правами людини, які чітко зафіксовані в таких ключових міжнародних документах, як Універсальна декларація прав людини та Гельсінський Заключний акт 1975 року [3].

Особливо важливо акцентувати увагу на системних та кричущих порушеннях цих прав у радянському періоді, розглядаючи їх у безпосередньому зв'язку з безкомпромісною боротьбою УГГ за права українців. Це дозволяє учням усвідомити, що права людини – це не абстрактні категорії, а конкретні норми, які можуть бути порушені, і за які необхідно боротися.

Діяльність УГГ, що була спрямована на вимагання від радянської влади виконання взятих нею міжнародних зобов'язань та захист прав власних громадян, є винятковим прикладом самовідданої правозахисної роботи. Учні

можуть глибоко досліджувати, як УГГ, попри шалений тиск та репресії, використовувала доступні правові механізми (такі як подання звернень, офіційних заяв, відкритих листів, а також систематичне інформування міжнародної спільноти) для привернення уваги до масових порушень прав людини в СРСР.

Вивчення цього аспекту підкреслює, чому така діяльність мала критично важливе значення для подальшого розвитку демократичних інститутів в Україні та формування основи для правової держави. Крім того, учні дізнаються, як УГГ активно співпрацювала з міжнародними правозахисними організаціями, такими як Міжнародна амністія, або з Гельсінськими групами в інших країнах, щоб ефективно донести інформацію про репресії в СРСР до світової громадськості. Це наочно демонструє глобальну важливість міжнародного права та взаємодії між країнами для ефективного захисту прав громадян на глобальному рівні, підкреслюючи принципи солідарності та взаємодопомоги [68].

Громадянська освіта має на меті не просто передачу знань, а й формування активної громадянської позиції, здатності до критичного мислення та відповідальної участі в демократичному процесі. На прикладі УГГ учні можуть глибоко зрозуміти, як діяльність цієї групи сприяла не лише розвитку індивідуальної громадянської свідомості, а й колективної національної самосвідомості в Україні. Обговорення життєвої важливості активної громадянської позиції, готовності захищати власні права та свободи людини допомагає учням формувати відповідальне ставлення до національних і громадянських обов'язків, усвідомлюючи свою роль у розбудові суспільства [118].

Діяльність УГГ є чудовим та надихаючим прикладом боротьби за високі моральні та етичні принципи, навіть коли це супроводжувалося неймовірними особистими жертвами та жорстокими репресіями з боку тоталітарної влади. Це спонукає учнів до глибокого роздуму над важливістю захисту моральних норм і принципів у суспільстві, навіть за найскладніших обставин. Учням можна запропонувати обговорити етичні дилеми, з якими стикалися правозахисники

(наприклад, вибір між особистою безпекою та публічним протестом, або між співпрацею з режимом та збереженням принципів), та їхній непростий вибір у ситуаціях, де доводилося йти проти всемогутньої тоталітарної влади заради своїх глибоких переконань і принципів. Це розвиває етичне мислення та вміння приймати складні рішення [81].

Факультативні заняття надають унікальну та цінну можливість для поглибленого, детального вивчення теми та цілеспрямованого розвитку у учнів спеціалізованих навичок, що сприяють розвитку громадянської компетентності. На таких заняттях учні можуть досліджувати всю історію українського дисидентського руху, від його зародження наприкінці 1950-х до його завершення в 1980-х роках, з особливим фокусом на діяльності УГГ. Це дозволить їм не тільки зрозуміти, як громадяни боролися за свої права, а й які конкретні методи використовували та які результати були досягнуті в умовах тоталітарного режиму [114].

Вивчення того, як діяльність УГГ була нерозривно пов'язана з процесами національного відродження та здобуттям незалежності України, допоможе учням глибше усвідомити історичну важливість цієї боротьби за суверенітет і територіальну цілісність країни. На факультативних заняттях учні також можуть розробляти та реалізовувати власні ініціативи або проєкти, спрямовані на популяризацію прав людини в Україні (наприклад, через створення інформаційних кампаній, освітніх матеріалів, проведення тематичних заходів), підвищення правової свідомості серед школярів, або навіть створення міні-кампаній на підтримку демократичних цінностей у сучасному суспільстві. Це надає учням унікальну можливість не тільки вивчати історію, а й застосовувати отримані знання на практиці, розвиваючи навички лідерства, командної роботи та громадського активізму [80].

Вивчення діяльності Української Гельсінської групи на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях є потужним та незамінним інструментом для системного формування громадянської компетентності учнів. Це сприяє всебічному розвитку їхньої правової свідомості,

активної громадянської позиції, високої моральної відповідальності, а також глибокого розуміння важливості захисту прав людини в демократичному суспільстві. Всі ці аспекти допомагають учням стати свідомими і відповідальними громадянами, здатними до активної та конструктивної участі в громадському житті та ефективного захисту демократичних цінностей [115].

Уроки правознавства є надійною платформою для розвитку правової свідомості учнів. Діяльність УГГ, яка ґрунтувалася на боротьбі за дотримання прав людини в радянський період, дозволяє учням глибше ознайомитися з міжнародними правовими принципами, такими як Універсальна декларація прав людини та Гельсінський акт [3].

Обговорення численних порушень прав людини в СРСР та правозахисної діяльності УГГ дозволяє учням не тільки зрозуміти сутність міжнародного права, а й його практичне застосування в умовах тоталітарного режиму. Зокрема, через аналіз документів, заяв і практик УГГ учні отримують цінний досвід роботи з первинними джерелами, що розвиває їхні аналітичні здібності та допомагає краще зрозуміти складну та небезпечну правозахисну діяльність [19, с. 73–75].

Громадянська освіта, що комплексно охоплює питання прав людини, демократії та активної участі в суспільному житті, є надзвичайно важливою складовою вивчення діяльності УГГ. Через цей контекст учні знайомляться з наочним прикладом боротьби за національні інтереси, що сприяє формуванню національної самосвідомості та громадянської відповідальності. Вивчення діяльності УГГ допомагає сформувати у школярів глибоке розуміння того, чому важливо брати активну участь у демократичних процесах, захищати свої права та підтримувати суспільний розвиток, усвідомлюючи свою особисту відповідальність [9].

Діяльність правозахисників у складі УГГ є наочним і потужним прикладом боротьби за високі моральні й етичні принципи, навіть у тяжких умовах жорстоких репресій. Учні можуть обговорювати складні етичні дилеми, з якими стикалися дисиденти, їхній непростий вибір між особистими жертвами (свобода, здоров'я, життя) і непохитним відстоюванням своїх переконань. Це сприяє

розвитку моральної свідомості учнів та допомагає їм усвідомити значення боротьби за принципи справедливості, навіть коли це потребує особистої ціни та великих жертв.

Факультативний курс «Український спротив другої половини XX століття» може присвячувати значну частину теми саме правозахисному руху, який став наріжним каменем опору радянській системі в Україні. Однією з ключових організацій тут була Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ) – правозахисна група, заснована 9 листопада 1976 року [1, с. 31–32].

УГГ є важливою ланкою в мережі українського спротиву другої половини XX століття, оскільки саме через правозахисний підхід група легітимізувала опозицію до радянської системи на міжнародному рівні. У контексті курсу це дозволяє показати учням, що спротив — це не лише збройні чи військові акції, а також юридичний, моральний, правозахисний спротив. Це спротив через документацію, апелювання до міжнародних договорів і норм, свободу слова. Крім того, діяльність УГГ стала фундаментом для подальших правозахисних та політичних організацій в Україні. Наприклад, в 1988 році на базі УГГ було створено Українську Гельсінгську Спілку (УГС), яка стала масовішою опозиційною структурою. УГГ також виховала ціле покоління політв'язнів, дисидентів, правозахисників, які надалі стали ключовими постатями у процесі відновлення незалежності та побудови громадянського суспільства. [68].

У рамках факультативного курсу пропонується окремий блок, присвячений УГГ – це урок № 23 під назвою «Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (лабораторно-практичне заняття)». Можна використати різні форми організації навчальної діяльності. Лекція – історія створення УГГ, її засновники, мотиви виникнення, зв'язок з Гельсінськими угодами. Семінар або дискусія – аналіз меморандумів УГГ як документів спротиву: учні працюють з уривками (чи перекладами), розбирають структуру, меседж, методи звернення. Практична робота – дослідницький або проєктний формат: учні створюють «власний меморандум правозахисної групи»

або інфобюлетень, симулюючи роботу УГГ в тодішніх умовах. Рефлексія – есе чи презентація: «Чому діяльність УГГ була важливою для українського національного руху?» або «Як би сучасні правозахисники діяли на основі практик УГГ?» [1, с. 31–32].

Заняття 1. Передумови створення УГГ та її засновники. Аналіз Гельсінського акту 1975 р. – його «третього кошика», що стосувався прав людини. Розуміння того, як радянська держава підписала документ, який фактично став інструментом для її критики. Біографічні портрети засновників УГГ: Миколи Руденка, Оксани Мешко, Олекси Тихого, Левка Лук'яненка, Мирослава Мариновича. Дискусія: Чому саме ці люди стали ядром Групи? Який моральний вибір вони зробили? [1, с. 31–32].

Заняття 2. Документи, форми роботи та механізми правозахисної діяльності. Читання й аналіз уривків Меморандумів УГГ. Структура «Інформаційних бюлетенів» УГГ. Техніка документування порушень прав людини: збір свідчень, аналіз судових рішень, фіксація випадків катувань, обшуків, незаконних арештів. Вивчення ролі міжнародних організацій та реакції світової спільноти. Обговорення: Чому опір через слово й документ був небезпечнішим для радянської влади, ніж збройна боротьба? [1, с. 31–32].

Заняття 3. Репресії та трансформації УГГ. Перегляд фільму про “Каральну психіатрію”. Хвиля арештів 1977–1980 рр. Доля кожного засновника Групи. «Тюремний спротив» – продовження діяльності УГГ у таборах і засланнях. Створення Української Гельсінської Спілки (1988) – наступний етап розвитку правозахисного руху. Підсумкова бесіда: Яку роль УГГ відіграла у формуванні незалежності України? [1, с. 33–34]

Підсумовуючи, робимо висновок, що вивчення діяльності Української Гельсінської групи на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях є важливим та багатогранним засобом для формування громадянської компетентності учнів. Це не тільки допомагає їм отримати глибокі знання про важливі історичні події та їх вплив на сучасність, а й сприяє всебічному розвитку їхніх правових, моральних і громадянських якостей. Таке

вивчення дозволяє учням не лише дізнатися про минуле, а й виховувати повагу до прав людини, формувати активну громадянську позицію та розвивати здатність до критичного мислення, що є запорукою розбудови міцного, справедливого та демократичного українського суспільства.

Вивчення діяльності Української Гельсінської групи (УГГ) у шкільній освіті виступає важливим інструментом формування громадянської компетентності старшокласників, адже поєднує історичне пізнання з розвитком ціннісних орієнтирів, правосвідомості та активної громадянської позиції. Аналіз місця дисидентського руху та УГГ у навчальних програмах і підручниках свідчить про поступове розширення уваги до теми у змісті освіти. Сучасні програми з історії України для 11 класу містять ключові відомості про правозахисну діяльність Групи, її провідних діячів та внесок у боротьбу за дотримання прав людини в умовах тоталітарного режиму. Водночас, потенціал цієї теми для розвитку компетентностей значно ширший, ніж мінімальні програмні вимоги, що відкриває простір для творчої методичної роботи вчителя.

Формування громадянської компетентності учнів у процесі вивчення УГГ ґрунтується на поєднанні змістового та діяльнісного компонентів навчання. Через аналіз історичних джерел, біографій дисидентів, текстів правозахисних документів, обговорення моральних виборів та моделей поведінки учні розвивають уміння критично мислити, аргументувати власну позицію, співвідносити історичний досвід із сучасними викликами. Вивчення прикладу УГГ сприяє усвідомленню значення прав і свобод людини, важливості громадянської активності, відповідальності та неприпустимості порушення правових норм владою. Такий підхід робить уроки історії не лише джерелом фактів, а й засобом виховання зрілої особистості.

Міжпредметний характер теми дозволяє значно розширити можливості її використання: уроки правознавства та громадянської освіти створюють умови для глибшого осмислення правових аспектів діяльності УГГ, обговорення норм міжнародного права, практичного застосування положень Загальної декларації прав людини та Гельсінського заключного акту. Факультативні заняття,

проектна діяльність і дослідницькі роботи дозволяють учням виконувати більш глибокий аналіз документів, створювати мультимедійні проекти, організовувати дискусії та вшанування пам'яті дисидентів. Це формує практичні навички демократичної участі, дає змогу учням відчувати себе причетними до традиції правозахисної боротьби в Україні.

Отже, методика вивчення діяльності Української Гельсінської групи стає дієвим засобом формування громадянської компетентності учнів у закладах середньої освіти. Вона забезпечує не лише засвоєння історичних знань, а й розвиток критичного мислення, правової культури, поваги до прав людини та готовності діяти відповідально в сучасному суспільстві. Інтеграція цієї теми в різні навчальні курси сприяє вихованню покоління, здатного підтримувати демократичні цінності та активно долучатися до розвитку громадянського суспільства в Україні.

ВИСНОВКИ

Першоджерела мають величезне значення для глибокого та достовірного розуміння реальних умов діяльності Української Гельсінської групи. До них належать документи УГГ (такі як заяви, звернення, меморандуми, відкриті листи), які були написані самими членами групи. Зокрема, Декларація принципів УГГ служить основою для вивчення її ідеологічних засад, моральних орієнтирів та правових вимог до радянської влади. Крім того, збірники документів, розсекречені архівні матеріали (зокрема, КДБ, що дозволяють побачити погляд режиму на дисидентів) та аудіоінтерв'ю з учасниками та їхніми родичами дозволяють детально досліджувати хід боротьби, внутрішні конфлікти, особистісні трагедії та перемоги.

УГГ тісно співпрацювала з міжнародними правозахисними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Міжнародна амністія. Ця співпраця була надзвичайно важливою, оскільки вона дозволяла доносити об'єктивну інформацію про кричущі порушення прав людини в СРСР до світової громадськості. Таким чином, УГГ ставала життєво важливим мостом між внутрішнім українським правозахисним рухом та міжнародною громадськістю, прориваючи інформаційну блокаду та посилюючи тиск на радянський режим.

Дослідження ключових фігур Української Гельсінської групи, таких як Микола Руденко, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Оксана Мешко, Олекса Тихий, Петро Григоренко, дозволяє учням не лише вивчати їхні особисті переконання, ідеологію та стратегії боротьби, а й глибоко оцінювати їхній колосальний вплив на весь правозахисний рух та подальшу трансформацію України. Ці постаті є символами незламності та віри в ідеали свободи. УГГ відіграла визначальну роль у розвитку правозахисного руху, боротьбі за політичні свободи, свободу слова та національні права, заклавши міцну основу для майбутньої незалежності України.

Дослідження правозахисного руху 1970-х років, зокрема УГГ, дає змогу глибше зрозуміти внутрішні та зовнішні чинники боротьби за права людини за умов радянського тоталітаризму. Роботи українських істориків є важливими джерелами для системного аналізу діяльності УГГ, її значення для формування національної ідентичності та громадянської компетентності. Джерельна база для

цього включає ґрунтовні монографії (наприклад, праці О Касьянов Г., Секо Я., Бажан О., Русначенко А., Овсієнко В., Захаров Б), наукові статті, а також численні спогади учасників, що дозволяє достовірно відновити історичні факти та глибоко проаналізувати нерозривний зв'язок між діяльністю правозахисників і процесами демократизації в Україні.

Передумови створення УГГ були багатограними, включаючи системне невиконання Гельсінських угод 1975 року радянською владою, посилення репресій проти інакомислячих та зростаючу роль інтелектуалів «шістдесятників», які стали моральними лідерами руху. Політичні та економічні кризи СРСР також сприяли розгортанню боротьби за демократичні права, оскільки криза легітимності режиму ставала все більш очевидною. УГГ стала організованим, легалізованим (через Гельсінські угоди) засобом відповіді на виклики режиму, пропонуючи альтернативу підпільному опору.

Заснована 9 листопада 1976 року, Українська Гельсінська група продовжила боротьбу за дотримання прав людини в умовах, коли здавалося, що будь-який опір придушено. Вона об'єднала сміливих та самовідданих правозахисників (таких як Руденко, Лук'яненко, Стус), які швидко стали морально-духовними лідерами у боротьбі за свободу слова, національні права та віросповідання. Перші арешти лідерів (зокрема, Миколи Руденка та Олекси Тихого вже на початку 1977 року) стали символами боротьби, демонструючи готовність режиму до найжорстокіших заходів. Незважаючи на відсутність формальної реєстрації та постійний тиск, УГГ систематично інформувала міжнародну спільноту про порушення прав людини, ставши життєво важливою платформою для українського правозахисного руху. Її створення стало переломним моментом, а її лідери – символами нескореності та моральної стійкості.

Діяльність УГГ у 1970–1980-х роках була надзвичайно значущою для боротьби за права людини в Україні та за її межами. УГГ систематично фіксувала та документувала репресії радянської влади, інформуючи міжнародні організації та Захід, що неминуче збільшувало тиск на радянську владу і руйнувало її імідж у світі.

Одним з основних напрямків діяльності УГГ була допомога політичним в'язням (як-от Левко Лук'яненко, Василь Стус, Микола Руденко та сотні інших). Ця діяльність привертала увагу міжнародної громадськості до їхніх справ та сприяла міжнародному тиску на СРСР. УГГ рішуче наполягала на дотриманні Гельсінських угод, виступаючи за свободу слова, справедливий суд, національні права та демократичні зміни. Вона підтримувала постійні контакти з міжнародними правозахисними структурами та активно поширювала інформацію через самвидав, успішно прориваючи щільну інформаційну блокаду радянського режиму.

Радянська влада нещадно намагалася зупинити діяльність УГГ, застосовуючи повний арсенал репресивних заходів: масові арешти, фальсифіковані судові процеси, фізичні та психологічні тортури, табірні ув'язнення, цензура та тотальний контроль. Члени УГГ та їхні родини ставали ціллю безперервних переслідувань, включаючи дискримінацію на роботі, звільнення з навчання, соціальну ізоляцію.

КДБ систематично перехоплювало повідомлення та листи УГГ до міжнародних організацій, намагаючись ізолювати рух. Однак, незважаючи на всю жорстокість репресій (як у випадку трагічної загибелі Василя Стуса у таборі), міжнародна реакція та постійний тиск змушували радянську владу дещо змінювати свою тактику, іноді йти на поступки, незважаючи на її несприйняття. УГГ залишалася незламним символом спротиву тоталітаризму та непереможної боротьби за свободу.

Громадянська компетентність є однією з найважливіших серед ключових компетентностей. Деякі вчені розглядають її як сукупність певних освітніх елементів: а саме знань про суспільство та державу, умінь взаємодіяти та діяти в ньому, досвіду громадянської участі, емоційно-ціннісних орієнтацій, що формують світогляд, та особистих переконань, які є рушійною силою дій. Ці елементи допомагають людині глибоко усвідомити своє місце в суспільстві, свої обов'язки та відповідальність перед громадянами, Батьківщиною та державою, формуючи активну та відповідальну громадянську позицію.

Високий рівень цієї компетентності є критично важливим для стабільності та процвітання країни, оскільки він сприяє не лише самореалізації та

особистісному зростанню громадян, а й їхній відповідальності за долю суспільства.

Дисидентський рух та діяльність УГГ мають величезне, незамінне значення для формування національної свідомості українців. Опис ролі конкретних діячів (Василь Стус, Левко Лук'яненко та інші) в боротьбі за українську ідентичність та свободу формує у школярів глибоку емпатію, повагу та шану до борців за незалежність. Важливість вивчення УГГ у школах полягає не лише в збереженні історичної пам'яті, а й у вихованні свідомих, відповідальних громадян, здатних критично оцінювати історичні події, формувати власну обґрунтовану позицію та розуміти ціну свободи. Вивчення УГГ допомагає учням усвідомити важливість боротьби за національні інтереси та незалежність України, формуючи в них справжню, активну громадянську позицію, готовність захищати свою державу та її демократичні цінності.

Сучасна освіта має бути спрямована на цілеспрямоване формування громадянської компетентності, активно розвиваючи у молоді критичне мислення та активну життєву позицію. Історія України, зокрема діяльність УГГ, є потужним і незамінним інструментом для досягнення цієї мети. Застосування інтерактивних методів навчання (таких як дебати, рольові ігри, симуляції, кейс-стаді, проєктна діяльність) дозволяє учням не лише засвоювати знання, а й застосовувати їх на практиці, розвиваючи навички публічного виступу, аргументації, аналізу та прийняття рішень.

Сучасні освітні технології (наприклад, Google Classroom, Moodle, Edmodo для організації навчання; Zoom, Google Meet для онлайн-спілкування; Trello, Padlet для спільної роботи над проєктами; Canva для створення візуальних матеріалів; соціальні мережі для поширення інформації та дискусій; інтерактивні карти для візуалізації історичних подій) значно сприяють розвитку громадянської компетентності. Вони забезпечують інтерактивні, доступні та інклюзивні методи навчання, що стимулюють активну участь учнів у практичних процесах, формуючи таким чином їхню активну громадянську позицію та критичне мислення.

Вивчення діяльності Української Гельсінської групи (УГГ) на уроках правознавства, громадянської освіти та факультативних заняттях є не просто

бажаним, а фундаментальним елементом для всебічного розвитку громадянської компетентності учнів. Це не лише знайомить їх з ключовими історичними подіями XX століття, а й виховує глибоку повагу до прав людини, демократичних цінностей та ефективно формує активну громадянську позицію. Боротьба УГГ за права людини та незалежність України є надзвичайно надихаючим прикладом для розвитку цих життєво важливих якостей у молоді.

На уроках правознавства, через призму діяльності УГГ, учні отримують унікальну можливість безпосередньо познайомитися з принципами міжнародного права та універсальними правами людини, зафіксованими в таких ключових документах, як Універсальна декларація прав людини (1948) та Гельсінський Заключний акт 1975 року. Детальний аналіз систематичних порушень цих прав у радянський період, які фіксувала УГГ, а також вивчення її правозахисної роботи (звернення до міжнародних організацій, інформування світової спільноти про репресії) наочно демонструє важливість міжнародного права як інструменту захисту особистості та націй, а також підкреслює значення міжнародної співпраці та солідарності у відстоюванні прав людини. Учні розуміють, що права людини не є абстрактними деклараціями, а конкретними нормами, за які варто боротися.

Курс громадянської освіти використовує приклад УГГ для безпосереднього формування активної громадянської позиції, розвитку критичного мислення та відповідальної участі в демократичному процесі. Діяльність УГГ, яка була не лише політичною, а й глибоко моральною боротьбою за етичні принципи, попри особисті жертви та жорстокі репресії, спонукає учнів до глибоких роздумів над важливістю захисту моральних норм у суспільстві. Обговорення етичних дилем, з якими стикалися правозахисники (наприклад, вибір між особистою свободою та принципами, ризик для родини заради правди), розвиває етичне мислення та здатність до моральної оцінки подій. Учні вчаться розуміти, що справжня громадянськість вимагає мужності, відповідальності та готовності діяти заради загального блага.

Факультативні заняття, присвячені історії дисидентського руху, дозволяють значно поглиблено вивчати український дисидентський рух, особливо зосереджуючись на УГГ. На таких заняттях учні мають можливість

детально досліджувати методи боротьби за права людини, її нерозривний зв'язок з національним відродженням та, зрештою, здобуттям незалежності України. Вони можуть не лише вивчати теорію, а й реалізовувати власні проєкти з популяризації прав людини, проводячи дослідження, створюючи презентації, організовуючи дискусії чи навіть міні-акції солідарності. Це дозволяє учням застосовувати отримані знання на практиці, розвиваючи при цьому критично важливі навички лідерства, командної роботи та громадянського активізму.

Отже, вивчення діяльності Української Гельсінської групи на уроках історії України, правознавства та громадянської освіти є не просто освітньою програмою, а потужним інструментом для всебічного формування громадянської компетентності учнів. Це дає їм не лише глибокі знання про ключові історичні події та їхній контекст, а й розвиває життєво важливі навички для активної участі в суспільному житті, формуючи критичне мислення, правову свідомість, патріотизм та почуття відповідальності за майбутнє своєї країни. В умовах сучасної боротьби України за свою свободу, цей історичний досвід є невичерпним джерелом натхнення та уроків для нового покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні документи

1. Бажан О., Островський О. Український спротив другої половини ХХ століття. Програма варіативного курсу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1 (49). 2018. С. 278.
2. Громадянська освіта. 8 клас. Модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. (наказ Міністерства освіти і науки України від 14 серпня 2024 року № 1138). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/27.08.2024/01/hromadyanska-osvita-8-kl-pometun-ta-in-27082024.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).
3. Загальна декларація прав людини (повний текст). URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 11.11.2025).
4. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсинський заключний акт). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 11.11.2025).
5. Інституалізація громадянської освіти в Україні: перші кроки і перспективи. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/institualizaciya-gromadyanskoi-osviti-v-ukrainipershi-kroki-i> (дата звернення: 11.11.2025).
6. Історія України і світ. 10-11 класи (інтегрований курс). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.history.U.and.W-10-11.pdf> (дата звернення: 06.09.2025 р.).
7. Історія України. 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від

28.08.2025 № 1192). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/informatsia-dla-osib-z-tot-ta-vpo/materialy-mnp/modelni-navch-programy-na-tot/np-istoriia-ukrayini-10-11-klasi.pdf> (дата звернення: 06.09.2025 р.).

8. Історія України. Всесвітня історія. 6 – 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 06.09.2025 р.).

9. Концепція громадянської освіти в Україні. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>. (дата звернення: 12.11.2025 р.).

10. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/244824068> (дата звернення: 11.11.2025).

11. Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning (Official Journal of the European Union, 2018/C 189/01. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)) (дата звернення: 11.11.2025).

Опубліковані документи

12. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Лондон : Сучасність, 1968. 264 с.

13. Українська Гельсінкська Група 1978–1982. Документи і матеріали. Балтимор – Торонто: «Смолоскип» ім. В. Симоненка. 1983. 998 с.

14. Український правозахисний рух: Документи й матеріали київської Української Гельсінкської Групи. / Передм. Андрія Зваруна, упоряд. Осип Зінкевич. Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1978. С.477.

Мемуари і спогади

15. Інтерв'ю з Левком Лук'яненко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tAgWViYMvBs> (дата звернення: 11.11.2025).
16. Овсієнко В. В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. Кн. 1. Друге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; К.: Права людини, 2007. 352 с.
17. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: ТОВ "Видавництво "КЛЮЧ", 2018. 512 с.

Монографії, статті, автореферати

18. Бабенко Ж., Базилевська Л. Розвиток проектного мислення та інші можливості для формування громадянської компетентності учнів. *Матеріали Першої науково-практичної конференції* / відп.ред. О. С. Батіщева. Острог : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 193–196.
19. Бажан О. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 1999. Т. 14. С. 74–77.
20. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. Т. 13. 303 с.
21. Волошин П. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. Автореферат дисертації ... канд. пед. наук / Ін-т пробл. виховання, Акад. пед. наук України. К., 2010. 14 с.
22. Гарматій О. Критичне мислення як ключова компетенція медіаграмотності. *Критичне мислення в епоху токсичного контенту : збірник статей Восьмої Міжнародної науково-методичної конференції*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 11–16.
23. Гладун В. Розвиток та формування громадянської компетентності учасників освітнього процесу на засадах демократичних

цінностей. *Теорія, методика і практика професійної освіти*. Том 2 № (97). Миколаїв. Вересень 2023. С. 58–67.

24. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність в контексті подолання системної кризи в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1 (15). С. 39–47.

25. Денисюк, Ж. З. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. *Культурологічний альманах*, (1). 2025. С. 309–315.

26. Дроздова А. Соціальний капітал в контексті розвитку громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 70–79. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/drozдова_sotsialnyi.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

27. Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії. Кропивницький, 2022. 110 с.

28. Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії : монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

29. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.

30. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. 144 с.

31. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.

32. Кравченко В. Громадянська освіта як фактор розвитку демократичної культури. *Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково практичної конференції. Дніпро, КЗВО «ДАНУ» ДОР»* / наук. ред. В. В. Шинкаренко. 2025. С. 133–135.

33. Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога Нової Української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Педагогічні науки*. Вип. 8. 2019. С. 74–88.

34. Кравчук Л. НУШ: розвиваємо громадянську компетентність з першого класу. *V Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Реалізація в дошкільній та початковій освіті принципів демократії: зваженість, обізнаність, досвід», 15 вересня 2022 року*. Київ, 2022. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43166/1/L_Kravchuk_RvDtPOPDZOD_IPO.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

35. Лотюк О. До проблеми розуміння функцій громадянського суспільства. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-5-2013/item/106-do-problemy-rozuminnia-funktsii-hromadianskoho-suspilstva-lotiuk-o-s> (дата звернення: 11.11.2025).

36. Лях І.М., Савенков О.І., Чобаль В.В., Гладкий К.І. Використання інтерактивних методів навчання: шлях до ефективної освіти. *Науковий журнал. Актуальні проблеми економіки*. № 4 (286). 2025. С. 14–19.

37. Марущак О. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал]* Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97–108.

38. Матвієнко О., Цихмейструк О. Громадянські цінності як складова громадянської компетентності особистості демократичного майбутнього вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. Випуск 31: збірник наукових праць / за науковою ред. академіка В.І. Бондаря. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 111–115.

39. Мацейків І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Том 75. Випуск 5. 2020. С. 132–136.

40. Мацейків Т. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Том 1. Випуск 59. 2019. С.13–17.

41. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні. Рекомендації з освітньої політики*. Київ : К.І.С., 2003. С. 13–41. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_409_ua_ref_strategy.pdf. (дата звернення: 11.11.2025).

42. Овчарук О. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи : монографія. Київ : ПП «Видавництво «Фенікс», 2021. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727361/1/Ovcharuk_monografia.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

43. Остапенко М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2011. Вип. 22. С. 135–143.

44. Паска Б. Заходи КДБ при Раді Міністрів УРСР щодо припинення протестної активності українських дисидентів-політв'язнів у 1970-х рр. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 55. К., 2022. С. 224–239. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269758> (дата звернення: 25.11.2025).

45. Резніченко І. Використання інтерактивних методів навчання у процесі формування проєктної компетентності майбутніх педагогів. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (12). 2024. С. 1–15.

46. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український Педагогічний журнал*. № 2. 2018 С. 34–41.

47. Рудь М. Компетентнісний підхід в освіті. *Вісник Львівського університету: сер.: Педагогічна*. 2006. Вип. 21, ч. 1. С. 73–82. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9372/1/Binder2.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

48. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.

49. Сахно М. Правозахисна діяльність українських дисидентів: шлях до незалежності. *9-та Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Правозахисний рух: історія та сучасність»*. Полтава, 2016. С. 51–52. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6762/1/Sachno.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

50. Секо Я. Концептуальні проблеми розвитку українського національного руху в середині 1950-х – середині 1980-х рр. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини, Вип. 15*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. С. 198 – 210.

51. Секо Я. Основні етапи діяльності Української Гельсінської групи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2012. Вип. 1. С. 142–149.

52. Сокурєнко В. Права людини як фундаментальна цінність. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : тези доп. Всеукр. круглого столу / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ*. Харків: ХНУВС, 2016. С. 7–9.

53. Ставнича Н., Нагорняк С. Методологія впровадження симуляційних ігор під час вивчення дисципліни «Громадянська освіта». *Педагогіка безпеки: міжнародний науковий журнал*. Вінниця : ВНТУ. Вип. 7. 2024. С. 65–70.

54. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с. URL: <http://ippro.com.ua/library/attachments/article/343/> (дата звернення: 11.11.2025).

55. Фейсюк М. Історіографічний аналіз формування української національної самосвідомості у контексті вітчизняних наукових досліджень. *Інноваційна педагогіка*. Том 1. Випуск 62. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2023. С. 32–36.

56. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія. / Авт. кол.: Александрова О.С., Левітас Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. та ін. ; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф.Л. ; наук. ред. Александрової О.С., Салати О.О.]. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.

57. Шевченко О. Правозахисний рух в Україні 60–80–х років ХХ ст. як елемент формування громадянського суспільства у тоталітарній державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2. С. 376–384.

58. Шостак Р. Поняття "компетентність" у науковій літературі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28(4). С. 265–272. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/28_2020/part_4/42.pdf (дата звернення: 11.11.2025).

Матеріали інтернет-ЗМІ та електронних музеїв

59. 50 років Гельсінському заключному акту: що це таке і чому він важливий? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4020671-50-rokiv-gelsinskomu-zaklucnomu-aktu-so-ce-take-i-comu-vin-vazlivij.html> (дата звернення: 11.11.2025).

60. Антирежимний рух (1956–1991). URL: <https://map.lviv.ua/statti/zajcev8.html> (дата звернення: 11.11.2025).

61. Деклярація Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод. URL: [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1976\(11\)09.UGG.php#google_vignette](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1976(11)09.UGG.php#google_vignette) (дата звернення: 11.11.2025).

62. З відкритим заборолом. Українська Гельсінська група. Фрагмент із книжки "Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України" Романа Ключка. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/book/z-vidkritim-zaborolom-ukrayinska-gelsinska-grupa-fragment-iz-knizhki-nevidima-bitva-ia-k-disidenti-borolisia-za-nezalezhnist-ukrayini-romana-klochka/> (дата звернення: 11.11.2025).

63. Каральна психіатрія та її жертви. Як розправлялися з дисидентами в добу «розвиненого соціалізму». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/karalna-psyhiatriya-ta-yiyi-zhertvy-yak-rozpravlyalysya-z-dysydentamy-v-dobu-rozvynenogo-socializmu> (дата звернення: 11.11.2025).

64. Ключові компетентності для навчання протягом життя. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата звернення: 11.11.2025).

65. Меморандум № 1 Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. URL: <https://hdauinp.org.ua/ua/archives-ua/collections-of-archival-documents/materialy/40-kolektsii-arkhivnykh-dokumentiv/mykola-rudenko/300-memorandum-1-ukrainskoi-hromadskoi-hrupy-spriyannia-vykonanniu-helsinskykh-uhod> (дата звернення: 11.11.2025).

66. Меморандум № 3 Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод про переслідування християнина-католика Йосипа Терелі від 22 січня 1977 року. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27581> (дата звернення: 11.11.2025).

67. Методи боротьби дисидентів: ефективні стратегії та підходи в історії. URL: <https://79000.com.ua/metody-borotby-dysydentiv-efektyvni-strategiyi-ta-pidhody-v-istoriyi/> (дата звернення: 11.11.2025).

68. “Наша свобода не далася дарма”. Українська гельсінська група. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/nasha-svoboda-ne-dalasya-darma-ukrayinska-gelsinska-grupa> (дата звернення: 11.11.2025).

69. Персоналії. Кандиба Іван Олексійович. URL: <https://museum.khpg.org/1113912005> (дата звернення: 11.11.2025).

70. Персоналії. Лук'яненко Левко Григорович. URL: <https://museum.khpg.org/1113915328> (дата звернення: 11.11.2025).

71. Персоналії. Маринович Мирослав Франкович. URL: <https://museum.khpg.org/1113916267> (дата звернення: 11.11.2025).

72. Персоналії. Матусевич Микола Іванович. URL: <https://museum.khpg.org/1113917051> (дата звернення: 11.11.2025).

73. Персоналії. Руденко Микола Данилович. URL: <https://museum.khpg.org/1113938027> (дата звернення: 11.11.2025).
74. Персоналії. Строката (Строкатова)-Карнавська Ніна Антонівна. URL: <https://museum.khpg.org/1113999650> (дата звернення: 11.11.2025).
75. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. URL: <https://kozelshchynska-gromada.gov.ua/news/1566398661/> (дата звернення: 11.11.2025).
76. Річниця створення Української Гельсінської групи. URL: <https://nmiu.org/posts/300?historyDay> (дата звернення: 11.11.2025).
77. «Самвидав», «тамвидав»: особливості українського рупору за часів радянщини URL: <https://www.kashtan.news/samvydav-tamvydav-osoblyvosti-ukrainskoho-ruporu-za-chasiv-radianshchyny/> (дата звернення: 11.11.2025).
78. Термін «Компетентність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/12899> (дата звернення: 11.11.2025).
79. Толерантність як ознака високого духовного розвитку суспільства. URL: <https://www.pdau.edu.ua/news/tolerantnist-yak-oznaka-vysokogo-duhovnogo-rozvytku-suspilstva#:~:text=> (дата звернення: 11.11.2025).
80. Українська Гельсінська Група (УГГ). URL: <https://museum.khpg.org/1160728419> (дата звернення: 11.11.2025).
81. Українська Гельсінська Група (УГГ). URL: <https://museum.khpg.org/1160728419> (дата звернення: 11.11.2025).
82. Українська Гельсінська група. URL: <https://stus.center/p/ukrayinska-gelsinska-grupa-842059> (дата звернення: 11.11.2025)
83. Українська гелсінська група: символ боротьби за права людини та національну свободу. URL: <https://cloud-campus.net/stvorennya-ukra-nsko-gels-nsko-grupi/> (дата звернення: 11.11.2025).
84. Що означає бути громадянином/громадянкою України URL: <https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/article/view/292> (дата звернення: 11.11.2025).

85. Що означає бути свідомим громадянином? URL: <https://slyz.volia.cx.ua/ukraincyam/shho-oznachaie-buti-svidomim> (дата звернення: 11.11.2025).

86. Як переслідувалися українські дисиденти радянською владою. URL: <https://spadok.org.ua/suspilstvo/yak-peresliduvalysya-ukrayinski-dysydeny-radyanskoii-vladoiu> (дата звернення: 11.11.2025)

Навчально-методичні матеріали

87. 5 онлайн-ресурсів і карт, які стануть знахідками для вчителів історії. URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/5291> (дата звернення: 11.11.2025).

88. 5 платформ для організації дистанційного навчання. URL: <https://buki.com.ua/news/5-platform-dlya-orhanizatsiyi-dystantsiynoho-navchannya/> (дата звернення: 11.11.2025).

89. 9 сервісів для спільної роботи. URL: <https://naurok.com.ua/post/9-cervisiv-dlya-spilno-roboti> (дата звернення: 11.11.2025).

90. Використання методів критичного мислення на уроках історії. URL: <https://zlatolic.com.ua/sites/zlatolic.com.ua/files/inline-files/vikoristannya-metodiv-kritichnogo-mislennya-na-uroci-istorii-birzul-o.v.2-zasidannya-mo.pdf> (дата звернення: 11.11.2025).

91. Використання сучасних технологій у педагогічній діяльності URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-suchasnih-tehnologiy-u-pedagogichnii-diyalnosti-81562.html> (дата звернення: 11.11.2025).

92. Впровадження ефективних моделей національно-патріотичного виховання сучасної студентської молоді. *З досвіду роботи закладів фахової передвищої освіти : метод. реком.* Науково-методичний центр ВФПО. Київ, 2022. 317 с.

93. Впровадження сучасних технологій в освітній процес з метою формування та розвитку ключових компетентностей учнів. Науково-методичний посібник. URL: <https://naurok.com.ua/naukovo-metodichnii-posibnik-vprovadzhennya-suchasnih-tehnologiy-v-osvitniy-proces-z-metoyu-formuvannya-ta->

[rozvitku-klyuchovih-kompetentnostey-uchniv-68999.html](https://naurok.com.ua/rozvitku-klyuchovih-kompetentnostey-uchniv-68999.html) (дата звернення: 11.11.2025).

94. Громадянська компетентність вчителя та учня. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1251-navchayuchi-navchayus-gromadyanska-kompetentnst-vchitelya-ta-uchnya> (дата звернення: 11.11.2025).

95. Зміст сучасної шкільної освіти. URL: <https://osvita.ua/school/method/787/> (дата звернення: 11.11.2025).

96. Інтернет в розвитку творчих здібностей: платформи та ресурси для стимулювання творчості та інновацій учнів. URL: <https://www.poznavayka.org/uk/osvita/internet-v-rozvitku-tvorchih-zdibnostej-platformi-ta-resursi-dlya-stimulyuvannya-tvorchosti-ta-innovaczij-uchniv/> (дата звернення: 11.11.2025).

97. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: потреби змін і досвід їх впровадження в Європі та Україні. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-kompetentnisniy-pidhid-u-suchasniy-osviti-potrebi-zmin-i-dosvid-h-vprovadzhennya-v-vropi-ta-ukra-ni-253057.html> (дата звернення: 11.11.2025).

98. Комунікативні навички – що це, які бувають і на що впливають? URL: <https://zhyvoedelo.com/ua/news/kommunikativnye-navyki> (дата звернення: 11.11.2025).

99. Методика використання проектних технологій. "Проекти в школі". URL: <https://naurok.com.ua/metodika-vikoristannya-proektnih-tehnologiy-proekti-v-shkoli-288319.html> (дата звернення: 11.11.2025).

100. Міжпредметні зв'язки на уроках історії України. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-mizhpredmetni-zv-yazki-na-urokah-istori-ukra-ni-281877.html> (дата звернення: 11.11.2025).

101. Мультимедійні системи навчання як новий методологічний засіб інтерактивного навчання на уроках. URL: <https://naurok.com.ua/multimediyni-sistemi-navchannya-yak-noviy-metodologichniy-zasib-interaktivnogo-navchannya-na-urokah-84881.html> (дата звернення: 23.09.2025 р.).

102. На допомогу педагогу. Форми та методи проведення дискусій. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0100gj9e-fc1b.docx.html> (дата звернення: 11.11.2025).

103. Огляд кращих платформ для створення онлайн-школи. URL: <https://tranzzo.com/uk-ua/blog/ohliad-krashchych-platform-dlia-stvorennia-onlain-shkoly> (дата звернення: 11.11.2025).

104. Основні напрямки виховання. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/2240/97/> (дата звернення: 11.11.2025).

105. Позаурочні форми навчання. URL: <https://studentam.net.ua/content/view/2274/97/> (дата звернення: 11.11.2025).

106. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4-prava-svobody-i-obovyazky-lyudyny-i-gromadyanyna> (дата звернення: 11.11.2025).

107. Рольові ігри на уроках історії, як один із шляхів успішної соціалізації учнів. Методика використання рольових ігор на уроках історії. URL: https://www.schoollife.org.ua/1072-2016/#google_vignette (дата звернення: 11.11.2025).

108. Соціальна компетентність особистості як запорука успішної адаптації. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/21/58/443#:~:text=> (дата звернення: 11.11.2025).

109. Специфіка вивчення творчості дисидентів у закладах середньої освіти (на матеріалі творчості в'язнів пермських таборів: Василя Стуса, Ігоря Калинця, Тараса Мельничука, Ірини Стасів-Калинець, Івана Світличного. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/386> (дата звернення: 11.11.2025).

110. Сучасні освітні інновації на уроках історії як спосіб формування творчих здібностей учнів. URL: <https://naurok.com.ua/suchasni-osvitni-innovaci-na-urokah-istori-yak-sposib-formuvannya-tvorchi-h-zdibnostey-uchniv-209645.html> (дата звернення: 11.11.2025).

111. Теоретичні аспекти методичної проблеми педагога «Формування національно-історичної свідомості та виховання патріотизму під час освітнього процесу з історії». URL: <https://www.schoollife.org.ua/281-2020/> (дата звернення: 11.11.2025).

112. Урок 14. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ). URL: https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+History-of-Ukraine-11th-grade+2020/courseware/6923e8d5ad4443bf8c45b4bf6fa301b4/a6d1da6494774dbdbf3cbbfdc87841e6/1?activate_block_id=block-v1:UIED+History-of-Ukraine (дата звернення: 11.11.2025).

113. Урок: Активна громадська позиція. URL: <https://vseosvita.ua/lesson/aktyvna-hromadska-pozytsiia-359439.html> (дата звернення: 11.11.2025).

114. Факультативи. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/0000w7-89f5.doc.html> (дата звернення: 11.11.2025).

115. Формування громадянської компетентності на уроках правознавства та громадянської освіти. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvannia-hromadianskoi-kompetentnosti-na-urokakh-pravoznavstva-ta-hromadianskoi-osvity-1019733.html> (дата звернення: 11.11.2025).

116. Формування історичної компетентності учнів засобами критичного мислення на уроках історії України. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-istorichno-kompetentnosti-uchniv-zasobami-kritichnogo-mislennya-na-urokah-istori-ukra-ni-460906.html> (дата звернення: 11.11.2025).

117. Цифровізація та її вплив на освітній простір у контексті формування ключових компетентностей. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-cifrovizaciya-ta-vplyv-na-osvitniy-prostir-u-konteksti-formuvannya-klyuchovih-kompetentnostey-383676.html> (дата звернення: 11.11.2025).

118. Що таке громадянська освіта: визначення та значення дисципліни? URL: <https://dverikupe.od.ua/shho-take-gromadyanska-osvita-vyznachennya-ta-znachennya-dysczypliny> (дата звернення: 11.11.2025).

119. Що таке критичне мислення? URL: <https://www.clarisverbis.com.ua/blogpost/shho-take-krytychne-myslennya/> (дата звернення: 11.11.2025).

Підручники і посібники

120. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5-9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ, 2017. 136 с.

121. Історія України (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. О. М. Сирцова. А. А. Галімов. Харків: Ранок, 2024. 330 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3024-istoriia-ukrainy-gisem-11-klas-2024.html> (дата звернення: 23.09.2025 р.).

122. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків: Ранок, 2019. 288 с.: іл. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hisem_Oleksandr/Istoriia_Ukrainy_riven_standartu_Pi_druchnyk_dlia_11_klasu_zakladiv_zahalnoi_serednoi_osvity/ (дата звернення: 23.09.2025 р.).

123. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / А. А. Галімов, О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Х.: Ранок, 2024. 272 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html> (дата звернення: 06.09.2025 р.).

124. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. URL: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf> (дата звернення: 23.09.2025 р.).

125. Історія України : рівень стандарту : підруч. Для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ : Генеза, 2019. 224 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1261-istoriya-ukrainy-11-klas-danylenko.html> (дата звернення: 23.09.2025 р.).

126. Історія України [рівень стандарту] : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2019. 240 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1262-istoriya-ukrainy-11-klas-sorochinska.html> (дата звернення: 23.09.2025 р.).

127. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є., Наумчук О. В., Тернопіль : Астон, 2024. 320 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3023-istoriia-ukrainy-khlibovska-11-klas-2024.html> (дата звернення: 06.09.2025 р.).

128. Технології виховної діяльності в умовах соціокультурного пограниччя Сходу України: методичний посібник для студентів педагогічних спеціальностей / О. Алексєєва, Л. Бутенко, О. Ігнатович, І. Котенєва, І. Курліщук, І. Павленко, О. Севастьянова, І. Шама, В. Швирка ; за заг. ред. Л. Бутенко. Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2019. 192 с.

Енциклопедичні видання

129. Бажан О. Дисидентські (опозиційні) рухи 1960–1980-х років в Україні. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г – Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2004. С. 395–396.

130. Дисидентський рух. URL: <https://esu.com.ua/article-24366> (дата звернення: 11.11.2025).

131. Енциклопедія історії України: Україна–Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. М. Даниленко, Л. О. Зашкільняк, С. В. Кульчицький (заст. голови), О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов (відп. секр.), О. П. Толочко, О. А. Удод, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. К.: "Наукова думка", 2019. 842 с.

132. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві "Смолоскип". К.: Смолоскип, 2010. 804 с.

URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-68037901/68037901#6>

Українська Гельсінська Група

Заснована 9 листопада 1976 року у Києві

(Короткі біографічні дані членів Групи)

ЧЛЕНИ-ЗАСНОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

1. Руденко Микола Данилович, нар. 19 грудня 1920 р., засуджений 1 липня 1977 р. до 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

2. Бердник Олесь Павлович, нар. 25 листопада 1927 р., політичний в'язень у 1949—1955 роках, засуджений 21 грудня 1979 р. до 6 років ув'язнення і 3 років заслання.

3. Мешко Оксана Яківна, нар. 30 січня 1905 р., померла 2 січня 1991 р., політичний в'язень у 1947—1955 роках, засуджена 7 січня 1981 р. до 6 місяців психіатричного ув'язнення і 5 років заслання.

4. Лук'яненко Лев Григорович, нар. 24 серпня 1927 р., політичний в'язень у 1961—1976 роках, засуджений у Чернігові 20 липня 1978 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

5. Строката Ніна Антонівна, нар. 31 січня 1926 р., померла у США 2 серпня 1998 р., політичний в'язень у 1971—1975 роках.

6. Григоренко Петро Григорович, нар. 16 жовтня 1907 р., помер у США 21 лютого 1987 р., політичний в'язень у 1964—1965, 1969—1974 роках.

7. Кандиба Іван Олексійович, нар. 7 червня 1930 р., політичний в'язень у 1961—1976 роках, засуджений у Львові 24 липня 1981 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

8. Маринович Мирослав Франкович, нар. 4 січня 1949 р., засуджений у Василькові 27 березня 1978 р. до 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

9. Матусевич Микола Іванович, нар. 19 липня 1946 р., засуджений у Василькові 27 березня 1978 р. до 7 років ув'язнення і 5 років заслання.

10. Тихий Олексій Іванович, нар. 27 січня 1927 р., помер 5 травня 1984 р. в ув'язненні, політичний в'язень у 1957—1964 роках, засуджений у Дружківці 1 липня 1977 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

ЧЛЕНИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ

11. Барладяну Василь Володимирович, нар. 23 серпня 1942 р., член Групи з 30 грудня 1987 р., політичний в'язень у 1977—1980 роках, засуджений у березні 1980 р. до 3 років ув'язнення.

12. Вінс Петро Георгійович, нар. 1 травня 1956 р., член Групи з лютого 1977 р., політичний в'язень у 1978—1979 роках.

13. Гейко-Матусевич Ольга Дмитрівна, нар. 9 вересня 1953 р., член Групи з 14 травня 1977 р., політичний в'язень у 1980—1983 роках, засуджена у Києві 1983 р. до 3 років ув'язнення.

14. Горбаль Микола Андрійович, нар. 10 вересня 1941 р., член Групи з 21 січня 1980 р., політичний в'язень у 1971—1977, 1979—1985 роках, засуджений у Києві у 1985 р. до 8 років ув'язнення і 3 років заслання.

15. Горинь Богдан Миколайович, нар. 10 лютого 1936 р., член Групи з 30 грудня 1987 р., політичний в'язень у 1965—1970 роках.

16. Горинь Михайло Миколайович, нар. 17 червня 1930 р., член Групи з листопада 1982 р., політичний в'язень у 1965—1971 роках, засуджений 25

червня 1982 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

17. Зісельс Йосиф Самуїлович, нар. 2 грудня 1946 р., член Групи з серпня 1978 р., політичний в'язень у 1978—1981 роках, засуджений у Чернівцях 10 квітня 1985 р. до 3 років ув'язнення.

18. Калиниченко Віталій Васильович, нар. 31 січня 1937 р., член Групи з жовтня 1977 р., політичний в'язень у 1966—1976 роках, засуджений у Дніпропетровську 18 травня 1980 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

19. Караванський Святослав Йосипович, нар. 24 грудня 1920 р., член Групи з лютого 1979 р., політичний в'язень у 1944—1960, 1965—1979 роках.

20. Красівський Зеновій Михайлович, нар. 12 листопада 1929 р., помер 20 вересня 1991 р., член Групи з жовтня 1979 р., політичний в'язень у 1949—1953, 1967—1978 роках, засуджений у Львові 12 березня 1980 р. до 8 місяців ув'язнення і 5 років заслання.

21. Лесів Ярослав Васильович, нар. 3 січня 1945 р., загинув 19 жовтня 1991 р., член Групи з жовтня 1979 р., політичний в'язень у 1967—1973, 1980—1981 роках, засуджений 15 листопада 1981 р. до 5 років ув'язнення.

22. Литвин Юрій Тимонович, нар. 26 листопада 1934 р., загинув 4 вересня 1984 р. в ув'язненні, член Групи з червня 1979 р., політичний в'язень у 1951—1953, 1955—1968, 1974—1977 роках, засуджений у Києві в грудні 1982 р. до 10 років ув'язнення і 5 років заслання.

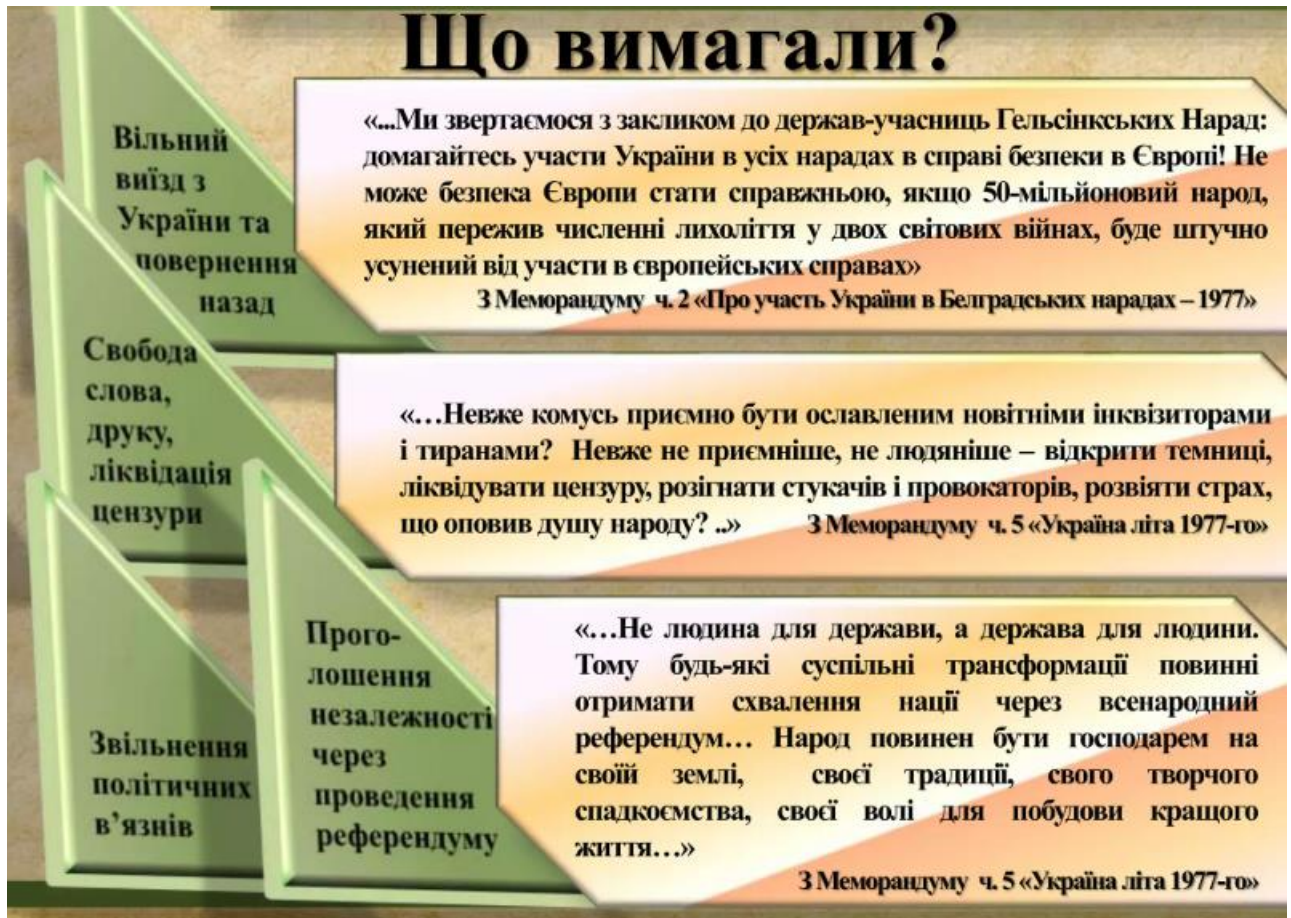

23. Малинкович Володимир Дмитрович, нар. 28 серпня 1940 р., член Групи з жовтня 1978 р.

Учасники УГГ

URL: <https://stus.center/p/ukrayinska-gelsinska-grupa-842059>

Вимоги на основі меморандумів Української Гельсінської групи

URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-68037901/68037901#2>

Підписання Гельсінських угод

URL:<https://bibliotekaostrovsk.wordpress.com/2016/11/07/%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D1%96-%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B8%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA/>

*Додаток І**Діяльність Української Гельсінської Групи (1976–1982)*

Поняття	Українська Гельсінська Група (УГГ) – відкрита громадська правозахисна організація України, створена в листопаді 1976 р.
Передумови виникнення	Розрядка міжнародної напруженості між США та СРСР. 1975 р. – 35 держав, у тому числі СРСР, підписали Гельсінський Заключний акт, що проголошував повагу до прав людини та демократичні принципи міжнародних відносин.
Учасники групи	М. Руденко (керівник), О. Бердник, Л. Лук'яненко, В. Стус, В. Чорновіл, І. Кандиба, О. Мешко, П. Григоренко та інші (загалом 37 осіб).
Мета	Ознайомити громадськість із Декларацією прав людини. Сприяти виконанню статей Гельсінського акта щодо безпеки й співробітництва в Європі. Вимагати представлення України окремою делегацією на міжнародних нарадах. Акредитувати в Україні представників іноземної преси. Ознайомити світове співтовариство з фактами порушення прав людини в Україні.
Методи боротьби	Видання заяв, меморандумів, бюлетенів. Передавання інформації про порушення прав людини міжнародним правозахисним організаціям. Контакти з аналогічними групами в інших країнах.
Репресії щодо членів УГГ	23 члени засуджені на різні строки ув'язнення. 1984–1985 рр. у в'язницях померли В. Стус, О. Тихий, В. Марченко, Ю. Литвин. 6 учасників позбавлені радянського громадянства.
Результати діяльності	Формально УГГ ніколи не була розпущена. У 1988 р. на її основі виникла Українська Гельсінська Спілка.

Джерело: складено авторкою.

*Додаток Д***План-конспект з предмета “Історія України”****Урок****Дата 10.12.2025****11 клас**

Тема: “Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (Українська Гельсінська група/УГГ)”

Мета:**навчальна:**

- сформувати в учнів знання про передумови створення, обставини утворення та склад Української Гельсінської Групи;
- розкрити основні програмні засади, напрями та методи її діяльності;
- з'ясувати причини переслідування членів УГГ радянською владою та форми репресій;
- з'ясувати роль УГГ у розвитку дисидентського руху та боротьбі за права людини.

розвивальна:

- розвивати навички аналізу історичного документу та факти, пов'язані з УГГ;;
- сприяти розвитку вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки з метою розвитку історичного мислення;
- розвивати вміння вести дискусію, висловлювати та аргументувати власну точку зору щодо складних історичних проблем;
- розвивати в учнів уміння працювати з підручником;
- стимулювати критичне мислення щодо тоталітарних режимів і історичних процесів.

виховна:

- виховувати повагу до прав людини, громадянської активності та моральної стійкості;
- виховувати повагу до прав людини, верховенства права та демократичних свобод;
- виховувати почуття національної гідності та усвідомлення важливості боротьби за незалежність України;
- виховувати усвідомлення необхідності захисту власних прав у сучасному суспільстві та роль громадських організацій у демократичній державі.
- виховувати відчуття значення особистої мужності, стійкості та самопожертви дисидентів;

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Обладнання: підручник Історія України (Хлібовська) 11 клас 2024 р., презентація, відеоматеріал, таблиця.

Основні дати та події:

1975 рік – підписання Гельсінських угод (Хельсінкський процес), що поклали основу для захисту прав людини і демократичних принципів в Європі.

1976 рік – створення Української Гельсінської групи (УГГ), організації, яка займалась моніторингом виконання Гельсінських угод в Україні, сприяла захисту прав людини та громадянських свобод.

1977 рік – перші арешти членів Української Гельсінської групи, коли активісти були заарештовані за "антирадянську діяльність".

1978 рік – УГГ публікує перший Звіт про порушення прав людини в Україні, що привернуло увагу до репресій в СРСР.

1980 рік – початок масових репресій проти членів УГГ: багатьох учасників переслідували, арештовували, а деяких – змушували емігрувати або переселятися в інші регіони.

1983 рік – остаточне розпускання УГГ через масові арешти її членів та тиск з боку радянської влади. Попри це, ідеї групи продовжували впливати на правозахисний рух в Україні.

Основні поняття, терміни та назви: Гельсінські угоди (Хельсінський процес), Українська Гельсінська група (УГГ), правозахисний рух, дисиденти.

План уроку

1. Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод
2. Програмні засади та діяльність Української Гельсінської Групи
3. Значення дисидентського руху

Хід уроку

Доз а часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Історичний диктант 1. Хто з дисидентів був автором написання листа-протесту проти репресій у 1965-1966 роках 2. Вкажіть форми боротьби	хронологічна логічна

			влади з дисидентами 3.У якому році відбулась перша хвиля арештів дисидентів 4.В якому році відбулась друга хвиля арештів дисидентів 5.Дисиденти — це 6.Основні течії у дисидентському русі 7.Назвіть представників самостійницької течії 8.Назвіть представників національно-культурницької течії 9.Назвіть представників правозахсної течії	
4 хв	ІІІ. Мотиваційний етап	Сьогодні ми поговоримо про людей, які мали сміливість сказати правду там, де правда була заборонена. Члени Української Гельсінської Групи ризикували свободою й життям, щоб захищати права людини. Завдяки їхній мужності ми краще розуміємо, що свобода — це цінність, яку потрібно оберігати. Давайте дізнаємося, як невелика група українців змогла вплинути на майбутнє всієї країни.		<i>інформаційна</i>

3 хв	IV. Актуалізаційний етап		Метод «мікрофон» 1. Назвіть основні ознаки брежнєвського «застою». 2. Назвіть українських дисидентів, про яких ви вже чули. 3. Чому люди готові ризикувати заради власних переконань?	логічна логічна громадянська
21 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Додаток 1. Таблиця. Заснована 1976 року у Києві групою українських правозахисників. Мета – контроль за дотриманням прав людини в Україні відповідно до Гельсінських угод 1975 р. Склад: інтелігенція, дисиденти, правозахисники (М. Руденко, Л. Лук'яненко, Василь Овсієнко, Юрій Литвин, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл, брати Богдан і Михайло Горині, Валерій Марченко, Леонід Плющ, Надія Світлична, Ірина Сенік, Стефанія Шабатура та інші.). Перегляд відео за посиланням https://www.youtube.com/watch?v=mvgK4jT0-	Робота з підручником (робота в парах) : Проаналізуйте візуальне джерело. (ст.132) 1. Поміркуйте, чому засновників УГГ названо «зухвалою десяткою». 2. До якої соціальної верстви українського суспільства вони відносилися? 3. Чим УГГ відрізнялась від попередніх дисидентських спілок?	інформаційна логічна

		<u>УІ</u> Терміни які потрібно вивчити Гельсінські угоди (Хельсінкський процес) – міжнародний договір, підписаний у 1975 році на конференції в Гельсінкі, що встановлює зобов'язання з прав людини, демократичних принципів і забезпечення основних свобод у країнах-членах Організації з безпеки і співпраці в Європі (ОБСЄ). Українська Гельсінська група (УГГ) – незалежна правозахисна організація, створена в 1976 році для сприяння виконанню Гельсінських угод в Україні. Вона стала важливою частиною боротьби за права людини в радянській Україні. 2. Програмні засади та діяльність Української Гельсінської Групи. Правозахисний рух – сукупність організацій, активістів та ініціатив, які борються за захист прав людини, демократичні свободи та справедливість у суспільстві.	Робота з підручником(робота в групі): Проаналізуйте фрагмент мовою джерела. (ст.135) 1. Доведіть або спростуйте думку: «Українська Гельсінська група — легальна організація». 2. Яку мету ставили перед собою члени УГГ? 3. Назвіть зміст програмного документу УГГ «Наші завдання?».	<i>інформаційна</i> <i>Логічна</i> <i>інформаційна</i> <i>логічна</i>
--	--	--	---	---

		◆ Принципи: боротьба за права людини, свободу слова, захист політв'язнів. ◆ Основні дії: складання та розповсюдження «самвидаву», звернення до міжнародних організацій, документування порушень прав людини. ◆ Акцент на легітимності дій через посилання на міжнародні угоди. 3. Значення дисидентського руху. Дисиденти – особи, які відкрито виступали проти радянської влади і її репресивних політик, у тому числі порушень прав людини та обмежень свободи слова. ◆ Сприяв формуванню національної свідомості та громадянської активності. ◆ Показав світові порушення прав людини в СРСР. ◆ Став фундаментом для подальших правозахисних та національно-визвольних рухів в Україні.	
--	--	--	--

6 хв	VI. Етап узагальнення та систематизації знань		Метод «Мікрофон»: 1.«Хто і навіщо створив УГГ?» 2.«Які методи використання прав людини були застосовані УГГ?» 3.«Що найбільше вплинуло на українське суспільство діяльністю дисидентів?»	логічна аксіологічна
2 хв	VII. Висновки	Українська Гельсінська група стала першою організованою правозахисною ініціативою в Україні, що діяла легально на основі міжнародних угод. Її діяльність полягала у документуванні порушень прав людини, поширенні інформації через «самвидав», зверненнях до міжнародних організацій та захисті політв'язнів. Дисидентський рух, до якого входила УГГ, мав велике значення для формування національної свідомості, розвитку громадянської позиції та підготовки українського суспільства до демократичних перетворень. Його приклад показав, що активна позиція громадян і боротьба за права людини можуть впливати на життя цілої країни.		інформаційна

1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. Опрацюйте текст § 22. 2. Творче завдання (за бажанням): створити інформаційну картку або міні-комікс про діяльність УГГ чи одного з її членів.	
------	------------------------	--	--	--

Додаток 1.

Діяльність Української Гельсінської Групи (1976–1982)

Поняття	Українська Гельсінська Група (УГГ) – відкрита громадська правозахисна організація України, створена в листопаді 1976 р.
Передумови виникнення	Розрядка міжнародної напруженості між США та СРСР. 1975 р. – 35 держав, у тому числі СРСР, підписали Гельсінський Заключний акт, що проголошував повагу до прав людини та демократичні принципи міжнародних відносин.
Учасники групи	М. Руденко (керівник), О. Бердник, Л. Лук'яненко, В. Стус, В. Чорновіл, І. Кандиба, О. Мешко, П. Григоренко та інші (загалом 37 осіб).
Мета	Ознайомити громадськість із Декларацією прав людини. Сприяти виконанню статей Гельсінського акта щодо безпеки й співробітництва в Європі. Вимагати представлення України окремою делегацією на міжнародних нарадах. Акредитувати в Україні представників іноземної преси. Ознайомити світове співтовариство з фактами порушення прав людини в Україні.
Методи боротьби	Видання заяв, меморандумів, бюлетенів. Передавання інформації про порушення прав людини міжнародним правозахисним організаціям. Контакти з аналогічними групами в інших країнах.
Репресії щодо членів УГГ	23 члени засуджені на різні строки ув'язнення. 1984–1985 рр. у в'язницях померли В. Стус, О. Тихий, В. Марченко, Ю. Литвин. 6 учасників позбавлені радянського громадянства.
Результати діяльності	Формально УГГ ніколи не була розпущена. У 1988 р. на її основі виникла Українська Гельсінська Спілка.